

**OSMANLI DEVLETİ'NİN GÜNEY
ASYA'DAKİ ŞEBENDERLİKLERİ
(1848-1914)**

Sevgi TAŞPINAR

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Şubat, 2025

Afyonkarahisar

**T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**OSMANLI DEVLETİNİN GÜNEY ASYA'DAKİ
ŞEBBENDERLİKLERİ (1848-1914)**

Hazırlayan

Sevgi TAŞPINAR

**(“Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi” tematik alanında 100/2000 YÖK Doktora
Bursiyeri)**

Danışman

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyonkarahisar 2025

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum “**Osmanlı Devleti’nin Güney Asya’daki Şehbenderlikleri (1848-1914)**” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi durumun tespiti halinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

04/02/2025

İmza

Sevgi TAŞPINAR

ENSTİTÜ ONAYI
T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Sevgi TAŞPINAR
	Numarası	180694101
	Anabilim Dalı	TARİH
	Programı	TARİH
	Program Düzeyi	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Osmanlı Devleti'nin Güney Asya'daki Şehbenderlikleri (1848-1914)
Tez Savunma Sınav Tarihi		04.02.2025
Tez Savunma Sınav Saati		14.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğüne kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NİN GÜNEY ASYA'DAKİ ŞEBBENDERLİKLERİ

(1848-1914)

Sevgi TAŞPINAR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Şubat, 2025

Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Tanzimattan önce tüccar vekili ya da ticaret konsolosu olarak adlandırılan Osmanlı Devleti'nin yurt dışındaki temsilcisi olan şebbenderlik, ilk zamanlarda tüccar arasında meydana gelen sorunların ve ticari meselelerin çözümü hakkında önemli bir yere sahip olmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde şebbenderlik müessesesinin ticari meselelerdeki sorumluluklarına ek olarak görevli bulundukları bölgede halifenin temsilcisi sıfatıyla Müslüman halkın haklarını gözetmek yer almıştır. Osmanlı Devleti, Güney Asya coğrafyasında Hindistan'ın liman kentlerinde muvazzaf ve fahri şebbenderlikler tesis etmiştir. Bunlardan Bombay Başşebbenderliği'nde 1848 yılından 1914 yılına kadar merkezden yapılan atama ve tevcihler sonucunda on kişi başşebbender, altı kişi şebbender vekili ve kançılara memuru, bir kişi de şebbenderhane tercümanı olmak üzere toplam 20 görevli I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar görev yapmıştır. Bunlar arasında Abdülhak Hamid Tarhan, Halil Halid Bey gibi edebi yönleriyle tanınan diplomatlar Bombay'a başşebbender olarak tayin edilmiştir. Bombay başşebbenderleri Hindistan'ın ticari potansiyeli ve Müslüman nüfus yoğunluğuna dikkat çekerek önemli liman kentlerinde fahri şebbenderlerin vazifelendirmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bunun sonucunda Kalküta, Sri Lanka (Seylan), Karaçi ve Madras gibi şehirlere bölgenin önde gelen tanınmış Müslüman tüccarı arasından Osmanlı Devleti adına ticari faaliyetleri yürüten fahri şebbenderlikler kurulmuştur. Bölgedeki şebbenderlik faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin İngiltere aleyhine savaşa girmesi üzerine I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılından itibaren durma noktasına gelmiştir. Bu tarihten itibaren şebbenderhanelerin eşya ve evrakın akıbeti tartışma konusu olmuştur. Mezkûr eşya ve evrak belli bir kira bedeli karşılığında Hindistan'daki İsveç Konsolosluğu aracılığı ile muhafaza altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şebbenderlik, Bombay, Kalküta, Sri Lanka, Karaçi, Madras.

ABSTRACT

OTTOMAN EMPIRE’S CONSULTANCY IN SOUTH ASIA (1848-1914)

Sevgi TAŞPINAR

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

February, 2025

Advisor: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Before the Tanzimat era, the Ottoman Empire’s foreign representative, known as the “Şehbender” (consul) and previously referred to as a merchant deputy or trade consul, played a crucial role in resolving disputes and commercial matters among traders. By the 19th century, in addition to their responsibilities in trade affairs, the Şehbenders were also tasked with safeguarding the rights of the Muslim population in the regions where they were stationed, acting as representatives of the Caliph. The Ottoman Empire established both permanent and honorary consulates in the port cities of India within the South Asian region. At the Bombay Chief Consulate, from 1848 until the outbreak of World War I in 1914, a total of 20 officials were appointed through central assignments and delegations: 10 chief consuls, 6 deputy consuls and chancellery officers, and 1 consulate translator. Among them, diplomats with literary backgrounds, such as Abdülhak Hamid Tarhan and Halil Halid Bey, were appointed as chief consuls in Bombay. The Bombay Chief Consuls emphasized the necessity of appointing honorary consuls in major port cities, citing India’s commercial potential and significant Muslim population. As a result, honorary consulates were established in Calcutta, Sri Lanka (Ceylon), Karachi, and Madras, where prominent local Muslim merchants managed Ottoman trade activities on behalf of the empire. However, with the Ottoman Empire’s entry into World War I against Britain in 1914, consular operations in the region came to a near halt. From that point on, the fate of consular properties and documents became a subject of debate. These items were eventually placed under the protection of the Swedish Consulate in India for safekeeping in exchange for a certain rental fee.

Keywords: Consulate, Bombay, Calcutta, Sri Lanka, Karachi, Madras.

ÖN SÖZ

XIX. asırda Osmanlı Devleti, Güney Asya ile ilişkilerini büyük ölçüde Hindistan'da tesis etmiş olduğu başta Bombay Başşehbenderliği ile Kalküta, Karaçi, Madras ve Sri Lanka fahri şehbenderlikleri vasıtası ile sağlamıştır. Şehbenderlikler kanalıyla Osmanlı, hem bölge ile ticareti geliştirmeye çalışmış hem de bölgedeki Müslümanlar ile manevi bağlarını güçlendirmiştir. Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin Güney Asya'daki temsilcileri olan muvazzaf ve fahri şehbenderlikler tespit edilerek bunların işleyişi ve şehbenderler hakkında detaylı bilgi vermek amaçlanmıştır.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde şehbenderlik müessesesi hakkında genel bilgiler, şehbender tanımı, muvazzaf ve fahri şehbenderlikler, şehbenderlerin tayin usul ile esasları, görev ve sorumlulukları, şehbenderlik kurumuna dair yayınlanan nizamname ve Osmanlı Devleti ile Güney Asya ilişkilerinin temellerine yer verilmiştir. İkinci bölümde Hindistan'da muvazzaf (vazifeli) bir şehbenderlik olan Bombay Başşehbenderliği'nin kuruluşu, başşehbenderleri, şehbenderhane görevlileri ve kançılara memurları tespit edilerek kurumlarda görevli kişilerin özgeçmişlerine yer verilmiştir. Yine bu bölümde Bombay Başşehbenderhanesi'nin muhasebe kayıtları incelenerek değerlendirmelerde bulunulmuştur. Son olarak şehbenderliğin kapatılması ve sonraki süreç hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Hindistan'ın diğer liman kentleri olan Kalküta, Madras, Kolombo, Galle ve Karaçi'de faaliyet gösteren fahri şehbenderlikler tespit edilerek bunlara dair bilgiler ele alınmıştır.

Bu çalışma Osmanlı Devleti'ne mesafe olarak uzak, fakat güçlü manevi bağları olan Hindistan coğrafyasındaki şehbenderlikleri ele almaktadır. Bu sebeple bölgede yapılması planlanan saha çalışmaları yetersiz kalmıştır. Bölgenin yerel kaynakları çalışma kapsamında değerlendirilememiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nin Hariciye Nezareti Londra Sefareti fonunda yer alan birçok vesikanın el yazısı okunamadığı için çalışmaya dâhil edilememiştir.

Şehbenderlik kurumu hakkında şimdiye kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan konu ile doğrudan bağlantılı fikir ve kılavuz olması açısından sıkça başvurulmuş çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın literatüre katkısı Güney Asya'da özellikle Hindistan'da faaliyet gösteren muvazzaf ve fahri şehbenderlikleri müstakil olarak bir araya getirmek ve bu alandaki çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Tez çalışması sırasında karşılaşılan tüm zorluklarla mücadele etmemde hoşgörü ve sabrıyla manevi destek ve ilgisini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa Güler'e, tez komitesi toplantılarında yapmış oldukları katkılardan dolayı Prof. Dr. İsmail Hakkı Göksoy ve Prof. Dr. Şaban Ortak'a, tez savunma jürisinde yer alan Doç. Dr. Diren Çakılcı ve Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Hüseyin Biçer'e, ayrıca fikrî, kalbî ve manevi desteğini esirgemeyen kıymetli arkadaşım Dr. Necla Kızıldağ Palta'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Sevgi TAŞPINAR
2025, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK VE BİLİMSSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ	xi
RESİMLER İSTESİ.....	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEBBENDERLİK MÜESSESESİ

1. ŞEBBENDERLİK MÜESSESESİNİN KURULUŞU	9
2. ŞEBBENDERLİK MÜESSESESİNİN TARİHİ TEMELLERİ	12
3. ŞEBBENDERLİK MÜESSESESİ GÖREVLİLERİ	14
3.1. MUVAZZAF (VAZİFELİ) ŞEBBENDERLER	14
3.1.1. Başşebbenderler	15
3.1.2. Şebbenderler	15
3.1.3. Şebbender Vekilleri	16
3.1.4. Kañılaryalar	16
3.2. FAHRİ ŞEBBENDERLER.....	16
4.ŞEBBENDERLERİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI	18
4.1. İDARİ VE SİYASİ GÖREVLERİ	18
4.2. TİCARİ GÖREVLERİ.....	18
4.3. ADLİ GÖREVLERİ	19
4.4.DİNİ GÖREVLERİ	20
4.5.BASIN FAALİYETLERİ	20
4.6.İSTİHBARAT GÖREVLERİ	21
4.7.DİĞER GÖREVLERİ.....	21
5.ŞEBBENDERLERİN ATAMA VE AZLEDİLMELERİ.....	22
6.USULSÜZLÜK DURUMUNDA ŞEBBENDERLERE UYGULANACAK CEZALAR	23
7.ŞEBBENDERHANELER.....	24
8.ŞEBBENDERLERLE İLGİLİ KANUN VE KAİDELER	24
8.1. ŞEBBENDERLİK NİZAMNAMESİ.....	24
9.OSMANLI DEVLETİ-GÜNEY ASYA İLİŞKİLERİ	26
10. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI-GÜNEY ASYA İLİŞKİLERİ	28

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEY ASYA ŞEBBENDERLİKLERİ

1.BOMBAY İSMİ VE TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ YERİ.....	32
1.1 BOMBAY FAHRİ ŞEBBENDERLİĞİ.....	34
1.1.1. Bombay Fahri Şebbenderleri	35
1.1.1.1. Hacı Habib Yusuf	35

1.1.1.2. Timurzade Abdülvehhab	36
1.1.1.3. Mirza Ali Han	36
1.2. BOMBAY BAŞŞEHBENDERLİĞİ VE BAŞŞEHBENDERLERİ	37
1.2.1. Artin Ârâm Efendi	38
1.2.2. Hüseyin Hasib Efendi	40
1.2.3. Hamid Bey (Abdülhak Hamid Tarhan)	42
1.2.4. Ali Galib Bey	44
1.2.4.1. Ali Galib Bey'in Hint Adaları Hakkında Layihası	46
1.2.5. İsmail Zühdü Bey	54
1.2.6. Mehmed Kadri Bey	55
1.2.7. Emin Bey	57
1.2.8. Celal Münif Bey	59
1.2.9. Eşref Cafer Bey	59
1.2.10. Halil Halid Bey	61
1.3. BOMBAY BAŞŞEHBENDERLİĞİ ŞEHBENDER VEKİLLERİ VE KANÇILARYA MEMURLARI	65
1.3.1. Hüseyin Hüsnü Bey	65
1.3.2. Ahmed Nureddin Bey	66
1.3.3. Seyyid (Afganî) Mahmud Bey	67
1.3.4. Mahmud Hayri Bey	68
1.3.5. Ali Rauf Bey	69
1.3.6. Hasan Basri Bey	69
1.4. BOMBAY BAŞŞEHBENDERLİĞİ TERCÜMANLARI	69
1.4.1. Mehmed Bakir Efendi	70
1.5. BOMBAY BAŞŞEHBENDERLİĞİNİN FAALİYETLERİ	72
1.5.1. Sosyal Faaliyetler	72
1.5.2. Güvenlik İhlali Konusundaki Faaliyetleri	75
1.5.3. İstihbarat ve Basın Faaliyetleri	76
1.5.4. Ticari ve Ekonomik Faaliyetler	76
1.5.5. Hususi Faaliyetler	79
1.5.6. Salgın Hastalıklarla Mücadele Faaliyetleri	80
1.5.7. Hac Konusundaki Faaliyetleri ve İngiliz Sömürge İdaresinin Tutumu	81
2. İNGİLİZ SÖMÜRGE İDARESİNİN TİCARİ FAALİYETLERE YÖNELİK TUTUMU	82
3. BOMBAY ŞEHBENDERHANESİ MUHASEBESİ	83
3.1. ŞEHBENDERLİK MUHASEBESİ	83
3.2. BOMBAY ŞEHBENDERHANESİ MUHASEBE KAYITLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (1292-1299/1876-1883)	85
3.2.1. 1292/1876-77 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	85
3.2.2. 1293/1877-78 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	86
3.2.3. 1294/1878-79 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	87
3.2.4. 1295/1879 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	88
3.2.5. 1296/1880 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	90
3.2.6. 1297/1881 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	90
3.2.7. 1298/1882 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	90
3.2.8. 1299/1883 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	91
4. BOMBAY BAŞŞEHBENDERLİĞİ'NİN KAPATILMASI	95

III. BÖLÜM

GÜNEY ASYA'DA FAALİYET GÖSTEREN FAHRİ ŞEBBENDERLİKLER

1.KALKÜTA FAHRİ ŞEBBENDERLİĞİ	97
2.SRİ LANKA/SEYLAN FAHRİ ŞEBBENDERLİKLERİ	101
2.1.SRİ LANKA İSMİ	101
2.2.SRİ LANKA(SEYLAN) OSMANLI İLİŞKİLERİ.....	102
2.3.KOLOMBO FAHRİ ŞEBBENDERLİĞİ.....	103
2.4. GALLE FAHRİ ŞEBBENDERLİĞİ	116
3.KARAÇİ FAHRİ ŞEBBENDERLİĞİ.....	117
3.1.KARAÇİ ŞEHİR TARİHİ	117
3.2.KARAÇİ FAHRİ ŞEBBENDERLERİ	119
4.MADRAS FAHRİ ŞEBBENDERLİĞİ	123
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	126
KAYNAKÇA.....	132
EKLER DİZİNİ	138

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Bombay Şehbenderleri	71
Tablo 2. Bombay Şehbenderliği Kaçılaryaları	71
Tablo 3. Bombay Şehbenderliği Tercümanları.....	72
Tablo 4. Pasaport-Vize İşlemleri ve Ücretleri	84
Tablo 5. 1292/1876-77 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	85
Tablo 6. 1293/1877-78 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	87
Tablo 7. 1294/1878-79 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi	88
Tablo 8. 1295/1879 Yılı Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi	89
Tablo 9. 1296/ 1880 Yılı Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi	90
Tablo 10. Mart 1882/Şubat 1883 Yılı Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi	91
Tablo 11. Haziran- Ağustos 1883 Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi.....	92
Tablo 12. Mart-Nisan/Mayıs-Haziran 1883 Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi	92
Tablo 13. Mart-Nisan/Mayıs-Haziran 1883 Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi	93
Tablo 14. 1876-1883 Yılları Arası Bombay Şehbenderhanesinin Muhasebesi.....	93
Tablo 15. Güvercin ve Fidanların Kalküta'dan İstanbul'a Gönderilmesi İçin Harcanan Meblağ.....	100
Tablo 16. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri	113
Tablo 17. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri	113
Tablo 18. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri	114
Tablo 19. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri	115
Tablo 20. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri	115
Tablo 21. Karaçi Fahri Şehbenderleri.....	123
Tablo 22. Madras Fahri Şehbenderleri	124

RESİMLER İSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 1. XIX. Yüzyıl Hindistan İngiliz Sömürge Haritası	32
Resim 2: Hüseyin Lebbe Marikar'ın Bir İllüstrasyonu	105
Resim 3: O.L.M Macan Markar Mücevher Şirketine Ait Bir Afiş.....	107
Resim 4: Şehbender Üniformasıyla Muhammet Macan Marikar'ın İstanbul Ziyareti.....	109
Resim 7: Villa Stambol.....	110

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

A.: Bab-ı Asâfî

age.: Adı geçen eser

agm.: Adı geçen makale

agt.: Adı geçen tez

BEO: Bab-Ali Evrak Odası

Bkz.: Bakınız

BOA: T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

DH.: Dahiliye

doğ.: Doğumu

DVNS. ŞHB: Şehbenderlik Defterleri

EE.: Esas Evrakı

EŞA.: Elçilik, Şehbenderlik, Ateşemiliterlik

H.: Hicri

HR.: Hariciye Nezareti

HR.H.: Hariciye Hukuk Kısmı

HUS.: İrade Hususi

İ.: İrade

İD.: Hariciye İdare

İM.: İstanbul Murahhaslığı

M.: Miladi

MB. İ.: Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri

MKT.: Mektûbî Kalemi

MSM.: İrade Mesail-i Mühimme

MTV.: Mütenevvîa

nr: numara

öl.: ölümü

pp: papers

p: paper

PRK.: Parakende

R.: Rumi

s: sayfa

S: sayı

SAİD.: Hariciye Sicil-i Ahval

SAİDd.: Dahiliye Sicil-i Ahval Defterleri

SFR. (3).: Londra Sefareti

SFR. (4).: Paris Sefareti

TAL.: Taltifat

TH.: Tahrirat

TKM.: Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği

TKS.: Tekaüt Sandığı

TO.: Tercüme Odası

UHM.: Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdüriyeti

vb: ve benzeri

vd: ve diğerleri

Y.: Yıldız

Y.A. HUS.: Yıldız Hususi Maruzat

Y.A. RES.: Yıldız Resmi Maruzat

Y.PRK.HR.: Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı

yy.: yüzyıl

GİRİŞ

Araştırma Konusu ve Amacı

Osmanlı Devleti 1802 yılında başlattığı şehbenderlik uygulaması ile çevre ülke ve devletlerle hem ticari hem de diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Şehbenderlik kurumu ilk dönemlerde tüccarın kendi aralarındaki problemleri çözmesi amacıyla ihdas edilmiş olsa da, özellikle XIX. yüzyıl'dan itibaren diplomatik ilişkileri sağlayan konsolosluklar haline gelmiştir. İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika ve İspanya gibi ülkelere muvazzaf şehbenderler görevlendirilirken coğrafi olarak daha uzak bölgelere ilk aşamada fahri şehbenderlik tesis edilmiş ve onlara kendisini temsil etme yetkisi verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin dini ve ticari olarak ilişki kurduğu uzak coğrafyalardan birisi de Güney Asya'dır. Bu bölge Hindistan başta olmak üzere günümüz Pakistan, Bağladeş ve Afganistan sınırlarını kapsamaktadır. Hindistan'ın önemli liman kentlerinden birisi olan Bombay şehrinde 1848 yılında bir muvazzaf şehbenderlik tesis edilmiş böylelikle Osmanlı Devleti bu coğrafyada temsil edilmeye başlanmıştır. Bu şehbenderlik vasıtası ile hem ticari faaliyetlerin geliştirilmesi hem de XIX. yüzyıl'ın sonlarında devlet politikası haline gelen İslam birliği siyasetinin Hindistan'da yürütülmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, tesis edilen şehbenderlik kurumu ile Portekiz, Hollanda ve İngiliz sömürgesine maruz kalan Hindistan Müslümanları, Osmanlı Devleti'nin halifelik çatısı altında korunmaya çalışılmıştır. Özellikle Hindistan'ın İngiliz sömürgesi döneminde faaliyet yürütmeye çalışan şehbenderlikler, kimi zaman sömürge idaresinin müdahalesi ile karşılaşmışlardır. Bölgenin Osmanlı ile ticari faaliyetlerini geliştirmeye çalışan şehbenderler aynı zamanda siyasi, sosyal, hukuki ve askeri gelişmelerini yakından takip ederek bazı raporlar hazırlamış ve bunları silsile-i merâtip üzere veya doğrudan dönemin padişahına sunmuşlardır. Bu raporlar sayesinde bölge ile ticaretin geliştirilmesi için gerekli önlemler alınmakla birlikte devlete karşı ortaya çıkacak olası tehditlere öngörü sağlanmıştır. Bu çalışmada Güney Asya'da Osmanlı Devleti'ni temsil eden muvazzaf ve fahri şehbenderlikler tespit edilerek bunların işleyişi ve faaliyetleri hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Yöntem

Çalışmada, ilk önce 1297/1880, 1317/1900 ve 1330/1912 yıllarında hazırlanan şehbenderlik defterleri (A. DVNS. ŞHB. d.) kullanılarak Güney Asya'da kurulan muvazzaf ve fahri şehbenderlikler tespit edilmiştir. Buna göre Hindistan'ın Bombay

şehrinde bir muvazzaf başşehbenderlik, Kalküta, Madras, Kolombo, Galle ve Karaçi’de ise fahri şehbenderlik ihdas edilmiştir. Şehbenderlik defterlerine ek olarak Hicri. 1302, 1306, 1318, 1320 yıllarına ait Hariciye Salnameleri incelenerek şehbenderlik defterlerindeki bulgularla kıyaslanmıştır. Hariciye Salnamelerinde ayrıca bölgeye şehbender olarak kimlerin tayin edildiği ve özgeçmişlerine ait bilgiler sicill-i ahval defterlerinden teyit edilmiştir. Bu sayede şehbenderlik defterleri Hariciye Salnameleri ile kıyaslanarak bilgilerin doğruluğu da tasdiklenmiştir. Bunlara ek olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’ndeki konuya dair muhtelif kataloglarda şehbenderler, kançılar, şehbender vekili, tercüman ve kâtip gibi şehbenderhane görevlilerinin tayin edilmeleri incelenmiştir. Bu görevliler ve şehbenderliğin görev ve sorumluluklarının yanında muhasebe kayıtları da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Konunun temellendirilmesi ve sistemin işleyişinin ortaya konulması maksadıyla Düstur I. cilde ek olarak yayınlanan “*Şehbenderlik Nizamnamesi*” incelenmiştir. Çalışmanın birincil kaynakları olan bu belgeler ışığında literatüre destek verilerek tetkik bir çalışma ortaya konulmuştur.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde (A. DVNS. ŞHB.d.) koduyla Bab-ı Asaî Şehbenderlik Defterleri 1297/1880, 1317/1900 ve 1330/1912 yıllarında Osmanlı Devleti’ni farklı ülkelerde temsil eden muvazzaf ve fahri şehbenderlikleri içermektedir. Bu çalışmada tüm defterler taranmak suretiyle araştırma sahası olan Güney Asya’da kurulmuş ve faaliyet göstermiş şehbenderlikler ve şehbenderler tespit edilmiştir. Buna göre 1297/1880 yılına ait birinci defterde Bombay Başşehbenderliği’nin kurulmasını gerekli kılan unsurlar ifade edilerek fahri şehbenderler ile ilk muvazzaf şehbenderin tayini yer almaktadır. 1317/1900 yılına ait ikinci defterde Bombay Başşehbenderleri’nin tayin edilmeleri yanında Seylan (Sri Lanka) Adası’nda bulunan Kolombo ve Galle Fahri Şehbenderlikleri’nin tesis edilmesi ve ilk tayinler bulunmaktadır. Ayrıca Karaçi ve Madras Fahri Şehbenderlikleri’nin de tesis edilme süreçleri görülmektedir. 1330/1912 yılını gösteren üçüncü defterde ise Bombay Başşehbenderliği’ne kimlerin tayin edilmeye devam ettiği ilgili varaklarda tespit edilmiştir.

Düstur I. ciltteki nizamnameye zeyl olarak hazırlanan ve Hicri 1298 yılında yürürlüğe giren “*Şehbenderlere Ait Nizamname-i Dâhili*” adındaki şehbenderlik nizamnamesi şehbenderlerin görev ve sorumlulukları, atama kriterleri ve göreve mugayir durumlarında karşılaşılabilecekleri cezalar hakkında en temel kaynak olmuştur.

Hicri. 1302, 1306, 1318 ve 1320 yıllarında hazırlanmış olan Hariciye Salnameleri'nde Şehbenderlik Nizamnamesi'ne dair hükümler, bu yıllarda görev alan şehbenderler ve bazı şehbenderlerin özgeçmişleri yer almaktadır. Yine arşivde Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) konu hakkında en fazla kullanılan katalog olmuştur. Bunun yanında Hariciye Nezareti'nin ilgili kataloglarında bulunan vesikaları konumuza dair önemli kaynaklardır. Hariciye Sicill-i Ahval (HR. SAİD.) ve Dahiliye Sicill-i Ahval Defterleri (DH. SAİD d.) şehbenderlerin özgeçmişlerini hakkında araştırmamıza katkı sağlayan önemli kataloglardır. Ayrıca Hariciye Hukuk Kısmı (HR.H.) Hariciye İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.) Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT.) Hariciye Tahrirat (HR. TH.) İrade Taltifat (İ.TAL.)'da konuya dair mühim evraklar tespit edilmiştir. Bunun yanında Hariciye İrade kataloğu 625 numaralı defterlerde Bombay Başşehbenderhanesi'nin muhasebe kayıtları tespit edilerek ilk kez değerlendirilmiştir. 1876-1883 yıllarında bir yıllık veya yedi aylık muhasebe kayıtları incelenerek şehbenderhane hasılatı, masrafları ve hazine aktarılan hasılat miktarı tespit edilmiştir.

Konu ile ilgili Türkçe ve İngilizce önemli kaynaklardan istifade edilmiştir. Bunlardan ilki, Azmi Özcan'ın, *“Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere”* (1877-1924) adlı kitabıdır. Özcan, bu eserde Hindistan Müslümanları ile Türkler arasındaki ilişkinin XI. yüzyıl'ın başında başladığını ve XV. yüzyıl'ın ortalarında Osmanlı Devleti'yle geliştiğini, 1870'lerden itibaren ise farklı bir seviyeye ulaştığını belirtmiştir. Yazar, Hindistan Müslümanlarının Osmanlılar ve Osmanlı Devleti'nin devamlılığı için harekete geçtiklerini ve 1924'te Halifeliğin kaldırılmasına kadar fedakârlık yaptıklarını vurgulamıştır. Azmi Özcan, Hindistan'ın bir Britanya kolonisi olduğuna ve iki ülke arasındaki tarihî, dini ve kültürel bağlantılara da değinmiş, bu durumun ilişkiler arasında bir siyasi özellik kattığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, İngiltere ve İngiltere politikalarının da sürece dâhil olduğunu belirtmiştir. Özcan, Hindistan Müslümanları ile Osmanlılar arasındaki ilişkileri, 1877-1878 Osmanlı-Rus (93 Harbi) Savaşı'ndan 1924'te Halifeliğin kaldırılmasına kadar incelemiş ve bu dönemi “Pan-İslamizm” çerçevesinde değerlendiren tarihçilerin varlığını ortaya koymuştur.

Konu hakkında başvuru olan diğer kaynak, Zeynep Bostan'ın *“Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri II. Abdülhamit Döneminde Diplomasi”* adlı eseridir. Bu eser Osmanlı hariciyesinin modern temellerini ve özellikle II. Abdülhamid dönemindeki diplomasi faaliyetlerini ele almıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti,

şehbenderlik (konsolosluk) gibi dış temsilciliklerin hem ticari ilişkilerin sürdürülmesinde hem de Panislamist politikaların hayata geçirilmesinde oynadığı rolü detaylı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca Güney Asya'daki Osmanlı şehbenderliklerinin özel bir yere sahip olduğunu ifade ederek, Bombay, Kalküta, Karaçi ve Seylan gibi önemli liman şehirlerinde Osmanlı konsolosluklarının Müslüman topluluklarla kurduğu ilişkileri ve ticari faaliyetleri, dönemin Osmanlı dış politikasının bölgesel yansımaları olarak ele alınmıştır. Bu bölgelerdeki Osmanlı temsilcilikleri hem Müslüman halkın haklarını koruma hem de ticari ve kültürel bağlantıları güçlendirme görevlerini üstlenmiştir.

Şehbenderlik kurumu hakkında yapılan ilk tez çalışmalarında biri olan, Mahmut Akpınar'ın 2001 yılında hazırladığı yüksek lisans tezi "*Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*" Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik müessesesinin kuruluşu ve teşkilatlanmasını, bürokratik işleyişini, şehbenderlik memurlarının görev ve sorumluluklarını, ayrıca Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki durumu hakkında temel bilgiler ihtiva etmektedir. Bir diğer tez çalışması, Zübeyir Tetik'in *Osmanlı Devleti'nin Batavya Baş Şehbenderleri ve Faaliyetleri (1883-1908)*, isimli yüksek lisans tezidir. Tetik bu çalışmada, Batavya Başşehbenderliği'nin kuruluş süreci ve bölge açısından diplomatik önemi, Batavya'da görev yapan başşehbenderlerin biyografileri ve Batavya Başşehbenderliği'nin faaliyetlerini detaylı bir şekilde ifade etmiştir. Yine konu hakkında yapılmış bir diğer tez çalışması, Yasemin Zahide Erol'un "*Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri*", 2014 yılında tamamlanan yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada, şehbenderlik müessesesinin kuruluşu, Paris ve Londra Şehbenderlikleri'nin tesis edilme süreçleri ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Şehbenderlik kurumu hakkında başka bir çalışma, Musa Kılıç'ın "*Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Kurumu*", başlıklı kitap bölümüdür. Kılıç burada, Osmanlı şehbenderlerinin açılışını, şehbenderlikler hakkında yapılan hukuki düzenlemeleri, şehbenderlerin görev ve sorumluluklarını ve müessesesinin işlevini kaybettiği dönemlere dair veriler sunmaktadır.

Güney Asya çalışmaları kapsamında, Diren Çakılcı'nın "*Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği*" başlıklı makalesi Hindistan'da Osmanlı Devleti'ni temsil eden muvazzaf Bombay Başşehbenderliği hakkında yapılmış ilk çalışmadır. Bu makalede Bombay Başşehbenderliği'nin kuruluş süreci, Bombay Başşehbenderleri, başşehbenderliğin faaliyetleri ve şehbenderliğin kapatılma süreci ele

alınmıştır. Bu çalışma, tez konusunun Hindistan özeline indirgenmesinde feyz kaynağı olmuştur. Diren Çakılcı'nın konu hakkındaki diğer çalışması, "*Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galip Bey ve Layihası*" başlıklı makalesinde Batavya Başşehbenderliği'nin kuruluşu, Batavya'da görev yapan şehbenderler, Başşehbender Ali Galip Bey'in hayatı ve Hint Denizi ile Felemenk Adaları hakkında hazırlamış olduğu layihasını incelemiştir. Ayrıca Diren Çakılcı ve Emirhan Berberoğlu'nun "*II. Abdülhamid'in Egzotik Bitki Merakı: Hindistan ve Endonezya'dan Temin Edilen Türler*" başlıklı çalışması II. Abdülhamid'in bitki merakı ve bahçelerini, bu bitkilerin özellikleri ve kullanım alanlarını açıklamakla birlikte bölgeden hangi bitki ve fidan türlerinin temin edildiğini detaylı bir şekilde sunmaktadır. Ayrıca Hindistan'dan ve Endonezya'dan hususi temin edilen bitki ve fidan türlerinin İstanbul'a ulaştırılması konusunda şehbenderlerin gösterdiği sorumlukları vurgulamıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü oluşturan Osmanlı Devleti'nin Güney Asya'daki Fahri Şehbenderlikleri hakkında, Ekrem Saltık'ın "*Osmanlı Devleti'nin Seylan Adası ile İlişkilerine Medhal*" başlıklı makalesi Seylan ve adasındaki Müslümanların geçmişi, Halife'nin Seylan adasındaki itibarı ve ehemmiyetini, Seylan şehrindeki Osmanlı fahri şehbenderlerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Seylan'da mücevher ticaretinin önde gelen isimlerinden Marikar'ların Osmanlı Devleti ve hilafeti temsil eden önemli bir şehbender ailesi olduğunu vurgulamıştır. Buna ilaveten, Ekrem Saltık bir diğer çalışması olan "*Efsaneyle Gerçeklik Arasında Seylan Adası ve Anonim Hatıralardan Aile Şeceresine Türk Soylu Sri Lankalılar Meselesi*", adlı makalesinde, tarih boyunca "Serendib" ve "Seylan" gibi farklı adlarla anılan Sri Lanka Adası'nın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini incelemiştir. Sri Lanka'daki bazı Müslüman ailelerin kendilerini Anadolu kökenli Türk hükümdarlarına dayandıran soyağaçlarını ele almış ve bu iddiaların tarihi bağlamını ve analizini yapmıştır. Adadaki bazı Müslüman topluluklar, kendilerini VIII. yüzyıl'da Konya'da yaşamış Sultan Alaaddin ve onun Beruwela'ya yerleşmiş oğlu Prens Cemaleddin'e bağlayan efsanevi soyağaçlarını tespit etmiştir. Bu iddialar, hem Osmanlı Devleti ile olan siyasi ve kültürel ilişkileri desteklemek hem de yerel Müslümanların Osmanlı'nın himayesinde birleşme arzusunu yansıtmaktadır. Çalışma, bu tür efsanevi bağların sosyo-politik meşruiyet ve prestij kazandırma amaçlı olduğunu vurgulamaktadır.

Tez konusunu ihtiva eden coğrafya ve şehirlerin tarihi geçmişi açısından, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin "Bombay, Kalküta, Karaçi, Sri Lanka, Tayland"

gibi çeşitli maddelerinden faydalanılmıştır. Bunlar, Hindistan'ın mezkûr şehirlerinin gelişim ve değişimini ortaya koymaktadır. Çalışmada ayrıca kişel hatıratlardan faydalanılmıştır. Bu bağlamda, İnci Enginün tarafından hazırlanan “*Abdülhak Hamit'in Hatıraları*” adlı eser, Abdülhak Hamid Bey'in Bombay Başşehbenderliği'ne tayini, görevi sırasında yaşadığı bazı olaylar ve Bombay Şehbenderhanesi'nin yeri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Konu hakkında başvurulmuş diğer bir hatırat, Bombay Başşehbenderi olarak görev yapan Halil Halid Bey'in “*The Diary of a Turk*”, adlı eseridir. Bu eserde Halil Halid Bey, kişisel hatıratını, aile geçmişini ve kültürel mirasını, çocukluk deneyimlerini ve geleneksel uygulamalara ilişkin gözlemlerini, ayrıca Doğu kültüründeki harem sistemini, Osmanlı dönemindeki seyahat koşullarını, eğitim sistemini ve ulemanın toplumsal rolünü bunun yanında Osmanlı dönemindeki sosyal, hukuki ve askeri uygulamalarını yansıtan gözlemlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, politik ve dini gerilimlere dair sert ve eleştirel bir bakış açısı ile ele almıştır. Halid Bey, Osmanlı modernleşme sürecinin bir parçası olarak Avrupa tarzı kıyafetlerin benimsenmesi ve devlet memuru olmanın zorlukları hakkında kişisel deneyimlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısını, Yıldız Sarayı'nın özelliklerini ve Sultan'ın yaşam tarzını, Osmanlı sarayındaki geleneksel törenleri, Sultan'ın kişisel yönetimini, güç anlayışını ve Avrupa ile olan ilişkilerini, Devlet içindeki Jön Türk hareketiyle mücadelesini, Sultan'ın baskılarını ve reform süreçlerine dair gerilimleri, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Halifelik üzerindeki etkisini ve buna karşı izlediği politikaları, Orta Asya'daki değişiklikler ve kişisel yolculuklarıyla ilgili önemli gözlemlerini, bir hamamda karşılaştığı casusla olan deneyimini ve yaşadığı korkuyu, yazarın İngiltere'ye yaptığı yolculuk ve yaşadığı ilk deneyimlerini, yazarın tekrar İstanbul'a dönüşünü ve ardından yaşadığı kaçış planını anlatmaktadır.

Bombay Başşehbenderliği hakkında bilgi vermeden önce Bombay şehrinin tarihi süreç içerisindeki durumu ve konumu ele alınmıştır. Bu konu hakkında S. M. Edvardes, tarafından *Census of India Bombay (Tawn & Island) Part IV. History*, adıyla 1901 yılında Bombay'da basılan bu eser'den istifade edilmiştir. Eserde, Hindistan'ın Batı kıyısında yer alan Bombay Yarımadası'nın tarihini detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin ve daha sonra İngiliz Krallığı'nın yönetimi altındaki Bombay, coğrafi, sosyal ve ticari değişimlerle birlikte büyüyen ve gelişen bir merkez haline gelmiştir. Bu eserde, Yarımada'nın 1661 yılında Portekiz'den İngilizlere

geçişinden başlayarak, nüfus artışı, altyapı geliştirme ve ticaretin büyümesi gibi değişimleri ele alınmaktadır. Bombay'ın birleşik bir topluluk oluşturma çabaları, adanın doğal ve siyasi zorluklarla mücadelesi ve ekonomik potansiyelinin keşfedilmesi öne çıkan konular arasında yer almaktadır. Ayrıca çeşitli dinlere ve etnik kökenlere mensup insanlar, din özgürlüğü ve ticaret fırsatları nedeniyle adaya göç etmiştir. Bu süreçte, ada bir ticaret ve kültür merkezi olarak önemli bir konuma gelmiştir. Çalışma bu dönüşümü, İngilizlerin adadaki etkili yönetim politikaları ve yerel halkla olan etkileşimleri aracılığıyla vurgulamıştır. Bombay'ın çok yönlü bir metropol haline gelişindeki adımları kronolojik olarak ele alması açısından mühim bir eserdir.

Osmanlı Devleti'nin Karaçi'de bir fahri şehbenderliği faaliyet göstermektedir. Karaçi'nin tarihi, coğrafi ve sosyo-ekonomik özelliklerini ayrıntılı bir şekilde ele alan Maneck B. Pithawalla'nın "*An Introduction to Karachi: Its Environs and Hinterland*" adlı eserinden istifade edilmiştir. Eser genel hatlarıyla Karaçi'nin 1843'te İngilizler tarafından işgalinden sonra bir balıkçı köyünden Hindistan'ın ve daha sonra Pakistan'ın önemli bir liman ve ticaret merkezine dönüşümünü anlatmaktadır. Karaçi'nin hızlı büyümesinin, limanın stratejik önemi ve ticaretin artışıyla bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Kitap, şehrin coğrafi özelliklerini, doğal kaynaklarını ve bu kaynakların şehir planlaması ile gelişimine etkisini de incelemektedir. Ayrıca, Karaçi'nin etnik çeşitliliğini ve kozmopolit toplum yapısını vurgulamıştır. Hindular, Müslümanlar, Hristiyanlar ve diğer toplulukların şehrin kültürel ve ekonomik dokusuna katkılarını ifade etmektedir. Karaçi'nin tarih boyunca yaşadığı hızlı nüfus artışı, altyapı problemleri ve şehirleşme çabaları ele almıştır.

Osmanlı Devleti'nin Güney Asya'da faaliyet gösteren diğer bir fahri şehbenderliği Sri Lanka adasının Kolombo liman kentindedir. Bu ada hakkında C. Brooke Elliot K. C., *The Real Ceylon* adlı eserinde, Seylan (Sri Lanka) adasının tarih ve coğrafyasını ele alarak, Portekiz, Hollanda ve İngiliz sömürge dönemlerinden kalan izleri, bu farklı dönemlerin adaya getirdiği toplumsal, kültürel ve yasal mirasları incelemiştir. Ayrıca, antik kentler, dini yapılar ve yerel halkın günlük yaşamına dair renkli betimlemeler sunmaktadır. Brooke Elliot'un Seylan'daki seyahat deneyimlerini ve bu yolculukların hem tarihsel hem de doğal güzellikleri keşfetme fırsatlarını anlatmaktadır. Yazar, tren yolları, arabayla yapılan geziler ve daha önceki dönemin ulaşım zorluklarına dair anekdotlar paylaşmaktadır. Aynı zamanda, köy yaşamı, pazarlar ve yerel festivaller gibi detaylar, adanın kültürel dokusunu gözler önüne

ıkarmaktadır. Yazar, adadaki modernleşme çabalarının doğal güzellikleri ve tarihi eserleri nasıl etkilediği üzerine düşüncelerini dile getirmiştir.

Sri Lanka adası hakkında, John Capper'in "*Old Ceylon: Sketches of Ceylon Life in The Olden Time*" adlı eseri 19. yüzyılın sonlarında, Seylan'ın tarihi, sosyal ve kültürel yaşamını ele almıştır. Kitap, yerel halkın yaşam tarzlarını, köylerindeki geleneksel düzeni, Budist rahiplerin etkisini ve İngiliz sömürgeciliğinin topluma olan etkilerine dikkat çekmiştir. Özellikle Malwattie gibi köylerin hem doğal güzelliklerini hem de sosyal yapılarını detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Yazar, Malwattie'deki günlük yaşamın ayrıntılarını, köylülerin tarım, hayvancılık ve geleneksel ticaretle nasıl geçimlerini sağladığını anlatmıştır. Ayrıca köydeki önemli figürlerden, örneğin bir rahip ve köy lideri olan Korale'nin yaşam tarzı ve toplumsal rolü gibi, toplumsal düzenin temellerine değinmiştir. Yerel festivaller, düğünler ve halk masalları da anlatının renkli bir parçasını oluşturmaktadır. Seylan'ın etkileyici doğal manzaralarını ve kolonileşmenin çevresel etkilerini ele alan yazar, kahve plantasyonlarının genişlemesi gibi modernleşme hareketlerinin doğal yaşam üzerindeki etkisini vurgularken, aynı zamanda adanın kültürel ve çevresel değerlerini korumanın önemine dikkat çekmiştir.

Gerek konuyla ilgili arşiv kaynakları gerekse kısaca yukarıda muhtevası verilen kitap ve araştırmalar bu tez çalışmasının önemli kaynakları arasında yer almış ve ele alınan konuların aydınlatılmasında değerli bilgiler sağlamışlardır. Ancak bunlar Bombay şehbenderlik kurumu veya bölgedeki diğer fahri şehbenderlikler faaliyetler hakkında doğrudan alakalı çalışmalar değilidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHBENDERLİK MÜESSESESİ

1. ŞEHBENDERLİK MÜESSESESİNİN KURULUŞU

Şehbender kelimesi, padişah, baş reis, baş hazretleri anlamlarına gelen şah¹ ve ticaret yeri, işlek ticaret iskelesi anlamlarına gelen bender² kelimelerinin bir araya gelmesi ile “liman başı, liman reisi, ticaret konsolosu” anlamlarını ihtiva eden bir unvandır. “Bir devlet tarafından diğer bir devletin ticaretgâh bir şehir veya iskelesinde tebaasının hukukunu müdafaa ve umur-i münasebet-i ticariyyelerine nezaret etmek üzere tayin ve ikame ettirdiği memur, konsolos”³ anlamında kullanılan şehbender kelimesi ülkesini temsilen bulunduğu ticaret merkezinde ticari ilişkileri denetleyen ve düzenleyen ticari işlerden sorumlu memurdur.

Bir başka ifade ile “Bir kimsenin yabancı bir şehir veya iskelesinde kendi ülkesinin padişahı adına görev almasıdır”⁴. Osmanlı Devleti’nde Ticaret Nezareti kurulmadan önce tüccarlar arasındaki ilişkileri düzenlemek ticaret işleri ile ilgilenmek gibi görevleri üstlenen şehbenderler daha sonraları konsolos unvanı ile anılmaya başlanmışlardır⁵. Konsolos kelimesi Latince danışmak, istişare etmek, düşünmek, anlamındaki “consulere” fiilinden gelmektedir. Konsul, Roma’da önemli devlet meselelerini senato ile yani halk meclisi ile görüşen bir devlet memurudur. Orta Çağ’da bu anlam biraz değişmiş ve yabancı ülkelerdeki ticari temsilciliklere verilen bir unvan ve bir milletin ticaret delegesi olmuştur⁶. Bu anlamıyla konsolos, şehbenderlik unvanını tam olarak karşılamaktadır.

Özellikle 1839 yılında Ticaret Nezareti’nin açılmasıyla birlikte ticari amaçlarla tayin edilen şehbenderler ticaretle ilgili görevlerinin büyük bir kısmını bu nezarete devretmişlerdir. Bu dönemden itibaren şehbenderler Hariciye Nezareti’ne bağlı birer konsolos görevi üstlenmişlerdir⁷. İlk Osmanlı şehbenderliği 27 Temmuz 1718 tarihinde

¹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 767.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2010, s.95.

³ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 790.

⁴ Yasemin Zahide Erol, *Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s.6.

⁵ Erol, *a.g.t.*, s.6.

⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 316; Ali İbrahim Savaş, “Konsolos”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.178.

⁷ Erol, *agt.*, s.4.

Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın hükümleri gereği karşılıklı konsolosluk açma müsaadesi üzerine Viyana'da açılmıştır. İlk şehbender ise Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kethüdası Kazancızade Ömer Ağa olmuş ve 1732 yılında çeşitli sebeplerle görevinden azledilmesine kadar Viyana Şehbenderliği görevini icra etmiştir. III. Selim döneminde Nizam-ı Cedit reformları arasında yer alan önemli ticaret merkezlerinde şehbenderlik açılması yeniden gündeme gelmiş ve Sadrazam Yusuf Paşa, İtalya ile ticari faaliyetlerin yoğun olması sebebiyle buradaki tüccarların işlerini takip edilmesi ve haklarının korunması amacıyla bir şehbenderlik açılmasını istemiştir. Bu fikri Sicilyateyn⁸ elçisi de uygun bulmuştur. Bu dönemde Bab-ı Âlî'ye Napoli maslahatgüzarı olmak amacıyla başvuruda bulunan Kefalonya Adası⁹ Beyzadelerinden Angelo Fecet (Facetin) isimindeki gayrimüslim maslahatgüzarlık için uygun görülmemiş ancak Temmuz 1802'de Napoli'ye şehbender olarak tayin edilmiştir¹⁰.

1802 yılında gerçekleştirilen şehbender atamasının ardından 1821 Rum isyanına kadar 25 kişi, 16 farklı¹¹ şehre şehbender olarak tayin edilmiştir. Rum isyanının akabinde gerek Rum tüccar gerekse bazı devlet adamlarının diplomasiyi devletin aleyhinde kullanarak yanlış bilgiler vermeleri ya da bildiklerini gizlemeleri sebebiyle padişah II. Mahmud başta elçilik, ardından da şehbenderlik faaliyetlerini durdurmuştur. Ayrıca bu dönemde şehbender ailelerine mensup bazı şahıslar önceki ünvanlarını suistimal ederek halkı zor duruma düşürmüş ve sömürmeye çalışmışlardır. 1802 yılında başlayan ve 1836 yılına kadar devam eden bu dönem şehbenderlik faaliyetlerinin birinci dönemi olarak adlandırılmıştır, tayin edilen şehbenderlerin tamamı gayrimüslim tebaadan seçilmiştir. Bu dönemde konsolosluk veya elçilik mesleğinin içerisinde yetişmiş diplomat ve şehbender sıkıntısı yaşayan Osmanlı Devleti yaptığı tayinlerde genellikle ticaretle iştigal eden kişileri tercih etmiştir. Yine bu dönemde “vekil şehbenderlik” uygulaması başlamıştır. Bu uygulama ile şehbender sayısını artırmanın yanı sıra meslek içerisinde memurların kendilerini yetiştirmeleri amaçlanmıştır. İlk kez 1820 yılında

⁸ Sicilya'yı hâkimiyeti altında bulunduran İspanyol Bourbon Hanedanı'nın 1816 yılında Napoli ve İtalya Yarımadası'nın güneyinde hâkimiyet tesis etmesi ile 1860 yılına kadar devam edecek olan Sicilyateyn Krallığı kurulmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Diren Çakılcı, “Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Telgraf İş birliği: Sicilyateyn/İtalya Örneği”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt. XIII, Sayı, 25-26, Yıl, 2014, s. 59.

⁹ Kefalonya Adası, Yunanistan ve İtalya arasında bulunan bir Yunan adasıdır.

¹⁰ BOA., Bab-ı Asâfi Şehbenderlik Defterleri (A. DVNS. ŞHB.d) No:1, Mukaddime: Musa Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Kurumu”, *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, (Ed. Mehmet Alaaddin Yalçıkaya-Uğur Kurtaran), Ankara 2018, s. 97.

¹¹ 1802-1821 yılları arasında şehbender tayini yapılan şehirler; Napoli, Triyeste, Venedik, Yedi Ada, Marsilya, Hollanda, Cenova, Messina, Malta, Londra, Alikante, Portekiz, Kadiks, Livorna, Korfu'dur. BOA, A. DVNS. ŞHB.d, No:1, 1/23.

Trieste şehbender vekilliği görevine Gregori Tabasko tayin edilmiştir ancak Rum isyanı sebebiyle bu uygulama durdurulmuştur¹².

1836 yılında Hariciye Nezareti'nin kurulmasından 4 yıl sonra yani 1840 yılında başşehbender ünvanı ile Mösyö Zahreb Londra'ya, Fransa'nın Marsilya şehrine Mösyö Kazmir (Kazamir) Amerik, İran'ın Tebriz şehrine ise Ali Namık Efendi başşehbender sıfatı ile tayin olmuştur. Bu atamalarla birlikte 9 farklı şehre başşehbender tayin edilmiş olup bunlardan 8'i gayrimüslim sadece 1'i Müslümandır¹³. Aynı zaman aralığında şehbender sıfatı ile tayin olan 15 kişinin tamamı gayrimüslim tebaadandır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, İspanya, ABD, İtalya krallık ve cumhuriyetleri ile Alman Devletleri ile konsolosluk ilişkisi kurmuş ve yirmiden fazla şehre şehbender tayin ederek hem ticaretle uğraşan tebaanın haklarını gözetmiş hem de dünya devletleri ile olan iletişimini daha yakından sağlamıştır. Amerika ile fahri şehbenderlik vasıtasıyla temas kuran Osmanlı Devleti, ilişkilerinin Avrupa ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Yine İran ile şehbenderlik faaliyetleri doğuya doğru açılma eğilimini desteklemiştir¹⁴.

Başşehbender atamalarının yanında XIX. yüzyılın son çeyreğinde fahri şehbenderlik uygulaması başlamış olup ilk olarak İspanya'nın Bilbao ve İtalya'nın Jirjanina şehirlerine fahri şehbenderler atanmıştır. Fahri şehbenderlerin neredeyse tamamı gayrimüslim tebaadan, bölgenin Osmanlı elçisinin tavsiyesi üzerine tüccar ve itibar sahibi kişileri arasından seçilmiştir. İlerleyen dönemlerde şehbenderliklere mülki, harici, adli, dâhili, askeri ve diplomat kökenli devlet adamları ve bürokratların şehbender tayin edilmesiyle tüccar şehbenderler azalmaya başlamıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde hem vazifeli şehbenderler hem de fahri şehbenderler bakımından 23 ülkede 200'den fazla şehirde şehbenderlik tesis edilerek vazifeli şehbenderlerin büyük bir kısmı Müslümanlar ve bürokratlardan oluşmuştur¹⁵.

¹² BOA, A. DVNS. ŞHB.d, No:1: Mahmut Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2001, s. 22.

¹³ Paris Başşehbenderi Rasim Efendi'dir.

¹⁴ Mahmut Akpınar, *XIX. yy. da Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2017, Cilt: XXXXI, S: 2, s.134.

¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞHB.d, No:1, 145, 146: Akpınar, *agt.*, ss.24, 25.

2. ŞEHBENDERLİK MÜESESİNİN TARİHİ TEMELLERİ

Avrupalı devletler XV. yüzyıl'dan itibaren İstanbul'da daimî elçilikler ve maslahatgüzarlar¹⁶ atanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Avrupa başkentlerine daimî elçilikler açmak yerine değişik vesilelerle geçici elçiler görevlendirmeyi tercih etmiştir. Gönderilen elçiler padişah cülusunun haber verilmesi, barış teklifleri, hediye götürülmesi, padişah mektuplarının iletilmesi, kazanılan zaferlerin bildirilmesi, antlaşmaların yenilenmesi, tahta çıkan kralın tebrik edilmesi, taç giyme törenlerinde padişahın temsil edilmesi, dostluk ve müttefiklik ilişkilerinin kurulması gibi vazifeleri yerine getirmişlerdir¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve diğer ülkelerde daimî elçi bulundurması III. Selim döneminde gerçekleşmiştir. İlk dönemlerde yabancı dil bilen diplomat ihtiyacı gayrimüslim tebaa arasından karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı elçiler Türkçe bilmedikleri için Türkçe bilen bir gayrimüslim ya da gayrimüslim asıllı sonradan ihtida etmiş birisini tercüman olarak ihtidam etmişlerdir. Bu kişiler devler sırrı önemli bilgileri öğrendikleri için zaman zaman Osmanlı Devleti'ne ihanet etmekle suçlanmışlardır¹⁸. Öyle ki bu kişiler devlet aleyhine skandallara sebebiyet vermişlerdir. Örneğin Morali Seyyid Ali Efendi Paris elçiliği sırasında (1797-1802) sefaret tercümanı Osmanlı Rumu Godrika, Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyet yürüterek yazışmaların kopyalarını Fransa'ya teslim etmiştir. Bu ve benzeri hallerin yaşanmasından sonra 1821 yılında Bâb-ı Âli Tercüme Odası açılmıştır¹⁹.

Tercüme odasının ilk düzenlemesi 17 Aralık 1824'te yapılmıştır. Buna göre tercüme odası ilk kuruluş yılından biri Beylikçi Efendi'nin nezaretinde dil öğrenecek memurların devam ettiği lisan odası ve diğeri de buradan mezun olup tercüme işleriyle meşgul olacak mütercimlerin çalıştığı tercüman odası olmak üzere iki birimden oluşmaktaydı. Lisan odasında dil öğrenen memurlar mütercim olarak tercüman odasına alınır, burada eksikliklerini tamamlarlardı. Bu mütercimler tercüman odasında tercümeleri “tebyiz” ve ceridelere kaydetmek ve boş kaldıklarında birbirleriyle

¹⁶ Osmanlı Devleti'nde 1815 yılında Viyana Kongresinde yapılan düzenleme ile diplomatik temsilcilikler büyükelçi, ortaelçi ve maslahatgüzar olmak üzere üç derecede ihdas edilmişlerdir. 1818 yılında orta elçilik ve maslahatgüzarlar arasında “mukim elçi” statüsü kabul edilmiştir. Mehmet İpşirli, “Elçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 14.

¹⁷ Belkıs Altunış Gürsoy, “Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü”, *Bilgi*, 2006, S: 36, s.139.

¹⁸ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar-Berathı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s. 22, 39.

¹⁹ İpşirli, “Elçi”, s. 9.

Fransızca konuşup dil bilgilerini iletmek zorundaydılar. Tercüman odasından birisi bir memuriyete atandığı zaman yerlerine Lisan Odası'ndan birisi atanacak ve böylece tercüman odası bağımsız bir kalem haline getirilecektir. Tercüme odasında tercüme edilen evrakın evvelki gibi kaybolmayarak kaydı tutulacak, evrakın müsvedde ve asılları torbalarda muhafaza edilecektir. Tercüme odasında 1828-1829'da lisan odası kapatılmıştır. Lisan odası hocası Zenob²⁰ sürgüne yollanmış ve İshak Efendi'nin yerine damadı divan ve tercüme kalemlerinde yetişen yamak Halil Esrar Efendi atanmıştır²¹.

Osmanlı Devleti'nin takip etmiş olduğu iktisat politikasının da diplomatik gelişmelerin aksamasına neden olduğu düşünülmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Sanayi İnkılâbına kadar olan dönemde iktisat politikasının bir bölümünü iâşe prensibine dayandırarak mal talebini ve kalitesini arttırmayı ve malların fiyatlarını düşük tutmak amacıyla üretim ve ticaret üzerinde müdahaleyi gerektiren bir rol üstlenmeyi hedeflemiştir²². Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarından birisi gelenekçiliktir. Bu anlayışın temelinde iâşe ilkesiyle üretim ve tüketimin dengede tutulması sağlanırken bu dengenin bozulması halinde bunalıma düşme tehlikesine karşı yeniden dengeye getirmek vardır. İâşecilik (tedarikçilik) sistemi doğrultusunda ancak ülke içerisindeki mal ihtiyacını karşılandıktan sonra artan malların ihracatına izin verilmiştir. Bu prensip ihracatı devlet kontrolü altında tutmasına rağmen dış ticaretin gelişmesini engellemiştir. Bir başka iktisadi politika ise fiskalizm ilkesidir. Fiskalizm hazineye ait olan gelirleri mümkün olduğu derecede attırmayı ve ulaştığı seviyenin altına indirmemeyi hedeflemektedir²³. Bir bakıma fiskalizm devletin iktisadi kararlar alır iken gelirleri attırmak harcamaların azaltılmasıdır. Buna karşılık ithalatı teşvik amacıyla üretimi ülke içinde gerçekleştirilmeyen ya da az üretilen malların dışarıdan alınması için gümrük vergileri düşük tutulmuş yabancı tüccarlara bazı ticari kapitülasyonlar tanınmıştır²⁴.

Osmanlı Devleti'nin iktisat politikası olarak uyguladığı iâşe, gelenekçilik ve fiskalizm anlayışları dış ticaret politikalarına da yön vermiştir. İç ve dış ticarete mal satıp para kazanma anlayışının ön planda olmaması, ihracattan ziyade ithalatı

²⁰ Mühendishaneden Ermeni Zenob, Bab-ı Ali Fransa Lisan muallimi olarak 500 kuruşla Tercüme odasına tayin edilmiştir. Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 87.

²¹ Balcı, *a.g.t.*, ss. 87, 88, 93.

²² Akpınar, *a.g.t.*, s.19.

²³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, ss. 58-61.

²⁴ Akpınar, *a.g.t.*, ss.17, 18.

kolaylaştırması dış ticaretin gelişmesini engelleyerek Osmanlı tüccarının ticari ilişkilerinin sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti sanayi devrimine kadar kapitalist bir iktisat politikası uygulamadığı ve ülkenin mal ihtiyacının karşılanması için ticareti bir araç olarak gördüğü için Avrupalı ülkelerin konsolosluk müessesesini kullanmayı gerekli görmemiştir. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde artan kapitalist zihniyetin ekonomi üzerindeki baskıyı azaltmak, dış ticarete tüccarları desteklemek ve onların haklarını korumak aynı zamanda Avrupa devletleriyle yakınlaşmayı sağlamak amacıyla şehbenderlik müessesesini kurmuştur²⁵.

3. ŞEHBENDERLİK MÜESSESESİ GÖREVLİLERİ

3.1. MUVAZZAF (VAZİFELİ) ŞEHBENDERLER

Muvazzaf²⁶ şehbenderler; başşehbender, şehbender, şehbender vekili veya kançılara memurları olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Muvazzaf şehbenderlerin Osmanlı Devleti tebaasından olmaları ve ticaretle meşgul olmamaları şarttır. Muvazzaf şehbenderlere belli bir maaş ve görev yerlerinin önemine göre uygun miktar tahsisat (alakasyon) verilmiştir. Bu çerçevede başşehbenderlere 3.000, şehbenderlere 2.000, şehbender vekiline veya kançılara memuruna 1.000 kuruş maaş tahsis edilmektedir.²⁷

Şehbenderliğe tayin olan memur görev yerine gitme emrini aldığı günden itibaren iki hafta içerisinde görev yerine ulaşması gerekmektedir. Görev yerine gitmeyen şehbender ilk olarak kınama cezası, daha sonra bir aydan bir seneye kadar geçici olarak görevden azledilme, maaşının bir kısmı veya tamamının kesilmesi, son olarak da memuriyetinden atılma gibi cezalar almıştır²⁸. Şehbenderler aynı anda farklı bir göreve tayin edilmeleri, sağlık problemleri gibi sebeplerle görev yerlerine gitmemiş olabilirler.

Şehbenderlere verilen senelik tahsisat bir memurun görev yerine vardığı tarihten itibaren bir ay içerisinde kendisine ulaştırılır. Bombay ve Batavya hariç olmak üzere şehbenderlere yolculukları için ayrılan harcırah maaşının bir katıdır. Görev yerleri Asya Kıtası'nda bulunan şehbenderlere ise bunun iki katı olarak verilmektedir. Bir şehbender

²⁵ Akpınar, *a.g.t.*, s.19.

²⁶ Muvazzaf kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde isim ve askerlik anlamları ile “Silahlı kuvvetlerde görev başında olan subay ve astsubaylarla askerlik hizmetini yapan erler”, sıfat anlamı ise bir görev ve hizmetle yükümlü olan kimsedir”. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi 25.09.2024.

²⁷ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dahilidir”, *Düstur*, Tertip 1, C.II (Zeyl), İstanbul 1298, s. 192; *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, Matbaa-i Osmanî, Dersaadet 1318, s.362.

²⁸ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 192; *Salname-i Hariciye* 1318, s.362.

görevi sırasında vefat ettiği takdirde naaşı memleketine gönderilmekte fakat masrafları kendisine verilen harcırahtan karşılanmaktadır. Bir bölgede yeni bir şehbenderhane kurulduğunda tayin olan şehbenderlere oraya yerleşmesi için masraflarını karşılamak üzere mesarîf-ı tefrişîye ücreti verilmektedir²⁹.

3.1.1. Başşehbenderler

Muvazzaf şehbenderlerin en üst sınıfını oluşturan başşehbender “şehbenderlerin büyüğü, “*General Konsolos*” anlamlarına gelmekte ve günümüzde Başkonsolos’u ifade etmektedir³⁰. Padişah tarafından tayin edilmekle birlikte görevleri dışında başka herhangi bir iş ile uğraşmaları kesinlikle yasaklanmıştır³¹. Yurtdışındaki önemli şehir ve ticaret merkezlerinde görev alan başşehbenderler bulundukları şehrin ticari açıdan en üst düzey yöneticisi konumundadırlar ve alt konumda bulunan şehbenderlik memurları ona tabi olmak zorundadırlar³².

3.1.2. Şehbenderler

Yabancı ülkelerdeki ikinci dereceden öneme sahip şehir ve ticaret merkezlerinde görev alan orta sınıf memurlar şehbenderlerdir. Kendisi ile başşehbenderler arasında görev bakımından çok büyük farklılıklar bulunmamakla beraber, başşehbenderlerden daha az maaş ve tahsisat almaktadırlar³³.

Şehbenderler de padişah fermanı ile görevlendirilmekte ve günümüzde konsolosa karşılık gelmektedir³⁴. Şehbenderlerin görevleri öncelikle Osmanlı Devleti tebaasının ölüm, doğum, evlenme gibi işlerini takip etmek, devletlerarası antlaşmaların uygulanmasını sağlamak, Osmanlı sancağına sahip çıkmak ve saygı gösterilmesini sağlamak, ticaret ve sanayi ile ilgili işleri yakından takip ederek gerekli temasların kurulmasını temin etmek, devletin lehine ve aleyhine her türlü eylemi, basın ve yayın organlarını takip etmek, yerel makamlarla iletişim içinde olabilecek suçlular hakkında uygun cezanın verilmesini sağlamak gibi siyasi, ticari, diplomatik, ekonomik ve sosyal pek çok görevi yerine getirmektedir³⁵.

²⁹ *Salname-i Hariciye 1318*, s.363: *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 193.

³⁰ Zübeyir Tetik, *Osmanlı Devleti’nin Batavya Baş Şehbenderleri ve Faaliyetleri (1883-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1019, s. 29.

³¹ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 192.

³² *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 196: *Salname-i Hariciye 1318*, s.367: Akpınar, *a.g.t.*, s.28.

³³ Akpınar, *a.g.t.*, s.28.

³⁴ Erol, *a.g.t.*, s.61.

³⁵ Tetik, *a.g.t.*, s. 30.

3.1.3. Şehbender Vekilleri

Şehbender vekilleri kendi istekleri ile memur olabilecekleri gibi şehbenderhane memurları arasından da istihdam edilebilirlerdi³⁶ ve tayin edildiklerinde başşehbender veya şehbenderin kontrolü altında görevlerini yerine getirebilirlerdi. Başşehbender veya şehbenderin yerine getirmesi gereken görevleri yapmakla birlikte gelen evrakı da imzalamakla yükümlüydüler³⁷. Şehbender vekilleri ticari bakımdan önemli şehirlere tayin edilmişlerdir. Genel anlamda stajyer olarak kabul gören şehbender vekilleri, bazen şehbenderin sorumluluğunu üstlenmişler ancak daha alt bir kademede oldukları için şehbenderlerden daha az maaş ve tahsisat almışlardır³⁸.

Şehbenderin küçüğü ya da viskonsül olarak adlandırılan şehbender vekilleri günümüzde “*ance-konsolos*” olarak adlandırılmaktadırlar. Şehbender vekilleri de diğer muvazzaf şehbenderler gibi padişah tarafından atanmakta ve görevleri dışında başka bir iş ile meşgul olmaları yasaklanmaktadır³⁹.

3.1.4. Kançılaryalar

Kançılaryaya memurları, yazı işleri ve resmi evrakın düzenlenmesinden sorumludurlar. Bazen şehbender vekili olarak vazifelendirildikleri görülmektedir. Şehbender vekilleri gibi atama ile vazifeye getirilen kançılaryaya memurları şehbender vekiline denk olarak kabul edilmektedirler⁴⁰.

Kançılaryaya memurları XIX. yüzyılın son çeyreği itibariyle görev almaya başlamışlardır. Günümüzde nadir görülmekle birlikte konsoloshanenin yazı işlerini yürüten kançılaryaya memurları, diplomatik memurların bir üyesi olabilirlerdi⁴¹.

3.2. FAHRİ ŞEBENDERLER

Osmanlı Devleti'nin ticaret ağının genişlemesine paralel olarak tüccarın ihtiyaçlarının görülmesi amacıyla devletin maddi bir harcamaya gitmeksizin gönüllü olarak ticari işleri yürütecek olan fahri şehbenderler ortaya çıkmıştır⁴². Fahri şehbenderler bağlı bulundukları sefaretin teklifi üzerine ve padişah beratı ile tayin edilmişlerdir. Fahri şehbenderler yerel halk arasından ya da yabancı tebaadan

³⁶ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 196: *Salname-i Hariciye 1318*, s.368.

³⁷ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 196: *Salname-i Hariciye 1318*, s.368.

³⁸ Akpınar, *a.g.t.*, s.29.

³⁹ Tetik, *a.g.t.*, s. 31.

⁴⁰ Akpınar, *a.g.m.*, s.137.

⁴¹ Tetik, *a.g.t.*, s. 31.

⁴² Erol, *a.g.t.*, s.63: Akpınar, *a.g.t.*, s.30.

seçilebilirler, ticaret ile uğraşabilirler fakat bulundukları yerden başka bir yere görevlerinin nakli mümkün değildir. Herhangi bir sınava tabi tutulmazlar. Kançılara masraflarını kendileri karşılamaktadırlar. Sadece memleketlerine iade edilecek ihtiyaç sahibi tebaanın masrafları ile posta ve telgraf ücretlerini devlet adına hasılatтан ödemektedirler⁴³.

Fahri şehbenderler bulundukları bölgedeki sefarete bağlı olup, muvazzaf başşehbenderler ve bunun yokluğunda fahri başşehbenderlere tabidirler⁴⁴. Görev yerleri kapatıldığı takdirde tazminat talep edemezlerdi. İflas etmeleri ya da mahkûm olmaları durumunda görevlerinden azledilirlerdi. Resmi sıfatla memur veya vekil tayin edemezlerdi. Bir haftadan fazla görev yerlerinden uzaklaşan şehbenderler uzaklaşma sürelerini ve kendilerine vekâlet edecek kişiyi sırasıyla amirlerine bildirmek zorundadır. Vekâlet edecek kişi gayr-i resmi suretle Osmanlı tebaasını himaye edebilirdi⁴⁵. Fahri şehbenderler yetkili oldukları masrafları ve şehbenderhane hasılatını Hariciye Nezareti'ne her üç ayda bir göndermek zorundaydılar⁴⁶.

Fahri şehbenderler, muvazzaf şehbenderler gibi fahri başşehbenderler, fahri şehbenderler, fahri şehbender vekilleri olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır⁴⁷. Fahri başşehbenderler hiyerarşik işleyiş bakımından sorumluluk itibarıyla vazifeli başşehbenderlerden sonra gelmektedirler⁴⁸. II. Meşrutiyet döneminde şehbenderlik teşkilatında yapılan düzenlemeler çerçevesinde İran bölgesinde Hemedan, Sakkız⁴⁹, İsfahan, Reşt, Yezd ve Rumiye gibi şehirlerde görevlendirilen fahri şehbenderlikler içerisinde muhabir şehbender ve muhabir şehbender vekili ünvanını taşıyan memurluklar tesis edilmiştir⁵⁰.

Göreve başlamadan önce kefil gösterme usulü muvazzaf şehbenderlerde olduğu gibi fahri şehbenderlerde de uygulanmaktadır. Lakin hem hâsılatının düşük olması hem

⁴³ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 201: *Salname-i Hariciye 1318*, s.375.

⁴⁴ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 201: *Salname-i Hariciye 1318*, s.375.

⁴⁵ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 201: *Salname-i Hariciye 1318*, ss.375-376.

⁴⁶ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 201: *Salname-i Hariciye 1318*, s.376.

⁴⁷ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 200: *Salname-i Hariciye 1318*, s.374.

⁴⁸ Akpınar, *a.g.t.*, ss.29-30.

⁴⁹ Sakkız: İran'da bulunan bir şehridir. İsfahan ve Tahran arasında yer almaktadır. <https://www.eurostaryurtdisiegitim.net/sakkiz/> Erişim tarihi: 17.01.2025.

⁵⁰ Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s.220.

de Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerinin olması sebebiyle bu uygulamadan vazgeçilmiştir⁵¹.

4.ŞEHBENDERLERİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI

Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerdeki temsilcisi ve tebaanın haklarını gözetmekten sorumlu olan şehbenderler, siyasi ve toplumsal hayatın her aşamasında farklı görevler icra etmektedirler. Şehbenderlerin görevleri idari, ticari, adli, dini, siyasi, basın-yayın, askeri ve gemicilik işlerine dair olmak üzere tasnif edilebilir.

4.1. İDARİ VE SİYASİ GÖREVLERİ

Şehbenderler görev bölgelerindeki tebaa hakkında idari memuriyetlerle ilgili noterlik görevini icra etmelerinin yanında yine tebaanın doğum, ölüm, nikah ve evlilik, sözleşme, senet, kontrat gibi işlemlerin tamamını yerine getirmektedirler. Bu görevleri ile ilgili gerekli talimat Hariciye Nezareti tarafından kendilerine gönderilmektedir⁵².

Şehbenderlerin idari görevleri arasında pasaport-vize işlemlerinin yürütülmesi, vergilerin toplanması ve kontrolünün sağlanması yer almaktadır. Vize işlemlerini yaparken özellikle dikkat etmeleri gereken konulardan birisi Osmanlı Devleti topraklarına girişi yasaklanmış, işlediği suç hakkında hukuki kararı henüz kesinleşmemiş kişilerin ülkeye girişlerine izin verilmediği için bu kişilere vize vermemektir. Aynı zamanda kaçak durumunda olan kişilerin yakalanması konusunda şehbenderler tüm imkânlarını kullanmakla vazifelendirilmişlerdir⁵³.

4.2. TİCARİ GÖREVLERİ

Şehbenderlerin ticari görevlerinin başında ticaret gemilerine dair evrakın hazırlanması gelmektedir. Osmanlı tüccarına ticaret beratı verilmesi, deniz kazalarına karşı uygulanacak usul ve tedbirler, tüccarın kendi aralarındaki anlaşmazlıklarının giderilmesi, limanlara gelip giden Osmanlı savaş gemileriyle ilgili meselelerin çözümü, gemilerin alım satım meselelerinin yanında, bulundukları ülkelerdeki iktisadi gelişmeleri ve çalışmaları yakından takip ederek devlete gerektiği şekilde bilgi vermek de görevleri arasında kabul edilmiştir⁵⁴. Osmanlı Devleti taşımacılık yapan bütün gemilere ulaşımını güvence altına almak için “sıhhiye patente vizesi” alma

⁵¹ Erol, *a.g.t.*, s.64.

⁵² *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 196: *Salname-i Hariciye 1318*, s.368.

⁵³ Erol, *a.g.t.*, s.66: Akpınar, *a.g.m.*, s.57.

⁵⁴ Tuğrul Arık, *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s.10.

zorunluluğu getirmiştir. Bu vize bölgede bulunan şehbenderler tarafından verilmektedir. Gemilerde taşınan malların takip ve kontrolü silah, dinamit, barut gibi askeri malzeme taşıyan gemilerle ilgili Osmanlı Devleti'ne rapor vermek şehbenderlerin sorumluluğu altında idi⁵⁵. Şehbenderlerin ticaret raporlarına bir örnek teşkil etmesi bakımından 1905 yılında Münih Başşehbenderi Mösyö Maks Kemerih tarafından pamuk ihracatı konusunda kaleme aldığı raporu, Maliye Nezareti'nin pamuk ziraatını geliştirmek adına bir komisyon kurulmasını sağlamıştır⁵⁶.

Bu bağlamda diğer bir örnek 1908 yılında ise Tebriz Şehbenderi Enver Efendi'nin hazırlamış olduğu raporda, İran ile ticari ilişkilerin geliştirilebilmesi için demir yollarının önemine dikkat çekmiştir. Ona göre “Osmanlı Devleti'nde fabrikaların yanında yol ve demiryolu inşasının olması, Osmanlı'nın üretilen ürünlerinin İran'a kolaylıkla ihraç olunmasını sağlar”⁵⁷.

4.3. ADLİ GÖREVLERİ

Şehbenderlerin adli görevleri, Osmanlı Devleti gemilerinde işlenen suçlarla ilgili gerekli işlemleri yapmak, görev aldıkları şehirlerin mahkemelerinde Osmanlı tebaasının davalarını takip etmek ve ticari davalarda görev almaktır⁵⁸.

Asıl görevleri ticaretle ilgili olan şehbenderler ticari davaların çözümünde görev alarak tüccar veya halkın hem kendi aralarındaki hem de yabancılarla arasındaki meydana gelen suç meselelerinde zabıtname tutarak bunun bir suretini Hariciye Nezareti'ne göndermek ve olayı adli görevlilere bildirilmekle sorumluydular⁵⁹.

Şehbenderlere adli yetki verilmesiyle birlikte ticaret mahkemelerinde görev almışlar ve tüccarlar arasındaki davaların görüşülmesi amacıyla bazen haftada bir bazen de iki günde bir olmak üzere toplamışlardır⁶⁰.

⁵⁵ Akpınar, *a.g.m.*, ss.67-68.

⁵⁶ Bu rapora göre Almanya bu dönemde İngiltere ve Amerika'dan sonra pamuklu dokumada en önemli devlettir. Almanya yılda yaklaşık 225 bin ton ham pamuk ithal etmektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nden Almanya'ya pamuk ihraç edilmesi düşünülmüştür. Beyrut, Halep, Antep ve Maraş'ta pamuk ipliği ve ipek imalathanelerinin bulunduğu ancak bunların ihracat için yeterli düzeyde olmadığı ifade edilmiştir. Bunun için Maraş, Antep ve Birecik civarının pamuk ziraatını geliştirmeye uygun olduğu vurgulanmıştır. Raporda ayrıca bu doğrultuda neler yapılabileceği konusunda tavsiyeler verilmiştir. Arık, *a.g.t.*, s.13.

⁵⁷ Masoumeh Daei, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı- İran Ticari İlişkilerinde Osmanlı Şehbenderlik Raporlarına Yansıyan Ahlaki Değerler”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C.III, S. 5, Mart 2016, s.93.

⁵⁸ Akpınar, *a.g.m.*, ss.73-75.

⁵⁹ Erol, *a.g.t.*, s.72.

⁶⁰ Erol, *a.g.t.*, s.72.

Ticaret veya değişik maksatlarla yabancı ülkelerde görevli memurların başka bir devlette nasıl yargılanacağı hususu günümüzde dahi önemli anlaşmazlık konularından biridir. Kimi devletler daha çok siyasi gerekçelerle bir şekilde ülkesinde bulunan ancak tebaası olduğu devlete karşı suç işlemiş kişilerin yargılanması ve takibi hususunda anlaşmaları bile göz ardı ederek koruma mantığına girmektedir. Hatta bu mantık zaman zaman devlete karşı işlenen suçlarda bile kendini göstermektedir.

4.4.DİNİ GÖREVLERİ

Osmanlı Devleti, İslam medeniyetinin bir parçası olarak şehbenderler vasıtası ile Müslüman tebaanın problemleri ile ilgilenmeyi ve ihtiyaçlarını karşılamayı amaç edinmiştir. Bu minvalde özellikle II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde şehbenderlere dini bir misyon yüklenmiştir. II. Abdülhamid'in takip ettiği İslam Birliği Politikası ile yayılmacı güçlere karşı Müslümanlar halifelik çatısı altında birleştirilmeye ve korunmaya çalışılmıştır⁶¹.

Şehbenderler görevli bulundukları bölgede camilerin inşa edilmesini sağlayarak Müslüman halkın ibadet etmelerini kolaylaştırmışlardır. Bazı şehbenderhanelerde mescit bulunmakta ve buraya bir imam tayin edilmektedir. Padişah bu camilere bağışta bulunarak desteklemektedir⁶².

4.5.BASIN FAALİYETLERİ

Şehbenderler, görev bölgelerindeki yerel basını yakından takip ederek Osmanlı Devleti ve padişaha ilgili lehte ve aleyhte her türlü eseri incelemektedirler. Osmanlı Devleti'nin itibarını zedelemeye çalışan yayınlara karşı yerel hükümet ile görüşmek suretiyle gerekli tedbirleri almak, bölgede bulunan sefaretin bilgisinde uyarılarda bulunmak bu tarz yayınlara devam edenlere gerekirse dava açmak sorumluluğuna sahiptirler⁶³. Gazetelerin Osmanlı Devleti aleyhine yapmış oldukları yayınlar, Türkçe veya Fransızca'ya tercüme edilerek öncelikle şehbenderhanenin bağlı bulunduğu sefarete gönderilmektedir⁶⁴. Eğer bu yayın çok önemli ise doğrudan Hariciye Nezareti'ne gönderilmektedir. Şehbenderlerin bağlı bulundukları sefaretten ruhsat

⁶¹ Akpınar, *a.g.m.*, s.78.

⁶² Erol, *a.g.t.*, s.77.

⁶³ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 197: *Salname-i Hariciye 1318*, s.369.

⁶⁴ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 197,198: *Salname-i Hariciye 1318*, s.370.

almadan görev bölgelerindeki basın faaliyetlerine müdahalede bulunmaları kesinlikle yasaklanmıştır⁶⁵.

4.6.İSTİHBARAT GÖREVLERİ

Şehbenderlere özellikle II. Abdülhamid döneminde yüklenen farklı görevlerden biri de istihbarattır. Şehbenderler politik toplantılar esnasında hafiyelik yaparak Osmanlı Devleti'nin huzur ve bekasını tehdit edebilecek şahıs ve grupları tahkik etme yetkisine sahiptirler. Bu tahkikat sürecinde elde ettikleri bilgi ve belgelerle tehlike görülen şahısların tüm eylemleri takip edilerek devlete bildirmektedirler⁶⁶.

Şehbenderler istihbarî faaliyetleri yerine getirirken bulundukları şehrin sefaretinden “*hafiye memuru*” talebinde bulunabilmekte ve bu memurun tüm masrafları sefaret tarafından karşılanmaktadır⁶⁷.

4.7.DİĞER GÖREVLERİ

Şehbenderler görevli bulundukları ülkenin sağlık koşullarını yakından takip etmek suretiyle veba, kolera, sarıhumma gibi bulaşıcı hastalıklar ortaya çıktığında ya da şüpheler arttığında karantina gibi önlemleri almak ve devlete bildirmek ile görevlidirler. Sadece insanları değil aynı zamanda hayvanlar ve bağ-bahçeleri etkileyen hastalıkları yakinen takip ederek alınacak tedbirleri Hariciye Nezareti'ne bildirmektedirler⁶⁸.

Şehbenderler bulundukları bölgede yardım ve bağış toplayabilir ayrıca diğer Osmanlı vatandaşlarının ve Müslümanlar'ın topladığı bağışları merkeze ulaştırabilirlerdi. Örneğin, Hindistan'ın önemli liman kentlerinden olan Kalküta'da 3 Muharrem 1330/ 24 Aralık 1911 tarihinde 1.700 İngiliz lirasını içeren bir çek Hilal-i Ahmer ianesi olarak toplanmış ve cemiyetin veznedarı Hacı Ahmed Abdüllatif tarafından gönderilmiştir⁶⁹. Bu paranın altın akçe karşılığı 191.862 kuruş, şüheda ianesi olarak Harbiye Nezareti'ne gönderilmiş olup bu meblağ Trablusgarp Savaşı'nda şehit olanların ailelerine ve yaralıların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla toplanmıştır⁷⁰. Balkan savaşları sırasında Hint kadınları da Osmanlı Devleti'ne iane toplanması konusunda gayret sarfetmişlerdir. Öyleki 600 Müslüman kadının katıldığı bir toplantıda Osmanlı ordusunun zafer kazanması için dualar edip Kuran-ı Kerim okuduktan sonra

⁶⁵ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 197; *Salname-i Hariciye 1318*, s.369.

⁶⁶ Akpınar, *a.g.m.*, s.76.

⁶⁷ *Düstur*, Tertip 1, C.II, İstanbul 1298, s. 197.

⁶⁸ Akpınar, *a.g.m.*, s.77.

⁶⁹ BOA, BEO, 3981/298513.

⁷⁰ BOA, BEO, 4019/301396.

yardımların ne kadar önemli olduğu konusunu vurlamışlardır. Topalantıya katılan kadınlar yanlarında ne kadar değerli eşyaları var ise hepsini Osmanlı Devleti adına iane olarak bırakmışlardır⁷¹. Sefaret tarafından bir yetki verilmedikçe iane defteri açmak ve iane toplamak şehbenderler için kesinlikle yasaklanmıştır⁷². Görev bölgelerindeki Osmanlı tebaasına yardım etmek ve korumak noktasında, tebaanın menfaatleri korumak amacıyla kullanacağı güç, yerel hükümetin kanunları, gelenek ve görenekleri çerçevesinde gerçekleşmektedir⁷³.

Osmanlı sefaretinden büyükelçi veya elçilerden birisi, şehbenderin görev yaptığı bölgeye geldiğinde şehbender bu kişiyi karşılar, maiyetinden birisini onun emrine tahsis ederdi. Osmanlı Devleti'nden özel görev ile yurt dışına gönderilen kişilerin işlerini kolaylaştırmak şehbenderin görevleri arasında yer almıştır. Görev aldıkları ülkenin teknolojik gelişmelerini takip ederek bunları Osmanlı Devleti'ne rapor etmek yine şehbenderlerin sorumluluğunda olmuştur⁷⁴.

5.ŞEHBENDERLERİN ATAMA VE AZLEDİLMELERİ

Muvazzaf şehbenderlerin göreve girebilmeleri için Hariciye Nezareti bünyesinde mevcut olan Umur-i Şehbenderi Müdüriyeti'nde bir imtihana tabi tutulmaları gerekmektedir. Şehbender adaylarının Mekteb-i Sultani'de eğitim görmesinin ardından Hariciye Nezareti'ne katılarak kayıtlı ve mülazım olmaları zorunlu tutulmuştur. Ancak bu şekilde imtihana katılabilme hakkına sahip olmuşlardır. Mekteb-i Mülkiye mezunları bu imtihana girme hakkına sahip değildi ancak sefaret kâtibisi olarak şehbenderliklere katılabilmişlerdir⁷⁵.

Şehbenderlerin azledilmeleri ve başka bir bölgeye tayin edilmeleri yine padişah beratıyla mümkündür⁷⁶. Bunun yanında terfileri irade ile gerçekleşmektedir. Muvazzaf şehbenderlerin emekli maaşı mülkiye memurları hakkında olan nizamnamede belirtilmektedir⁷⁷.

Şehbenderler savaş çıkması gibi zorunlu kalınan bir durumda veya Hariciye Nezareti bünyesinde başka bir memuriyette görev almaları gerekir ise bulundukları

⁷¹ Serdal Soylier, “Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yardım Kampanyalarının Osmanlı Basınına Yansımaları”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 13, Yıl: 2008, s. 96.

⁷² *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 197; *Salname-i Hariciye 1318*, s.370.

⁷³ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 197,198; *Salname-i Hariciye 1318*, s.370.

⁷⁴ Erol, *a.g.t.*, ss.85-86.

⁷⁵ *Düstur*, Tertip 1, C.II, ss. 193-194; *Salname-i Hariciye 1318*, s.364.

⁷⁶ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 194; *Salname-i Hariciye 1318*, s.364.

⁷⁷ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 194; *Salname-i Hariciye 1318*, s.365.

memuriyeti bırakmaları veya tatil etmeleri halinde Hariciye Nezareti'nin bünyesinde olacakları için maaşları yine kendilerine verilmektedir. Fakat şehbenderhane masrafı öncelikle vekâlet edecek bir kişiye eğer vekâlet edecek başka görevli bulunmaz ise bu masraflar devlet tarafından karşılanmaktadır⁷⁸.

6.USULSÜZLÜK DURUMUNDA ŞEHBENDERLERE UYGULANACAK CEZALAR

Şehbenderler için nizamnamede tanımlanan temel görevlerine riayet etmedikleri takdirde onlara uygulanacak cezalar şöyle tespit edilmiştir: ilk olarak kınama cezası, ikincisi bir aydan bir seneye kadar geçici olarak azledilme, maaşının bir kısmı veya tamamının kesilmesi, son olarak memuriyetinden atılma cezası. Kınama ve geçici olarak azledilme cezası hariciye nazırı tarafından uygulanmıştır. Memuriyetten atılma cezası ise Hariciye Nezareti'nin kararı ve padişah iradesi ile gerçekleşmiştir⁷⁹.

Kınama ve geçici olarak azledilme cezası öncelikle görevini ciddiye almama veya görevini kötüye kullananlar yanında memuriyetine yakışmayacak bir meslek icra edenler için uygulanmaktadır. Memuriyetinden atılma cezası uygulanmadan önce kınama cezası uygulanır. Ancak kişi suçu tekrar işler ve inat ederse ayrıca sahtekarlık ve aracılı veya aracısız şekilde ticaretle meşgul olmaları durumunda memuriyetten atılma cezası uygulanmaktadır⁸⁰.

Kınama veya geçici olarak azledilme cezası gereğince memuriyetine ters bir harekette bulunan şehbender amiri tarafından geçici olarak görevinden azledilebilir ve bu durum Hariciye Nezareti'ne bildirilir. Geçici olarak görevden azledilen memur mesleği gereği üzerine açıklama yapmak isterse maiyetinde bulunduğu sefaret veya hariciyeden ruhsat talep etmek zorundadır⁸¹.

Cinayet gibi bir suç ile mahkûm olma veya cezayı gerektiren bir suç sebepleriyle cezadan kurtulmuş olan şehbenderler memuriyetlerinden azledilmektedirler⁸².

Güney Asya'da yer alan muvazzaf şehbenderlerle ilgili ceza uygulaması hakkında Bombay Başşehbenderi Kadri Bey'in ticaretle ilgilenmesi sebebiyle görevinden azledilmesi örnek verilebilir.

⁷⁸ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 194: *Salname-i Hariciye* 1318, s.365.

⁷⁹ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 194: *Salname-i Hariciye* 1318, s.365.

⁸⁰ *Düstur*, Tertip 1, C.II, ss. 194,195: *Salname-i Hariciye*, ss.365-366.

⁸¹ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 195: *Salname-i Hariciye* 1318, s.366.

⁸² *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 195: *Salname-i Hariciye* 1318, s.366.

7.ŞEBBENDERHANELER

Şebbenderhane: Şebbenderlerin resmi dairesi, başşebbenderler ve şebbenderlerin maiyeti ile beraber ikamet ettiği evidir. Ayrıca tabi olduğu devletin tebaasının başvuru mercii ve devletin sancağını bulduğu ülkede çeken kurumdur⁸³. Ticaret odaklı olarak teşkilatlanan şebbenderhaneler doğal olarak ticari önem arz eden liman kentlerinde kurulmuşlardır. Genellikle devlet tarafından kiralanmakta kısmen de olsa mülk olarak satın alındığı görülmektedir. Osmanlı Devleti adına yerli ve yabancı pek çok tüccar ve tebaadan kişilerinin işlerinin görüldüğü bu dairelerde, şebbender memurları dışında kançılara memurları, kâtipler, tercümanlar, kayyumlar, imamlar ve bekçilerin yanı sıra kavvas, müstahdem, odacı gibi hizmet erbabı da görev yapmaktadır⁸⁴.

Osmanlı Devleti yeni açılacak olan şebbenderhane için binanın kiralanması, döşenmesi ve düzenlenmesi için gereken tüm masrafların karşılanması amacıyla görevli şebbendeye maaşının bir katı kadar daha maaş verilmektedir. Aynı zamanda şebbendeye yıllık olarak verilen tahsisat ile kançılara giderleri, diğer personelin maaşı, ulaşım masraflarının karşılanmasını sağlamaktadır. Tahsisat miktarı genel olarak şebbenderliğin önemine göre değişiklik göstermektedir⁸⁵. Örneğin, Bombay Başşebbenderliği için 22 Kânunuevvel 1302/3 Ocak 1887 tarihinde 2 yıl süre ile aylık 325 rupi ödenmek üzere bir ev kiralanmıştır. Bu kiranın Agra Bankası aracılığı ile gönderilmesi planlanmıştır⁸⁶.

8.ŞEBBENDERLERLE İLGİLİ KANUN VE KAİDELER

8.1. ŞEBBENDERLİK NİZAMNAMESİ

Osmanlı Devleti'nin hem iç hem de dış problemler sebebiyle oldukça zor bir döneminde, 1876 yılında tahta çıkan II. Abdülhamid, Balkan isyanları, Osmanlı-Rus Savaşı, Berlin Kongresi gibi sorunların üstesinden gelmesinin ardından 1879 yılından itibaren iç ve dış meselelere yönelmiştir. Bu işlemler çerçevesinde başlatılan ıslahat çalışmaları kapsamında devletin hem iç hem de dış ilişkilerine dair kanunname ve

⁸³ M. Sadık Akdemir, "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu'da İran Şebbenderlikleri" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017/2, S.39, s. 41.

⁸⁴ Akpınar, *a.g.t.*, ss.30, 31.

⁸⁵ Akpınar, *a.g.m.*, s.139.

⁸⁶ BOA, HR. TH, 70/19.

nizamname hazırlıklarını başlatmıştır⁸⁷. Bu çalışmalar sonucunda 13 Haziran 1881(15 Receb 1298) “*Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili*” yürürlüğe girmiştir⁸⁸. Bu nizamname ile şehbenderlerin görevleri, hak ve yükümlülükleri hüküm altına alınmış ve şehbenderlik teşkilatının yapısı oluşturulmuştur.

1886 ve 1902 tarihlerinde Şehbenderlik Nizamnamesi’nde kısmî olarak değişiklikler yapılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ise şehbenderlik müessesesinde yeni bir sınıflandırma yapılarak başşehbenderler, birinci ve ikinci sınıf şehbenderler, şehbender vekilleri ve kançılar memurları olmak üzere tasnif edilmiştir. Bu tasnif sefaretler ile uyumlu olması açısından yapılmıştır ve başşehbender sefaret müsteşarı, birinci sınıf şehbender başkâtip, ikinci sınıf şehbender ikinci kâtip, şehbender vekilleri ise üçüncü kâtip seviyesinde yer almaktadır⁸⁹. 1910 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderleri Nizamnamesi, 1927 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu ve 1938 tarihli Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu ile tamamen değiştirilmiştir⁹⁰.

1881 tarihli Şehbenderler Nizamnamesi, üç ana kısımdan oluşmaktadır. Genel hükümleri içeren nizamnamenin birinci kısmı dört fasla ayrılmıştır ve şehbenderhanelerin kurulması bu fasılda yer almaktadır. Birinci fasıl şehbenderlik memurlarına ait genel hükümlere, ikinci fasıl şehbenderlerin görev yerlerine, üçüncü fasıl şehbenderlerin görevlerine ve dördüncü fasıl şehbenderhanelerin denetlenmesine dair maddelerden meydana gelmektedir. İkinci kısımda şehbenderhanelerde görülecek işlere dair muhasebe işlemleri, üçüncü kısımda ise fahri şehbenderlere ait hükümler yer almaktadır⁹¹.

Şehbenderler devlete faydalı çalışmaları neticesinde çeşitli rütbe ve nişanlar ile ödüllendirilmişlerdir. Bu rütbelerin başlıcaları “*ulâ evveli, ulâ sanisi, mütemayiz, saniye ve salise*” dir. Nişanlar ise farklı derecelerde Mecîdî ve Osmanî Nişanlarıdır. Ayrıca Avrupalı devletler tarafından da şehbenderlere çeşitli nişanlar verildiği görülmektedir. Bu minvalde Bombay Başşehbenderi Emin Bey’e 5 Zilkade 1306/3 Temmuz 1889’da Narda Şehbenderliği sırasında görevinde gösterdiği yararlıklar neticesinde Yunanistan tarafından beşinci rütbeden Süvari Nişanı, 25 Rebiyülahir 1307/19 Aralık 1889

⁸⁷ Emre Gör, “1881 Tarihli Şehbenderler Nizamnamesi Üzerine bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Akademik Dergisi*, C. II, S. 1, Mayıs 2019, s.71.

⁸⁸ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s.192.

⁸⁹ Çakmak, *a.g.e.*, s.219.

⁹⁰ Gör, *a.g.m.*, s. 75.

⁹¹ *Düstur*, Tertip 1, C.II, ss.192-202.

tarihinde Romanya hükümeti tarafından ise dördüncü rütbeden “*Kron dö Romani Nişanı*” takdim edilmiştir⁹².

9.OSMANLI DEVLETİ-GÜNEY ASYA İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti ve Güney Asya ilişkilerinin temelinde ticaret ve bölge Müslümanları ile kurulan irtibat yer almaktadır. Güney Asya bölgesinin İslamiyet ile tanışması ise dört halife dönemine kadar uzanmaktadır. Zira bu dönemde Hindistan’a bazı seferler düzenlenmiştir. Lakin İslamiyet’in Hindistan’a girişi VIII. yüzyılda Emevîler döneminde yapılan fetih hareketleri sonucudur. 713 yılında Multan fethedilerek bütün Sind bölgesi Emevîlerin hakimiyeti altına girmiştir. Sind ve Güney Pencap bölgesi Emevîlerden sonra Abbasilerin de bir eyaleti olmaya devam etmiştir. X. yüzyılda Orta Asya’dan Hayber Geçiti’ni kullanan Müslümanlar birçok sefer düzenlemişlerdir. Müslüman Türklerin Hindistan’a düzenlediği seferlerin en ünlüsü Gazneli Mahmud’un 1001-1027 yılları arasında gerçekleştirdiği 16 büyük seferdir. XII-XIII. yüzyılda Hindistan Gurlular’ın hakimiyeti altında kalmıştır. 1391-1583 yılları arasında Hindistan’da hüküm süren Gucerat Sultanlığı deniz ticareti vasıtası ile Memlûklüler ve Osmanlılar ile yakın ilişkiler kurmuştur⁹³.

Portekizliler XV. yüzyılın sonlarına doğru yayılmacı politikalarını başlatmışlar ve 8 Temmuz 1497 tarihinde Vasco da Gama Hindistan’a doğru yola çıkmıştır. 17 Mayıs 1498 tarihinde Kalküta civarında bir köye ulaşmıştır. Bölge hakkında sosyal, kültürel, ekonomik gözlemlerde bulunmalarının ardından Avrupa’ya götürülecek malların tespitini yapmışlardır. Arap tüccarların hakimiyeti karşısında yerli Racalarla iş birliği yoluna giderek yayılmacı politikalarını başlatmışlardır⁹⁴. Bu bağlamda Hindistan’da ticari ayrıcalıklar ve üs kurma kolaylığı elde eden ilk Avrupalı devlet Portekiz’dir. Ümit Burnu’nu keşfeden Portekiz deniz gücü, Arabistan sahilleri ve Hint Okyanusu’nda seferlere çıkarak baharat yolunu kontrol altına almayı ve Hindistan’da ticaret merkezleri kurmayı planlamıştır. Bu Hindistan planına ise “*Estado da India*” adını vermişlerdir. 1510 yılında Bicapur Sultanlığı’na bağlı Goa’yı ele geçirerek Doğu Portekiz sömürgelerinin ana merkezi haline getirmişlerdir. Portekiz kaynaklarına göre

⁹² BOA, HR. SAİD, 18/22.

⁹³ İsmail Hakkı Göksoy, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2003, s. 135.

⁹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 55-57.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Portekizlerin yayılmacı planlarının önüne geçebilecek tek güç Osmanlı Devleti olarak görülmektedir⁹⁵.

Osmanlı Devleti ve Güney Asya arasındaki ilk temaslar ise 1481-82 yıllarında Behremeni sultanları III. Muhammed Şah ve Mahmud Şah dönemlerinde Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid'in karşılıklı elçiler, mektuplar ve hediye gönderilmesi ile gerçekleşmiştir. Behremeni veziri Hacı İmaduddin Mahmud Gavan, Osmanlı ve Hindistan ilişkilerinde önemli rol oynamış ve Hint ticari mallarının Osmanlı topraklarına ulaşması için çaba sarfetmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1517 yılında Mısır ve Hicaz'ı hakimiyeti altına alması ile hilafeti Osmanlı Devleti'nin temsil etmesi sonucu sadece Hindistan değil bütün İslam aleminin Osmanlı Devleti ile münasebetleri ciddi anlamda gelişme göstermiştir.⁹⁶

Özellikle Babürlüler hakimiyeti döneminde de Osmanlı Devleti ve Hindistan ilişkileri olumlu seviyede ilerlemiştir. Bunun istisnası olarak Babür hükümdarı Ekber Şah bu dönemde Safevi Devleti ile ilişkilerini korumak adına Osmanlı Devleti'ne kayıtsız kalmıştır. 1777 yılında Hint sultanlıklarından Malabar Sultanı Ali Raca, İngilizler'in bölgede hâkimiyetlerini arttırmaya başladığı dönemde, Müslümanların halifesi Osmanlı padişahına bir elçi göndermiştir. Keza Meysor Devleti hükümdarı Tipu Han döneminde, 1786 yılında askeri yardım talebi, ticari ilişkilerin güçlendirilmesi gibi amaçlarla yedi yüz kişilik ve zengin hediyeler taşıyan bir heyeti İstanbul'a göndermiştir⁹⁷.

Osmanlı Devleti ve Hindistan ilişkilerinin en önemli etkenlerinden biri Hint Müslümanlarının Hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla büyük oranda denizden Hicaz'a, nispeten de kara yolundan, Osmanlı Devleti'nin değişik topraklarına ve tabiatıyla Hicaz'a yaptıkları yolculuklar vardır. Bu yolculukların haliyle en işlek olanı Hindistan'daki limanlar ile Cidde arasındaki gemi trafiğidir. Bu trafik II. Abdülhamid döneminde diğer etkenlerle birlikte en üst seviyeye ulaşmıştır. Haliyle bu hareketliliğin dini, ekonomik ve siyasi sonuçları da olmuştur. Aşağıdaki başlıkta bu konu detaylandırılacaktır.

⁹⁵ Göksoy, a.g.e., s. 139: Fabio Baladez, *The Image Of The Turks and Muslim in The Sixteenth Century Portuguese Choronicals*, Fatih University, Institute of Social Sciences, Master of Arts in History, January 2015, pp. 23, 64, 77, 78.

⁹⁶ Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1992, ss.3-4.

⁹⁷ Özcan, a.g.e., ss.11, 16, 18.

10. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI-GÜNEY ASYA İLİŞKİLERİ

1871-76 yılları Osmanlı Devleti'nin fikir hürriyeti atmosferinin genişlemeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde yaşanan gelişmelerin zorlamasıyla toplumsal alanda dine, uluslararası alanda ise halifeye vurgu yapılmıştır. İslamcılık, ideolojik fikir hareketinden ziyade içte ve mevcut şartlarda devletin bekasını koruyacak bir fonksiyon olarak değerlendirilmiştir. İslamcılar, İslamiyet'in gelişmeye engel teşkil etmediğini, Batı medeniyetine üstünlük sağlayan unsurların esasen Müslümanlardan iktibas edildiğini, insanların çalışmasının zorunlu olduğunu, Müslümanların güçlü ve kuvvetli olmaları gerektiğini, ittihat ve kardeşliğin gerekli olduğunu vurgulayarak Müslümanları saf ve güçlü bir inanca sahip kılmak, eğitim ve öğretimi ıslah ederek taklitçiliği ortadan kaldırmak, yeni ve kapsamlı bir cihat anlayışı benimsemek gibi hedefler belirlemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde İslamcıların farklılık gösteren düşünceleri siyasi ve idari alanda özellikle saltanat, meşrutiyet, hilafet ve din-devlet ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır⁹⁸.

İslâm dünyasının bir kısmının XIX. yüzyılda Avrupalı devletlerin sömürgesi altına girmesi sonrasında, sömürge altındaki Müslümanların Osmanlı Devleti'nden bazı beklentileri hasıl olmuş ve bu konu Yeni Osmanlıların devletin bekası için İslamcılık ideolojisini savunmalarına evrensel bir zemin hazırlamıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti liderliğinde bir araya gelip çağdaş medeniyetlerin seviyesine ulaşmaya ve sömürgeci kurtulacaklarına inanmışlardır. İttihad-ı İslam adı da verilen bu kavram ilk defa Namık Kemal tarafından Hürriyet gazetesinde kullanılmıştır. Kavramın Batı literatüründe karşılığı olarak Panislamizm'in 1875 yılında literatüre girdiği tahmin edilmektedir.⁹⁹ Panislamizm Osmanlı Devleti ile Hindistan, Endonezya ve Orta Asya'daki Müslüman sultanlıklar arasındaki yazışmalarda “*ittihad-ı islam, ittihad-ı din, uhuvvet-i din*” kavramlarıyla ifade edilmiştir¹⁰⁰. Bu fikir doğrultusunda 1873 yılında Ticaret-i Bahriye Mahkemesi Zabıt Kâtibi Esat Efendi “*ittihad-ı İslam*” başlığı ile bir risale yayımlayarak

⁹⁸ Azmi Özcan, “İslamcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.62.

⁹⁹ Azmi Özcan, “İttihad-ı İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.470.

¹⁰⁰ Özcan, *a.g.e.*, s.37.

Müslümanlar arasında dayanışma ve Avrupa tehdidine karşı hilafet bayrağı altında birleşmenin gerekliliğini dile getirmiştir¹⁰¹.

II. Abdülhamid, doğu dünyası ile sıkı bir temas kurmayı amaçlamıştır. Kendisini Müslümanlar arasındaki birliği sağlamak ve Müslümanların çıkarlarını korumak için vazifeli görmektedir. Ona göre Müslümanlar arasındaki bağlar güçlendiğinde, İslam toprakları üzerinde hakimiyet kurmuş olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda kendisinin dolayısıyla halifenin nüfuzu altında kalacaktır. Böylece İslam dünyası batılı devletlerin hükmünden kurtulacaktır. Bu düşüncelerle İran, Türkistan, Çin, Hindistan ve Afrika'da propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. XIX. yüzyılın son çeyreğinde dış politikada arayış içerisinde olan Osmanlı Devleti ve Japonya birbirlerine yakınlaşmaya başlamışlardır. Bu dönemde Japonya ile yapılacak bir ittifakın avantajlarına odaklanan Abdülhamid, Rusya Devleti ile yeniden sıkıntı yaşamamak için Türk-Japon ticari ittifaklarında çok dikkatli davranılması gerektiğini vurgulamıştır¹⁰².

1887 yılında Japon prensi Komatsu İstanbul'u ziyaret etmiştir. Bu ziyarete karşılık vermek amacıyla Ertuğrul isimli geminin Japonya'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Hem iki ülke arasındaki bağları kuvvetlendirmek hem de Ertuğrul Fırkateyni'nin seyahat güzergâhı üzerindeki ülkelerde yaşayan Müslümanlara halifenin mesajını iletmek amaçlanmıştır. Başka bir ifadeyle bu yolculuk, ile İngiltere'ye karşı bir destek bulmak ve bu devletin Osmanlı'ya karşı uyguladığı politikaları başarısız kılmayı amaçlamıştır. Ertuğrul Fırkateyni 1889 yılı Temmuz ayının ikinci pazar günü, 14 Temmuz 1889 tarihinde İstanbul'dan Japonya'ya doğru yola çıkmıştır. Lakin bu gemi yaklaşık otuz senelik ahşap, yorgun ve hizmete hali kalmamış bir gemidir. Hal böyle olunca henüz Süveyş Kanalı'nda iken birtakım talihsizliklere uğramıştır. Buna rağmen yoluna devam eden gemi, mürettebatı ile yol boyunca uğradığı Müslüman ülkelerde büyük hayranlık ve saygı ile karşılanmıştır. Hindistan'ın Bombay limanında demirlediği sırada Müslümanlar gruplar halinde gemiyi ziyaret etmiştir¹⁰³. Mürettebatının Cuma namazını camide, Hint Müslümanları ile kılması büyük bir tezahürata sebep olmuştur. Geminin gidiş yolunda uğradığı Bombay, Kolombo ve Singapur'da ad hoc (tek taraflı)

¹⁰¹ Özcan, *a.g.e.*, s.470.

¹⁰² Fahrettin Tızlak, "Osmanlı-Japon İlişkilerinin Başlangıcı ve Ertuğrul Faciası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 133, Ağustos 2001, s. 40.

¹⁰³ Tızlak, *a.g.m.*, s. 41.

elçilik üyelerinin yerel Müslüman halkla bir araya gelmesi, bu misyona da Panislamist bir boyut katmıştır¹⁰⁴.

II. Abdülhamid döneminde Hindistan Müslümanları ile Osmanlı ilişkilerinin odak noktası halifelik ve Osmanlı Devleti'nin kutsal mekanların koruyucusu olması vardır. Hindistan'a ilgi ve bağlılığın asıl nedeni Osmanlı Devleti'ne zor zamanlarda sağlamış olduğu maddi ve manevi destektir. Hindistan Müslümanlarının ise Osmanlı Devleti'nin hilafetine ve II. Abdülhamid'in halifeliğine olan bağlılıklarından hiçbir şüphe yoktur. Osmanlı devleti dönemin en kuvvetli Müslüman devleti idi¹⁰⁵. Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları üzerinde kendi lehine kamuoyu oluşturma işini, tesis etmiş olduğu şehbenderlik müessesesi vasıtasıyla sağlamıştır.

Hindistan'daki Panislamist faaliyetlerin merkezi Bombay olmuştur. Bombay Başşehbenderi Hüseyin Hasib Efendi, Hindistan Müslümanları ve Osmanlı Devleti arasındaki iletişim ve bağlantıyı şehbenderhane vasıtasıyla sağlamıştır. Eylül 1880'de Bombay'da Anjuman-i-Islam (Encümen-i İslam) adlı bir dernek kurulmuştur ve bu derneğin Kalküta, Delhi, Varanasi ve Haydarabad'da şubeleri ihdas edilmiştir. "Türkiye'ye (Osmanlı) Yardım Komitesi" adında bir başka dernek de Panislamist faaliyetlerin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri II. Abdülhamit Döneminde Diplomasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021, s. 205.

¹⁰⁵ Özcan, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁰⁶ Ali Shamshad, *Indian Muslims and The Ottoman Empire (1876-1924)*, Aligarh Muslim University Department of History by Infilbnet Centre, 1990, s. 143.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEY ASYA ŞEHBENDERLİKLERİ

Güney Asya’da Osmanlı Devleti’nin ilk şehbenderlik müessesesi Hindistan’ın önemli liman kentlerinden Bombay şehrinde tesis edilmiştir. Şüphesiz ki Hindistan ve Osmanlı Devleti arasında ilişkiler kurma isteğinin nedenlerinden biri, ortak paydaları olan İslam dinidir. Osmanlı Devleti, başta Hindistan olmak üzere diğer Müslüman coğrafyalarında İslam dünyasının lideri olarak görülmektedir. Dini bağları göz önüne alındığında Müslüman hükümdarlar, Osmanlı Hilafetinin onayı ile Müslümanlar üzerindeki yönetimlerini meşrulaştırmak istemişlerdir. XIV. yüzyılda Güney Hindistan’da Behremeni Krallığı’nın kurulmasıyla, Hindistan’ın bu döneme kadar kendini dış dünyaya kapalı tutma durumu ortadan kalkmış ve diğer devletlerle aktif siyasi, ekonomik ve kültürel temaslar kurulmuştur. Bu dönemde, Hindistan alt kıtasındaki Behremeni Krallığı, Osmanlı Devleti ile ilk kez elçilik değişimi yapmıştır. Meysor hükümdarı Tipu Han, 1785 yılında Osmanlı Sultanı I. Abdülhamid huzuruna bir elçi göndererek kendisinin Meysor hükümdarı olarak onaylanmasını talep etmiştir¹⁰⁷. Daha sonraki dönemde Hindistan, Osmanlı Devleti ile dostane ilişkiler sürdürmüştür. Osmanlı Devleti, Güney Asya Müslümanları ile iletişimini tesis etmiş olduğu şehbenderlik müessesesi vasıtası ile sağlamıştır. Özellikle XIX. yüzyıl halifelik nüfuzunu vurgulayarak müslümanların koruyuculuğunu üstlenmek isteyen II. Abdülhamid döneminde şehbenderlik kurumu bu görevi üstlenmiştir.

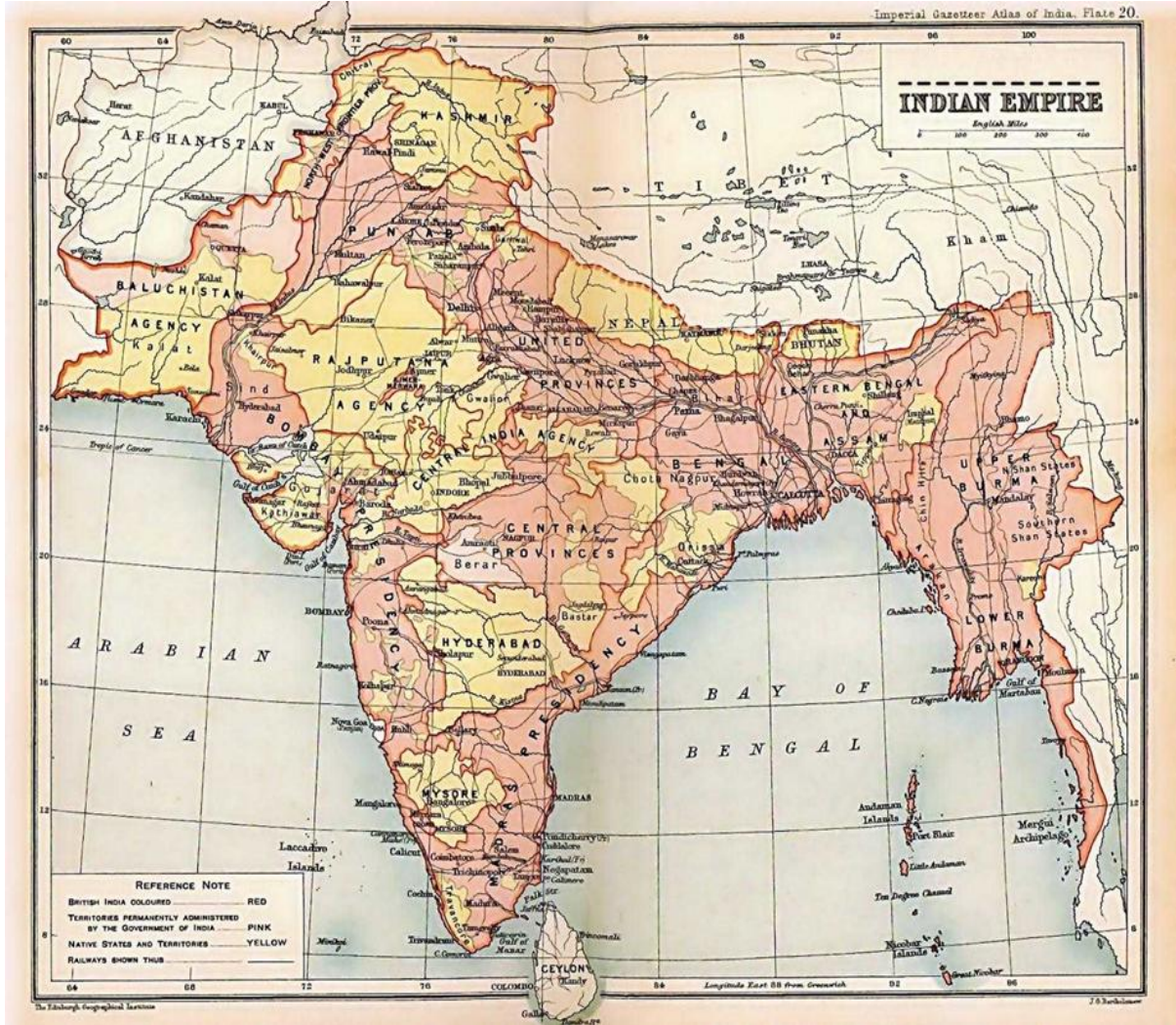
Osmanlı Devleti, Panislamizm siyaseti için şehbenderleri bir araç olarak değerlendirmiştir. Öyle ki Hindistan’da fahri şehbenderler seçilirken Osmanlı Devleti taraftarı, elit ve dini kimlikleriyle öne çıkan ailelerin üyeleri tercih edilerek böylece Panislamist ve Osmanlı Devleti taraftarı siyasetin etkin bir şekilde yerel halka ulaştırılması amaçlanmıştır. Örneğin, II. Abdülhamid, Bombay’a Kadri Bey’den sonra tayin edilecek şehbenderin; “*makam-ı celil-i hilafet-i muazzamaya irtibat-ı manevileri olan milyonlarca ehl-i İslam’ın bu irtibatlarını tahkim ve teşdide medar olacak evsafa biri*¹⁰⁸” olmasını istemiştir. Bu talep, bu bölgedeki şehbenderliklerin ticari görevlerinden ziyade siyasi görevler üstlendiğini açıkça göstermektedir.

¹⁰⁷ Shamshad, a.g.e., pp. 56-60.

¹⁰⁸ Bostan, a.g.e., s. 225.

Güney Asya şebhenderliklerinden kastedilen Hindistan'ın Bombay şehrindeki Bombay Başşebhenderliği, bunun yanında Kalküta, Madras, Sri Lanka ve Karaçi gibi şehirlerde faaliyet gösteren fahri şebhenderliklerdir. Bu bölümde Bombay Başşebhenderliği, faaliyetleri ve muhasebe kayıtları detaylı olarak ele alınmıştır. Aşağıdaki haritada Osmanlı Devleti'nin Bombay Başşebhenderliği'nin bulunduğu Hindistan ve Bombay şehri görülmektedir.

Resim 1. XIX. Yüzyıl Hindistan İngiliz Sömürge Haritası

Kaynak: <https://metaboles.blogspot.com/2020/01/hindistandan-pakistana-lahor-kenti-ve.html>
Erişim tarihi 10.01.2025.

1.BOMBAY İSMİ VE TARİHİ SÜRECİ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Bombay isminin kökeni, bölgenin koruyucu tanrıçası olarak kabul edilen ve yerel bir Hindu tanrısı olan Mumbadevi'ye izafeten verilmiştir. Tanrıça Mumbadevi, adanın tarihindeki önemli figürlerden biridir. Tanrıça, özellikle yerel balıkçı topluluğu olan Koliler tarafından saygıyla anılmıştır. Tanrıça Mumbadevi'nin tapınağı, adanın

kültürel ve dini yapısında önemli bir etkiye sahiptir. Bu tapınak, yalnızca dini bir merkez değil, aynı zamanda o dönemde bölge sakinlerinin hayatında sosyal ve ticari bir buluşma noktası olmuştur. Adanın Avrupalı yayılmacılar­dan önceki yerel gelenekleri, özellikle İngiliz ve Portekiz egemenliği sırasında yerel kültürle dış güçlerin etkileşimi ile bu tanrıçaya yönelik inancını devam ettirmiştir¹⁰⁹. Hindistan'ın önemli liman kentlerinden Bombay için günümüzde *Mumbai* ismi kullanılmaktadır ve bu kelime Hint tanrıçasına karşı saygı ifade eden *mamba* veya *munba* kelimelerine *anne* anlamına gelen *ay* ekinin birleşmesinden oluşmaktadır¹¹⁰.

Bombay ilk başta tek bir ada değil, yedi ayrı şekilsiz adadan oluşmuştur. Jeoloji bilimi, Hindistan kıtasının batı kıyısının tarih öncesi çağlarda uzun bir yükselme ve alçalma dizisine tabi tutulduğunu ve sanki bir bataklık gibi titreşimler geçirdiğini ortaya koymuştur. Zamanla bu titreşimlerin ölçüsü ve gücü azalmıştır. Her yeni yükselme, ardından gelen bir alçalma ile takip edilmiştir; bu iki hareket, Bombay'a mevcut kıyı çizgisini ve adaya derin sularla dolu bir liman sağlamıştır; bu sayede burada ticaret gemileri güvenle demir atabilmişlerdir¹¹¹.

Bombay Adası olarak bilinen bölgenin bilinen ilk hükümdarı, Maurya Hanedanı'nı kuran ünlü Pataliputra kralı Chandragupta'nın torunu büyük kral Asoka'dır. Asoka'nın, M.Ö. 263 ile 229 yılları arasında hüküm sürdüğü dönemde Hindistan'ın bu bölgesiyle bağlantılı olduğu, Girnar (Kathiawar), Khalsi (Himalayalar) ve Shahabazgarhi (Afganistan) gibi yerlerde bulunan kaya yazıtlarıyla kanıtlanmıştır. Bu yazıtlar, M.Ö. III. yüzyıl'ın ortalarında bu hükümdarın Rastikas, Pethanikas ve Aparantas'a Budist din adamları gönderdiğini belirtmektedir.¹¹²

Bombay Adası'nın erken tarihi, arkeolojik kazıların neticesinde bir madeni para, bir yazıt, belki de bir bakır levha ve benzeri kalıntıların tespitiyle Aparanta (Kuzey Konkan) bölgesinde bir eski hanedanlığın egemen olduğunu kanıtlayan birer delil ortaya konulmuştur. Tarih öncesi ticaret yollarına dair kanıtların karışık bir şekilde

¹⁰⁹ S. M. Edvardes, *Census of India Bombay (Tawn & Island) Part IV. History*, Vol: X, Ted at the "Times of India" Press, Bombay 1901, p. 14.

¹¹⁰ Sayyid Maqbul Ahmad, "Bombay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 280.

¹¹¹ Edvardes, *a.g.e.*, p. 1.

¹¹² Edvardes, *a.g.e.*, p. 2.

Hristiyanlık dönemine ait olaylarla harmanlandığı dağınık notlar, Bombay'ın erken dönem koşullarını aydınlatacak tek unsurdur¹¹³.

Bombay'da İslam hakimiyeti, 1348 yılında Bombay'ın Delhi Sultanlığı tarafından fethedilmesi ile başlamış ve yaklaşık iki asır devam etmiştir. XIV. yüzyıl'ın ortalarında Müslüman hâkimiyeti kesin olarak kurulmuş ve Portekizlilerin istilasına kadar devam etmiştir¹¹⁴.

1507 yılında Ümit Burnu üzerinden bölgeye ulaşan Portekizliler, Bombay'a saldırmış ancak başarılı olamamışlardır. 1514'te saldırıların sürmesi üzerine Sultan Bahadır Şah Gucerati ile Portekizli kumandan Nuno Cunha arasında imzalanan antlaşma ile şehir onlara teslim edilmiştir. 1661 yılına gelindiğinde bu sefer Bombay Adaları ve limanı İngiltere Kralı II. Charles ile Portekiz Kralı'nın kız kardeşi Prenses Katerina'nın evlilikleri sebebiyle çeyiz mahiyetinde İngiltere'ye verilmiştir. II. Charles da 1668 yılında Bombay adalarını yıllık 10 sterlin karşılığında İngiliz Doğu Hindistan şirketine (East India Company) kiralamış bu şirket 1686 da merkezini Bombay'a taşımıştır¹¹⁵.

Bombay'da İngiliz hakimiyeti devam ederken 1848 yılında Osmanlı Devleti'ni temsilen Fahri Şehbenderlik statüsünde Bombay Şehbenderliği tesis edilmiştir. Bu başlık altında öncelikle şehbenderliğin fahri statüde bulunduğu dönemler ve bu süreçte görev yapan şehbenderlerden bahsedilecektir. Akabinde Bombay Başşehbenderleri, şehbenderhanede görev alan kaçıllara, şehbender vekilleri ve tercümanları hakkında bilgi verilecektir. Bunların yanında Bombay Başşehbenderliği faaliyetleri ve muhasebe kayıtları üzerinde durulacaktır.

1.1 BOMBAY FAHRİ ŞEHBENDERLİĞİ

Bombay XIX. yüzyıl'da Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Bombay arasındaki ticaretin dikkate değer oranda artması neticesinde Osmanlı Devleti'nin ilgisini çekmiş, ticari ve dini sebeplerle Bombay'a odaklanması sonucu hasıl olmuştur. Ayrıca Osmanlı limanları ile Bombay arasında ticaret yapan tüccarın işlerini kolaylaştırma ve haklarını koruma amacıyla bölgede bir Osmanlı memurunun bulunmamasından kaynaklanan sıkıntıları Cidde Valisi Mehmed Şerif Raif merkeze bildirmiştir. Seyyid Hacı Habib Yusuf'u Bombay'da Hicaz tüccar vekili olarak görevlendirilmesini tavsiye etmiştir.

¹¹³ Edvardes, a.g.e., p. 19.

¹¹⁴ S. M. Edvardes, a.g.e., p. 14.

¹¹⁵ Sayyid Maqbul Ahmad, a.g.m., p. 280.

Böylece Hacı Habib Yusuf Bombay'a Osmanlı şehbenderi olarak tayin edilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti ticari ilişkilerin idare edilmesi, geliştirilmesi ve aynı zamanda bu bölgede yaşayan Müslümanlarla temasını artırmak amacıyla Bombay'a bir şehbender tayin etme sürecini başlatmış ve yapılan girişimler sonucunda ilk olarak 1848 yılında ilk şehbenderini tayin etmiştir¹¹⁶.

Osmanlı Devleti'ni ve halifenin nüfuzunu Hindistan'da temsil eden ilk şehbenderler fahri statüde olup yukarıda izah edildiği üzere merkezden maaş ve tahsisat almamışlardır. Bölge halkı arasından tanınan tüccar veya eşraf arasından seçilen bu kişilerin görev periyodunda şehbenderhane açılmamış kendi ikametgahlarında ticaretten elde ettikleri gelirler ile görevlerini sürdürmüşlerdir. Tabiatıyla bu zaman zarfında konumuza dair yazışmalar kısıtlı olduğundan fahri şehbenderler hakkındaki bilgiler de sonraki dönemlere nispetle yetersiz kalmaktadır. Bu kısıtlılığa rağmen değişik vesilelerle arşiv belgelerine yansıyan hususlar münasebeti ile Bombay Fahri Şehbenderi tespit edilen üç kişinin görev yılları aşağıda detaylı ele alınmıştır. Şehbenderlerin biyografileri ele alınırken onların diplomatik ilişkilerde yetiştirme süreçlerini ve bürokratik geçmelerini orta koyarak şehbenderlik görevine haiz olmalarındaki yetenek ve tecrübelerine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

1.1.1. Bombay Fahri Şehbenderleri

1.1.1.1. Hacı Habib Yusuf

Osmanlı Devleti'nin Bombay fahri şehbenderi olarak tespit edilen ilk ismi Hacı Habib Yusuf'tur. Tayininde Hindistan'ın Bombay İskeleyi'ne değişik vesileler ile Cidde ve Hicaz'dan gelen tüccar gemileri ve dolayısıyla insan hareketliği temel etken olmuştur. Hac için bu limanı kullanan bölge Müslümanları ve Hindistan'daki Osmanlı tüccar ile tebaasının can ve mal güvenliğini sağlaması maksadıyla 15 Receb 1264/17 Haziran 1848 tarihinde Bombay eşrafından Hacı Habib Yusuf fahri şehbender tayin edilmiştir¹¹⁷. Sonrasında neredeyse tüm şehbenderler öncelikle ticaret antlaşmalarına göre vergilerin düzenlenmesi, İngiliz memurlarının gemilerin seyahatleri sırasında onlara zorluk çıkartmaması, gemilere düzenlenen saldırıların engellenmesi gibi konularla ilgilenmişlerdir¹¹⁸.

¹¹⁶ BOA, İ.MSM, 29/830.

¹¹⁷ BOA, İ.MSM, 29/830: A.AMD, 4/25.

¹¹⁸ BOA, A.MKT, 145/47.

1.1.1.2. Timurzade Abdülvehhab

19 Rebiyülahir 1266/4 Mart 1850 tarihinde Bombay’da ikamet eden Basralı tüccar Timurzade Abdülvehhap Ağa’nın Bombay’a Fahri Şehbender olarak atandığı görülmektedir. Lakin 1855 yılında Mirza Ali’nin Hacı Habib Yusuf’un ölümü üzerine göreve gelmesi birkaç ihtimali ortaya koymaktadır. Birincisi Ağa’nın bu görevi fiilen yerine getirmediğidir. İkincisi Hacı Habib Yusuf’un görevden alınarak Abdülvehhab’ın tayin edildiği, üçüncüsü ise Hacı Habib Yusuf’un bu göreve iki defa tayin edilmiş olabileceği düşüncesidir¹¹⁹.

1.1.1.3. Mirza Ali Han

Hacı Habib Yusuf’un vefat etmesi üzerine Mirza Ali Han Fahri Şehbenderlik görevinin kendisine verilmesini talep etmiş ve 18 Cemaziyelevvel 1272/26 Ocak 1856 tarihinde göreve tayin edilmiştir¹²⁰. Hint şirketlerinin kullandığı Mazağun¹²¹ adındaki tüccar tersanesinin sahibi olup şehirdeki Müslüman ahali tarafından itibar gördüğü bilinmektedir¹²². Babası Bahadır Muhammed Ali Han da Sultan II. Mahmud Han zamanında Bombay ve Kalküta’da şehbenderlik görevi yapmıştır¹²³. Bu durumda ilk Fahri Şehbenderin Hacı Habib Yusuf değil Bahadır Muhammed Ali Han olduğunu düşünebiliriz.

Mirza Ali, Osmanlı Devleti’nin bir temsilcisi olarak 28 Receb 1278/29 Ocak 1862 tarihinde Sultan Abdülaziz’in tahta çıkışını tebrik eden mektuplar göndermiştir. Ayrıca Bombay ahalisi de Mirza Ali Han’ın, Bombay’da bulunan Osmanlı tebaasının şehbenderi olarak nüfuz ve itibar sahibi biri olduğunu ve görevini layıkıyla yerine getirdiğini ifade ettikleri Farsça bir mektup göndermişlerdir¹²⁴. Böylelikle padişahın taltifine nail olarak vazifesindeki yerini güçlendirmiştir.

Şehbenderler görev yerlerinden ayrılmaları gerektiğinde bir vekil tayin etmek durumundadırlar. Bundan dolayı Mirza Ali Han, 1282/1865 yılında akrabalarından Mehmed Nefi Han’ı kendi yerine şehbender vekili olarak bırakmıştır. Mirza Ali Han’ın

¹¹⁹ BOA, HR, 327/21160: Diren Çakılcı, “Hindistan’da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği”, *Türkiyat Mecmuası*, C.25, 2015, s. 85.

¹²⁰ BOA, HR, 128/6504.

¹²¹ “Mazagon” adının kökeni, modern “Ghorupdeo” tapınağının varlığına dayanmaktadır. Bugün hâlâ bir Koli-vadi ya da Koli yerleşimine ev sahipliği yapan Mazagon, muhtemelen ilk sakinlerinin yakalayıp kurutarak yedikleri balıkların keskin kokusundan dolayı bu adı almıştır. Edvardes, *a.g.e.*, p. 5.

¹²² BOA, İ.HR.128/650.

¹²³ 27 Ağustos 1857 tarihli resmî gazetede Mirza Ali Han’ın Devlet-i Âliyye’nin Bombay’daki temsilcisi olarak şehbender ünvanıyla kabul edildiği resmen ilan edilmiştir. BOA, HR.TO, 321/53.

¹²⁴ BOA, İ.HR, 190/10649.

şehbenderliği veya vekil bıraktığı zaman aralığında bölge tüccarları Hariciye Nezareti'ne mevcut fahri şehbenderin görevi ifa edemediği için Müslüman ve bölgenin dilini bilen kanunlara hâkim birisinin vazifeli şehbender tayin edilmesi ricasında bulunmuşlardır¹²⁵. Bu talebin üzerine başşehbenderlik döneminin başladığı ve Hariciye Nezareti tarafından merkezden şehbenderler tayin edildiği görülmektedir.

1.2. BOMBAY BAŞŞEHBENDERLİĞİ VE BAŞŞEHBENDERLERİ

Fahri şehbenderlik dönemi sonrasında ve özellikle Sultan Abdülaziz döneminde Hindistan ile ticari ilişkilerin yoğunlaşması neticesinde Eylül 1866 tarihinde Bombay'da bir şehbenderlik açma teklifi Osmanlı Devleti'nin Londra sefareti vasıtası ile İngiliz Hükümeti'ne bildirilmiştir. Bu talep ve teşebbüste etkili olan unsur şüphesiz ifade edilen tarihlerde Hindistan'da İngiliz sömürgesine karşı kendilerine destek arayan Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti nezdinde bu yolda teşebbüste bulunmalarıdır¹²⁶. Bu tarihten itibaren İngilizlerin de konuya olumlu yaklaşımları ile yazışma ve görüşmeler yapılmıştır. Nihayet 1869 yılında Bombay şehrine bir başşehbenderin atanması kararı alınmış ve bu minvalde aşağıda detaylı olarak zikredilecek olan Artin Ârâm Efendi vazifeye tayin edilmiştir. Ârâm Efendi'den sonra sırasıyla Hüseyin Hasib Efendi, Abdülhak Hamid Bey, Ali Galib Bey, Hüseyin Hüsnü Bey, İsmail Zühdü Bey, Mehmed Kadri Bey, Emin Bey, Celal Münif Bey, Eşref Cafer Bey ve Halil Halid Bey göreve getirilmişlerdir. Söz konusu başşehbenderlerin hayatlarına ve tespit edilen diğer şehbenderhane görevlilerine aşağıda detaylı olarak değinilecektir.

Bombay, Osmanlı Şehbenderliği'nin tam olarak nerede bulunduğu dair kesin bir bilgi olmamasına rağmen, Abdülhak Hamid Bey gibi Bombay'da görev yapmış şehbenderlerin hatıraları bu konu hakkında birtakım bilgiler sunmaktadır. Bombay şehbenderhanesi'nin yeri hakkında Abdülhak Hamid hatıratında:

“Bombay'ın Fur tabir olunan mamûr bir ticaretgâhtır. Şehbenderlerin “Office” tesmiye edilen daire-i iştigalleri orada ve mesken-i leylî vü hususîleri şurda burada olup bizimse ne orada ne de burada iştigal ikamete mahsus bir yerimiz olmadığı ve selefimin mazûnen İstanbul'a evdet edeceği sırada vekil bıraktığı tüccardan İranlı bir zatın “Office”inde Devlet-i Aliyye şehbenderliğinin münşisi merdiven başında mukîm ve meşgul olup, şehbender-i nev-zuhur için de meşgal ve me'vâ yine o merdiven başından

¹²⁵ BOA, HR. MKT, 547/46.

¹²⁶ Çakılcı, a.g.m., s.87.

*ibaret olduğunu hiyn-i müvasalatımda mütefekkirâne bir teessüfle gördüğüm gibi, İranlı zâtın vekâlet ettiği müddet zarfında-bir seneden beri- şehbenderhane icaresinin muntazaman tesviye kılınmakta bulunduğu da müyehayyîrâne bir telehhüfle işitmişim*¹²⁷ ifadeleri kullanmıştır.

Hamid Bey'e göre, Bombay'daki tüm şehbenderlikler ticaret merkezi olan Fur semtinde bulunmaktadır. Lakin kendisi Bombay'a gittiği ilk gün Osmanlı şehbenderhanesi'nin bir binası olmadığını ve bir yıla yakın bir süreden beri şehbenderhane münşisinin İranlı bir tüccarın ofisinde merdiven başında bulunduğunu hayretle öğrenmiştir. Bu nedenle bir ofis kiralama için işine koyulmuştur¹²⁸.

1.2.1. Artin Ârâm Efendi

Beyoğlu Mutasarrıflığı İdare Meclisi Azası'ndan müteveffa Anton Aram Efendi'nin oğlu Artin Ârâm Efendi, 1254/1838-39 yılında İstanbul'da doğmuştur. Burada Mekteb-i Mahsusa okuluna başlamış ancak bitiremeden ayrılmıştır. Fransızca, Rumca, Ermenice, İngilizce dillerine hâkim olmakla beraber ayrıca mantık, hikmet, kimya, coğrafya, nebatat ve hukuk derslerinde icazet almıştır. 1270/1853-54 yılında mülâzemetle telgrafhaneye katılmıştır. Aynı yıl içerisinde muhtemelen göreve başlaması uygun görülmüş ve 250 kuruş maaş ile telgrafhane veznedarı olarak vazifeye başlamıştır¹²⁹.

1277/1860-61'de aynı miktar maaş ile Beyoğlu Telgrafhanesi muhasebe memuriyetine, 1278/1861-62 yılında da İstanbul Telgrafhanesi'nde yabancı diller memurluğuna atanmıştır. 1279/1862-63 yılında 1.400 kuruş maaş ile İzmir Telgrafhanesi kontrol memuriyetine, 1281/1864-65 yılında 3.000 kuruş mukabili Bağdat Telgrafhanesi'nde Hint muhaberatı kontrol memuriyetine tayin edilmiştir. Bu görevdeyken kendisine ilave olarak yabancı haberleşme müdürlüğü verilmiştir¹³⁰.

Yukarıda ifade edildiği üzere İngilizlerle yapılan görüşmeler ve resmi yazışmalar akabinde Bombay Başşehbenderi için arayışa giren devlet bu çerçevede vazifeye de münasip olarak Bağdat Valisi'nin de Hariciye Nezareti'ne aynı minvalde bir teklif iletmesinden hareketle Bağdat merkez telgraf memurlarından tercüme odasında

¹²⁷ İnci Enginün, *Abdülhak Hamit'in Hatıraları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 157.

¹²⁸ Çakılcı, *Hindistan'da Osmanlılar*, s. 93.

¹²⁹ BOA, DH. SAİDd, 4/8.

¹³⁰ BOA, DH. SAİDd, 4/8.

yetmiş Ârâm Efendi 7.500 kuruş maaş ile 27-28 Cemaziyelevvel 1286/7-4 Eylül 1869 tarihinde Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir¹³¹.

Hindistan gibi müslümanların yoğun olarak yaşadığı bir coğrafyada gayrimüslim bir görevlinin bulunmasının Osmanlı Devleti adına halife sıfatını temsil edilmesiyle zıt düşeceği kanaatinden mütevellit atamadan bir süre sonra İstanbul'a yeni ulaşan takrirler ve değerlendirmeler neticesinde Ârâm Efendi görevinden azledilmiştir¹³². Atanma liyakatinden dolayı ise kendisine mükafat olarak beşinci rütbeden Mecîdî Nişanı verilmesi kararı çıkmıştır¹³³.

Ârâm Efendi azlin ardından 1290/1873-74 yılında İstanbul'a gelmiştir. Boş kalacak bir memuriyete tayin olabilmesi için telgraf ve posta meclisine başvurmuş ancak burada kendisine uygun bir memuriyet bulunamamıştır. Bu sebeple 3.000 kuruş maaş ile önce Bağdat Telgraf ve Posta Müfettişliği'ne, 1293/1876-77 yılında ise 2.500 kuruş maaş ile Beyoğlu Merkez Telgraf Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. 1294/1877-78 yılında sani sınıf sani rütbesi verilerek 3.000 kuruş maaş ile Muhaberat-ı Umumiye Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Bağdat'ta Fırat şehri Telgraf memuriyetinde bulunmuştur.¹³⁴.

¹³¹Irak ve Hindistan arasındaki ticaretin fazla olması sebebiyle Bombay'da bir şehbender bulundurmak zorunluğuna dair bir emirname yazılmış ancak bahsi geçen evrak valilikteki evrak takip ve muhafaza sisteminin iyi işlememesi nedeniyle merkeze iletilmemiştir. Muhtemelen sonraki yazışmalar merkeze ulaşmış, ayrıca başka aynı minvaldeki teklifler sonrasında Artin Arâm Efendi tayin edilmiştir. BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 1/63: BOA, İHR, 242/14354.

¹³² BOA, DH. SAİDd. 4/8: İHR.246/14630-1: HR. MKT, 690/ 65-2: 1287/1870-71 yılında 4.000 kuruş maaş ile Basra Bahreyn Telgraf Müfettişliği'ne atanmıştır ancak bu müfettişliğin kapatılması üzerine 1.900 kuruş maaş ile Bağdat Müfettiş Muavinliği'ne, 1289/1872-73 yılında ise 4.000 kuruş maaş ile tekrar Bağdat telgraf müfettişliğine tayin edilmiştir. BOA, DH. SAİDd. 4/8.

¹³³ BOA, DH. SAİDd. 4/8.

¹³⁴ 2 Rebiulahir 1297/14 Mart 1880 tarihinde Telgraf Müdüriyeti'nin kapatılmasına binaen 14 Cemaziyelahir 1297/24 Mayıs 1880 tarihinden 13 Rebiulevvel 1298/13 Şubat 1881 tarihine kadar 1.200 kuruş maaş ile emekliye ayrılmıştır. Lakin 13 Rebiulahir 1298/15 Mart 1881 tarihinde 2.400 kuruş maaş ile Halep ve Atina vilayetleri Telgraf ve Posta Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. 20 Zilkade 1298/14 Mart 1881 tarihinde ise aynı miktar maaş ile Aydın Telgraf ve Posta Baş Müdürlüğü'ne atanmıştır. 23 Safer 1299/14 Ocak 1882 tarihinde maaşına 400 kuruş zam yapılarak 2.800 kuruşa çıkarılmıştır. 18 Şevval 1299/2 Eylül 1882 tarihinde rütbesi sani sınıf mütemeyizliğine terfi ettirilmiştir. Ârâm Efendi'nin maaşı 2.800 kuruş iken 21 Rebiuevvel 1302/8 Ocak 1885 tarihinde 3.000 kuruşa çıkarılarak kendisine 15 Cemaziyelahir 1302/1 Nisan 1885 tarihinde üçüncü rütbeden Mecîdî Nişanı verilmiştir. 14 Şevval 1306/13 Haziran 1889 tarihinde bu maaş 3.400 kuruşa çıkarılmıştır. 20 Zilkade 1307/8 Temmuz 1890 tarihinde rütbe-i evveli sınıf sanisine terfi ettirilmiştir. 12 Cemaziyelevvel 1308/24 Aralık 1890 tarihinde Girit gümüş madalyasına layık görülmüştür. 19 Rebiuevvel 1307/13 Kasım 1889 tarihinde maaşı 3.500 kuruşa çıkarılmıştır. Aydın Vilayeti'nde kalamayacağını belirtmesi üzerine 23 Zilkade 1309/19 Haziran 1892 tarihinde 3.000 kuruş maaş ile Telgraf ve Posta Nezareti Tahsilat ve Dava Kalemi Müdürlüğü'ne naklolmuştur. 24 Şaban 1310/13 Mart 1893 tarihinde aynı miktar maaş ile Yabancı Postalar Müfettişliği'ne tayin edilmesinin ardından maaşı 3.300 kuruşa çıkarılmıştır. 14 Zilhicce 1306/11 Ağustos 1889 tarihinde üçüncü rütbeden Osmanî Nişanı almıştır. BOA, DH. SAİDd. 4/8.

Çok kısa süren şebenderlik görevinin ardından görev yerine girmeden alzedilen Arâm Efendi, devletin pek çok kurumunda çeşitli görevler üstlenmiş, kendisi başarılarından dolayı nişan ve madalyalarla ödüllendirilmiştir ve 6 Muharrem 1314/17 Haziran 1896 tarihinde vefat etmiştir¹³⁵.

1.2.2.Hüseyin Hasib Efendi

Hasib Efendi, Bosna Hersek'in Tribinye şehrinden İdare Meclisi Azası Hacı Ali Bey'in oğludur. 1254/1838-39 yılında doğmuştur. İlk öğretimin ardından İstanbul'a gelmiş ve Beşiktaş Rüştîye Mektebi'nde eğitim görmüştür. Arapça, Farsça, Slav ve Hint dillerini iyi derecede konuşabilmektedir. Şevval 1277/Nisan-Mayıs 1861 yılında 22 yaşında iken Maliye Nezareti Mektubî Kalemi'ne daha sonra mülazemetle 5 Şevval 1279/26 Mart 1863 tarihinde 350 kuruş maaş ile Rûsumat Emaneti Evrak Odası Numara Kâtipliği'ne tayin edilmiştir. 26 Muharrem 1280/13 Temmuz 1863 tarihinde 300 kuruş maaş ile Evrak Mukayyitliği'ne, 28 Safer'den itibaren 500 kuruş maaş ile Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'na nakledilmiş ise de 1 Cemaziyelevvel'e kadar Evrak Mukayyitliği'nde bulunup bu tarihten itibaren Tercüme Odası'na devam etmeye başlamıştır. 7 Zilhicce 1283/12 Nisan 1867 tarihinde maaşı 710 kuruşa çıkarılmıştır. Ancak daha sonra bilinmeyen bir sebeple maaşı 591.5 kuruşa düşürülmüştür. 27 Muharrem 1285/320 Mayıs 1868 tarihinde ise maaşı tekrar 711,5 kuruşa, 8 Rebiyülahir 1287/8 Temmuz 1870 tarihinde ise 759,5 kuruşa yükseltilmiştir¹³⁶.

Tercüme Odası'ndan yetişen, ikinci sınıf rütbeden bir şebender olan Hüseyin Hasib Efendi, 3 Receb 1287/29 Eylül 1870 tarihinde Bombay Başşebenderliği'ne tayin edilmiştir. Şebenderhane kirası gibi zaruri giderleri karşılamak üzere kendisine aylık 10.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir¹³⁷. Ayrıca bir adet mühür, tuğra-yı hümayun levhası ve Osmanlı Devleti sancağı ile yanında 250 lira harcırah verilmiştir (14 Safer 1287/16 Mayıs 1870)¹³⁸.

¹³⁵ BOA, DH. SAİDd. 4/8.

¹³⁶ BOA, DH. SAİDd. 47/257.

¹³⁷ BOA, DH. SAİDd. 47/257: İ.HR.246/14630: HR. MKT, 700/ 69.

¹³⁸ BOA, İ.HR, 246.14616-1: HR. MKT, 697/ 65. 1293/1876-77 yılında maaşı 9.500 kuruşa tenzil edilmiştir. 27 Şaban 1300/3 Temmuz 1883 tarihinde mazulen İstanbul'da bulunduğu sırada memuriyetine gitmeyeceğini bildirmesi üzerine yerine başka bir şebender tayin edilmiştir. 24 Safer 1301/25 Aralık 1883 tarihinde Maliye Nezareti'nden 3.000 kuruş mazûliyet maaşı tahsis edilmiştir 21 Şevval 1301/14 Ağustos 1884 tarihinde 7.000 kuruş maaş ile Mabeyn-i Hümayun Tahrirat-ı Ecnebiyye İkinci Katipliği'ne tayin edilmiştir. Maliye Nezareti'nden tahsis edilen 3.000 kuruş maaş ise 26 Rebiulahir 1302/12 Şubat 1885 tarihinden itibaren Hariciye Nezareti tahsisatına ilave edilmiştir. 20 Ramazan 1307/10 Mayıs 1890 tarihinde Hariciye tahsisatından 3.000 kuruş maaş kendisinde kalmak üzere ayrıca 3.000 kuruş maaş daha ilave edilerek Altıncı Daire-i Belediye Müdüriyeti'ne, 20 Zilhicce 1307/ 7 Ağustos 1890 tarihinde ise

Bombay’da halifenin temsilcisi sıfatıyla tanınan Hüseyin Hasib Efendi, yerel basın ve bölgenin önde gelen Müslümanları ile dostane ilişkiler kurmuştur. Bilhassa 1877-78 Osmanlı- Rus savaşı esnasında Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturulması, iane toplanması hususunda büyük gayretler göstermiş ve bu konuda başarılı olmuştur. Hüseyin Hasib Bey, Hindistan’daki görev süresi boyunca iane yardımında bulunan kişi, kurum ve kuruluşların listeler halinde kaydını tutmuştur. Hazırlamış olduğu raporunda yardım faaliyetinde Hindistan’a komşu ülkelerde de aktif rol aldığı görülmektedir. Bunlardan İran halkından Basra Körfezi civarında yaşayan ve sıklıkla Hindistan’a gidip gelenlerle iletişim halinde olmuş ve iyi ilişkiler kurarak Osmanlı Devleti’ne yardım etmeleri konusunda onları teşvik etmiştir¹³⁹. Hüseyin Hasib Efendi, 23 Rebiyülahir 1294/7 Mayıs 1877 tarihli mektubunda İranlı tüccardan birkaç kişinin Bombay şehbenderhanesine 450 rupi iane verdiğini ifade etmiştir¹⁴⁰. Hüseyin Hasib Efendi’nin faaliyetleri İngiliz yöneticilerin dikkatini çekmiş ve kendisi İngiliz hâkimiyetine karşı zararlı ve yıkıcı faaliyet oluşturmakla itham edilmiştir. Hindistan’da milli bir hareket oluşturmaya çalışarak Osmanlı Devleti’nin Hindistan’ı özgürlüğe kavuşturacağı, özetle Panislamcı faaliyetlerde bulunduğu yönündeki iddialar Hindistan Hükümeti’nin soruşturmaları neticesinde asılsız kalmıştır¹⁴¹.

Bombay Başşehbenderliği sırasında Hindistan yardımlarının toplanması konusunda önemli rol üstlendiği için evvel-i sınıf evveli rütbesine terfi edilmiştir. (12 Zilhicce 1297/15 Kasım 1880)¹⁴². 7 Zilkade 1326/1 Aralık 1908 tarihinde aylık 14.500

yine 10.000 kuruş maaş ile Beyoğlu Mutasarrıflığı’na tayin edilmiştir. 3 Safer 1287/5 Mayıs 1870 tarihinde salise, 6 Receb 1287/ 2 Ekim 1870 de sani, 16 Şevval 1294/24 Ekim 1877 de evveli sınıf sanisi, yine 13 Zilhicce 1297/16 Kasım 1880 tarihinde ise evveli sınıf evveli rütbesine terfi ettirilmiştir BOA, İ.HR, 335/21532; BOA, DH. SAİDd. 47/257; İ. DH, 904/71831; MB. İ, 67/27.

¹³⁹ Özcan, a.g.e., s. 162.

¹⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Bombay Şehbenderi Hüseyin Hasib’in 1876 Tarihli Bir Mektubu, *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, C. XII, S. 136-137-138, Ankara 1973-1974, s. 261.

¹⁴¹ Özcan, a.g.e., s. 162.

¹⁴² 23 Ramazan 1292/23 Ekim 1875 tarihinde üçüncü, 26 Cemaziyelahir 1299/15 Mayıs 1882’de ise ikinci rütbelerden Mecîdî Nişanı’na layık görülmüştür 18 Ramazan 1302/1 Temmuz 1885’te gümüş imtiyaz madalyası 26 Zilhicce 1302/ 8 Ekim 1885 ikinci rütbe Osmanî, 29 Ramazan 1307/19 Mayıs 1890’da birinci rütbe Mecîdî Nişanı almıştır. 3 Şevval 1308/12 Mayıs 1891 imtiyaz, 12 Cemaziyelahir 1309/13 Ocak 1892’de gümüş liyakat 11 Rebiulahir 1310/2 Kasım 1892’de altın liyakat madalyalarına layık görülmüştür. 1294/1877-78 yılında İngiltere tarafından *Kayser-i Hind Gümüş Madalyası* almıştır. Hüseyin Hasib Efendi’nin mutasarrıflık maaşı 26 Şevval 1311/ 2 Mayıs 1894 tarihinde 12.500 kuruşa çıkarılmıştır. 23 Zilhicce 1312/17 Haziran 1895 tarihinde Sırbistan hükümeti tarafından kendisine birinci rütbeden *Takovo Nişanı* verilmiştir. 26 Cemaziyevvel 1313/14 Kasım 1895 tarihinde 15.000 kuruş maaş ile Telgraf ve Posta Nezareti’ne tayin edilmiştir. 26 Rebiulevvel 1314/4 Eylül 1896 tarihinde görevlerindeki başarılarına istinaden kendisine tebdilen birinci rütbeden Osmanî Nişanı verilmiştir. 17 Ramazan 1314/19 Şubat 1897 tarihinde maaşı 17.000 kuruşa çıkarılmıştır. 9 Şevval 1314/13 Mart 1897’de 15.150 kuruşa tenzil edilmiştir. 20 Rebiulevvel 1318/ 18 Temmuz 1900 tarihinde 20.000 kuruşa çıkarılmıştır. 28 Cemaziyelahir 1316/13 Kasım 1898 de Almanya’dan ikinci rütbeden Raglroj Nişanlarını

kuruş maaş ile emekliye ayrılmıştır¹⁴³. Hüseyin Hasib Efendi'nin nerede ve ne zaman vefat ettiği hakkında bilgi edinilememiştir.

1.2.3.Hamid Bey (Abdülhak Hamid Tarhan)

Hamid Bey, 2 Ocak 1852 tarihinde doğmuştur. Dedesi Hekimbaşı Abdülhak Molla, babası Hayrullah Efendi, annesi ise Münteha Nasip Hanım'dır. Eğitimine İstanbul Bebek Mahalle Mektebi'nde başlamıştır. 1863 yılında henüz 10 yaşındayken abisi Nasuhi Bey ile Paris'e gitmiştir. 1865 yılında Paris'ten döndüğünde babası Tahran'a elçi tayin edildiği için İran'a gitmiştir. Bir yıl sonra babasının ani ölümü üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. İlk olarak Maliye Nezareti Mühimme Kalemi, ardından da Şura-yı Devlet Sadaret Kalemi'nde görev almıştır. 1876 yılında Paris Büyükelçiliği İkinci Kâtibi olarak atanmış ancak yayınlamış olduğu “Nesteren” adlı eseri sebebiyle İstanbul'da izinli bulunduğu sırada görevi iptal edilmiştir. 1880 yılında Berlin Büyükelçiliği Kitabeti'ne tayin edilmesine rağmen bu görevi kabul etmemiştir¹⁴⁴. Dört yıla yakın bir süre açıkta kaldıktan sonra 22 Teşrinisani 1299/4 Aralık 1883 tarihinde Bombay Başşehbenderi olarak tayin edilmiştir¹⁴⁵.

Londra Sefareti tarafından yapılan düzenlemede Bombay Başşehbenderi Hamid Bey ile Londra Sefareti Başkâtibi Ferit Bey'in becayiş usulü ile görev değişikliği yapacağını Hariciye Nezareti'ne sunmuş lakin bu kabul edilmemiştir (28 Safer 1302/17 Aralık 1884)¹⁴⁶. Ferit Bey, “*Bu telgrafi gönderen adam benim Bombay'a gitmeyeceğimi pekâlâ bilir*” diyerek Hamid Bey'in becayiş teklifini reddetmiştir¹⁴⁷. Bombay Başşehbenderi Hüseyin Hasib Efendi görev yerine gidemeyeceği için yerine bu sırada Golos¹⁴⁸ Başşehbenderi olan Hamid Bey tayin edilmiştir. Aylık 95 Osmanlı lirası ile göreve tayin olan Hamid Bey'e iki maaş avans verilmiştir. Kendisine verilen bu maaş

kabul etmiştir. Hüseyin Hasib Efendi, 16 Cemaziyelahir 1320/20 Eylül 1902 tarihinde Tektik ve İntihap Memuriyeti Komisyonu Riyaseti'ne tayin edilmiştir. 14 Şaban 1321/5 Kasım 1903 tarihinde altın Hamidiye Hicaz Demiryolu Madalyası almaya layık görülmüştür. 14 Şaban 1325/ 22 Eylül 1907 tarihinde daha önceden nezaretten aldığı 3.000 kuruşluk tahsisat bedeli karşılığı olarak maaşına zam yapılmıştır. 5 Receb 1326/3 Ağustos 1908 tarihinde yerine başka birinin tayin edilmesi sebebiyle açıkta kalmıştır 21 Cemaziyevvel 1319/5 Eylül 1901 tarihinde Mecîdî Nişanı almıştır. BOA, İ.HR, 275/16711-1: İ.HR, 283/17514: DH. SAİDd. 47/257: İ.HR.286/17864: İ.TAL, 81/56: DH. MKT, 383/73: BEO, 643/48182: İ.TAL, 103/39: İ.TAL. 259/34: BEO, 1722/129087.

¹⁴³ BOA, DH. SAİDd. 47/257: İ.TKS. 21/21: BEO, 3451/258808.

¹⁴⁴ İnci Enginün, “Abdülhak Hamid Tarhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 207.

¹⁴⁵ BOA, HR.İD,626/4.

¹⁴⁶ BOA, İ.HR, 299/ 18953.

¹⁴⁷ Enginün, *a.g.e.*, s.180.

¹⁴⁸ Golos/Volos: Yunanistan'ın en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Antik Magnesia bölgesinde yer alan bir liman şehridir.

Hariciye masraf defterlerine kaydedilmiştir (24 Eylül 1299/6 Ekim 1883)¹⁴⁹. Hamid Bey, Golos Şehbenderliği'ne 14 Cemaziyelevvel 1298/14 Nisan 1881 tarihinde tayin edilen¹⁵⁰. Hamid Bey, Golos Şehbenderliği'nden memnun olmamıştır, “*Bombay yahut Odesa*” düşüncesini Umur-i Şehbenderî Müdürü Ziya Bey'e bildirmiştir. Ziya Bey'den bu düşüncesine bir cevap alamadığını ifade eden Hamid Bey, Bombay'a tayin edilmiştir. Hamid Bey, kendisiyle beraber ailesini de götürmek istediği, onlar için de harcırah verilip verilmeyeceğini araştırmıştır. Lakin bu mümkün olmamış, sadece şehbendere harcırah verilmiştir. Kısa süre sonra yola çıkan Hamid Bey Süveys üzerinden on bir günde Bombay'a ulaşmıştır¹⁵¹.

12 Şubat 1299/12 Şubat 1884 tarihinde tayini İngiltere Kraliçesi tarafından tasdik edilmiştir¹⁵². 2 Zilkade 1302/13 Ağustos 1885 tarihinde Hamid Bey evvel-i sınıf sanisi¹⁵³ rütbesine terfi ettirilmiştir¹⁵⁴. 1885 yılında eşi Fatma Hanım'ın vefatı üzerine İstanbul'a dönen Hamid Bey'in yerine Bombay Kançıları Hüseyin Hüsnü Bey vekil şehbender olarak tayin edilmiştir¹⁵⁵. 1888 yılında Hamid Bey Londra Sefareti Başkatipliği'ne atanmıştır¹⁵⁶. 1929 yılında İstanbul milletvekili olarak seçilmiş¹⁵⁷ ve ölüm tarihi 13 Nisan 1937 yılına kadar milletvekilliği görevini devam ettirmiştir¹⁵⁸.

¹⁴⁹ BOA, HR.İD,626/2-2: İ.HR, 290/18220: BEO.,4185/313872.

¹⁵⁰ BOA, İ. HR. 284/17711.

¹⁵¹ Enginün, *a.g.e.*, s. 153, 156.

¹⁵² BOA, HR. SFR. (3), 302/17.

¹⁵³ Rütbe, devlet memurları ile halktan bazı kimselere verilen paye ve unvanlar için kullanılan kelimedir. Osmanlı Devleti'nde rütbe, Yeniçeri teşkilatıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra mülkiye sınıfına ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de ulemaya verilmeye başlanmıştır. Mülkiye rütbeleri ilk zamanlarda üç-dört dereceden oluşmuştur. Bunlar Hocalık, Kapıcıbaşılik, Mirimiranlık ve Vezirliktir. Memuriyetteki rütbelerin standart bir sınıflamaya göre düzenlenmesi ilk olarak Osmanlı Devleti'nde ise modernleşen bürokratik kadrolar için gereken düzenlemeler II. Mahmud döneminde başlamıştır. 1833 yılında Kalemeye ile Mülkiye sınıfının birleştirilmesiyle üla, sâniye, salise ve râbia olarak dört sınıf mülkiye rütbesi kabul edilmiştir. Böylece, her memuriyetin hangi rütbeye ait olduğu belirlenmiştir. Yukarıdan aşağıya göre sırasıyla mülkiye rütbeleri şu şekildedir. Vezir, Bâlâ, Ula Evveli, Ula Sanisi, Saniye Sınıf-ı Mütemayizi, Saniye, Sâlise, Râbia, Hâcegânlık ve Hâmise'dir. Pakalın, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁵⁴ BOA, İ.HR, 298/ 18875.

¹⁵⁵ BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 2/11: HR. SFR. (3), 311/25.

¹⁵⁶ 1897 yılında Londra Sefareti İkinci Müsteşarı olarak görevlendirilmiştir. 27 Nisan 1316/10 Mayıs 1900 tarihinde Manchester Şehbenderi'nin görevinden ayrılması üzerine bölgedeki Ermeni faaliyetlerinin yakından takip edilmesi gerektiğini vurgulayan tezkeresinde Manchester Şehbenderliği'nin 5.000 kuruş maaş ile kendisine verilmesini talep etmiştir. Ancak konu hakkında merkezin cevabı bilinmemektedir. Dokuz yıl sonra 1906 yılında Brüksel Sefareti'ne tayin edilmiştir ve 1910 yılında Bürüksel Kralı Leopold'un ölümünün ardından Kral I. Aliyard'a sefirlik görevinin devam ettiği bildirilmiştir. 1912 yılına gelindiğinde diplomatik görevlerini bırakmıştır. 1914 yılında Ayan Meclisi azası seçilerek meclisin 1918 yılında kaldırılmasına değin dört yıl boyunca görevini devam ettirmiştir. Türkiye Büyük Meclisi tarafından “*hidemat-ı vataniyye*” tertibinden maaş verilerek İstanbul Belediyesi'ne bağlı Maçka Palas'da ikamet etmeye başlamıştır. BOA, HR. SFR. (3), 345/69; Y.EE, 15/63: İ.HR, 421/13: A. DVNS.ŞHB. d. No.3, 30-10-0-0, 74-487/10: Enginün, *a.g.m.*, s. 207.

¹⁵⁷ BOA, İ.HR, 421/13.

¹⁵⁸ Enginün, *a.g.m.*, s. 207: BOA, 30-10-0-0, 75-495/12.

1.2.4.Ali Galib Bey

Ali Galib Bey, eski Beşinci Ordu Muhasebecisi merhum Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. Cemaziyelevvel 1268/Şubat-Mart 1852 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Eğitim-öğretim hayatına Sıbyan Mektebi'nde başladıktan sonra ve Sultan Beyazıd Rüştîye Mektebi'nde dinî fennî ilimlerde eğitim almıştır. Daha sonra ise Mahrec-i Aklâm'a¹⁵⁹ girerek kâtiplik üzerine kendisini geliştirmiştir. 1280/1863-64 yılında Lisân Mektebi'ne¹⁶⁰ giderek dil eğitimi almıştır ve Fransızca öğrenmiştir. Lisan Mektebi'nde eğitim gördüğü sırada 1284 yılı Safer ayında Hariciye Nezareti Kalem Memurluğu'na getirilmiştir¹⁶¹.

Ali Galib Bey'in ilk memuriyet görevi, Zilkade 1285/Mart 1869'da 17 yaşında 500 kuruş maaş ile Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'na katılmasıyla başlamıştır¹⁶². Receb 1288/Ekim 1871 tarihinde maaşı 475 kuruşa indirilmiş ancak 1292 yılı Safer ayında (Mart-Nisan 1875) 130 kuruş ve Şevval 1293 /Kasım 1876 90 kuruş zam ile 700 kuruşa yükselmiştir. Tercüme Odası'nda görev yaptığı dönemde maaşına 2.000 kuruş ek ve rütbe-i sâlis ve rütbemüzde Romanya Devleti sınırlarında yer alan Tuna Nehri üzerindeki Adakale'ye özel bir görev için tayin edilmiştir. Bölgeye ulaştıktan sonra görevi ve bölgenin durumu hakkında hükümet yetkililerine resmi bir mektup göndermiş ve Adakale'deki görevini başarılı bir şekilde tamamlamış ve 700 kuruş maaş ile Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'ndaki görevine dönmüştür¹⁶³. Ali Galib Bey'in maaşına 20 Rebiyülevvel 1296/14 Mart 1879 tarihinde 150 kuruş, bir yıl sonra ise 350 kuruş zam yapılarak Tercüme Odası maaşı 1.200 kuruşa çıkarılmıştır. Bunun yanında Receb 1299/Haziran 1882 tarihinde sâni sınıf sâni rütbesine terfi etmiştir¹⁶⁴.

¹⁵⁹ Mahrec-i Aklâm, Osmanlı Devleti'nin kâtip yetiştirmek üzere kurduğu okullardır. Osmanlı Devlet teşkilatına ait bürolarda muhtelif seviyelerde görev yapan kâtipler, Tanzimat öncesi dönemde usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişerek yeteneklerine göre yükselirken Tanzimat döneminde her alanda batı tarzı okulların açılması kâtip yetiştirmek için de düşünülmüştür. 1826 yılında Maarif Nâzırı Kemal Efendi'nin girişimleriyle kâtip yetiştirmek üzere Mekteb-i Aklâm açılmış ve kısa bir süre sonra isim değişikliğine gidilerek Mahrec-i Aklâm olmuştur. Mehmet İpşirli, "Mahreç", *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 388.

¹⁶⁰ Osmanlı Devleti'nde tercümanlık gibi yabancı dil gerektiren memuriyetler 1821'e kadar Fenerli Rumlara bırakılmıştır ve bu tarihten sonra da Müslümanlar bu göreve getirilmiştir. Lisân Mektebi, Tercüme Odası'nın 1860'larda Osmanlı idari teşkilatı için yabancı dil öğretilen bir okul olma görevini kaybetmesine mukabil açılan bir kurumdur. Bu kurum günümüzde İstanbul Çağaloğlu Moda Tasarımı Anadolu Meslek Lisesi olarak kullanılmaktadır. Lisân Mektebi hakkında bilgi için bkz., Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisân Mektebi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2008, C. XVII, S. 44, s.78-97.

¹⁶¹ BOA, DH. SAİD.d. 1/990: *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, Matbaa-i Osmani, s.511.

¹⁶² BOA, DH. SAİD.d. 1/990: *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s.511.

¹⁶³ BOA, DH. SAİD.d. 1/990: *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s.511; Tetik, a.g.t., s. 60.

¹⁶⁴ BOA, DH. SAİD.d. 1/990: *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s.511.

4 Cemaziyelahir 1300 (12 Nisan 1883) tarihinde Umur-u Şehbenderi Müdürü Yusuf Ziya Bey'in teşviki ve Hâriciye Nâzırı Arifi Paşa'nın desteği ile 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisat ile Batavya'ya ilk muvazzaf Osmanlı Başşehbenderi olarak tayin edilmiştir. Atama kararında Batavya'daki Müslüman nüfus ile orada yaşayan Osmanlı tebaasının hak ve menfaatlerinin korunması özellikle vurgulanmıştır. Tayin beratının mutad üzere Hollanda Hükümeti'ne ulaşmasının ardından görevine başlamıştır. İlk icraatı şehbenderhane kiralamak olmuştur. İlk başta kiralanın bu yer Batavya şehir merkezine uzak olduğu için şehbenderlik işleri için elverişli olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine Batavya şehir merkezinde aylık kirası 120 florin olan bir yer kiralanarak şehbenderhane buraya taşınmıştır. Başşehbender Ali Galib Bey'in Batavya'daki diğer devletlerin konsoloslarıyla aynı seviyede itibar görebilmesi için önemli ölçüde gayret gösteren Osmanlı Devleti tarafından kendisine 25 Zilhicce 1300 (27 Ekim 1883) tarihinde üçüncü rütbe Mecîdî Nişanı verilmiştir. Ayrıca 17 Zilkade 1301 (8 Eylül 1884) tarihinde rütbesi evvel-i sınıf sânisî rütbesine yükselmiştir¹⁶⁵. Ali Galib Bey, Batavya Başşehbenderliği görevi sırasında “*Felemenk Müstemlekâtından Cezâyir-i Hindiyeye Hakkındadır*” başlıklı bir layiha hazırlamış olup, layiha Hollanda hakimiyeti sahası olan ve Hint Okyanusu'nda bulunan adalar topluluğu hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir¹⁶⁶.

Ali Galib Bey, üç yıl süren Batavya Başşehbenderliği görevinin ardından 3 Receb 1303 (78 Nisan 1886) tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 6.500 kuruş tahsisat ile Bombay Başşehbenderliği'ne nakledilmiştir¹⁶⁷. Ali Galib Bey'in rütbesi 21 Ramazan 1303 (23 Haziran 1883) tarihinde evvel-i sınıf evveli rütbesine terfi etmiştir. Buna ilaveten 10 Şevval 1303 (12 Temmuz 1886) tarihinde ikinci rütbeden Mecîdî Nişanı verilmiştir¹⁶⁸. Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilen Ali Galib Bey, Londra ve Hindistan hükümetlerine bildirilmiş olmasına rağmen Bombay'a gitmeden önce izinli olarak geldiği İstanbul'da 28 Şevval 1303 (30 Temmuz 1886) tarihinde 4.000 kuruş maaş ile Hâriciye Nezâreti Umûr-u Hukûkiyye-i Muhtelita Kalemi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir¹⁶⁹. Ali Galib Bey, Bombay Başşehbenderi olarak görevlendirilmesinin hemen ardından İstanbul'da Umûr-u Hukûkiyye-i Muhtelita Müdürlüğü'ne tayin edilmesi

¹⁶⁵ BOA, DH. SAİD.d. 1/990: *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s.511; Tetik, a.g.t., s. 61.

¹⁶⁶ BOA, Y.EE, 8/6: Diren Çakılcı, “Batavya’da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galip Bey ve Layihası”, *International Journal of Eurasia Social Sciences*, Vol: VIII, Issue: 28, 2017, s. DCCXXXVII.

¹⁶⁷ BOA, DH. SAİD.d. 1/990: *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s.511.

¹⁶⁸ BOA, DH. SAİD.d. 1/990: *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s.511.

¹⁶⁹ BOA, DH. SAİD.d. 1/990: BOA, İ.HR.303/19209; *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s.511.

kendisinin Hindistan’da hiç bulunmadığı fikrini akla getirse de hazırlamış olduğu Hind adaları hakkındaki layihasını Bombay Başşehbenderi Ali Galib olarak imzalaması¹⁷⁰ burada zikredilmesi için yeterli bir sebeptir. Üç yıl görevde kalan Ali Galib Bey ayrıca bu görevde iken Hâriciye Encümeni olarak birçok komisyonda yer almıştır¹⁷¹. 14 Zilkade 1305 (23 Temmuz 1888) tarihinde Romanya Devleti tarafından kendisine Kron de Romani Nişanı’nın ikinci rütbesinden bir dereceye layık görülmüştür¹⁷². Ayrıca Ali Galib Bey, Osmanlı Devleti tarafından 1306 (Haziran-Temmuz 1889) yılında rütbe-i bâlâ¹⁷³ ile taltif edilmiştir¹⁷⁴.

Ali Galib Bey, devletin pek çok kademesinde başarılı bir şekilde görev yapmıştır. 1909 yılında azledilmesinin ardından başka bir memuriyette bulunmamıştır. Aydın Vilayeti’nde yaşanan olaylar üzerine sadrazamlığa teferruatlı bir rapor sunmasının ardından yurtdışına gitmiştir ve 7 Ekim 1918 tarihinde İsveç’te vefat etmiştir¹⁷⁵.

1.2.4.1. Ali Galib Bey’in Hint Adaları Hakkında Layihası

Ali Galib Bey’in Hint Adaları hakkındaki layihası Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.), 8 dosya numarası ve 6 gömlek numarası ile kaydedilmiştir. Bu layiha 21 Ramazan 1303/23 Haziran 1886 tarihlidir. Layihada öncelikle Hint Adaları’nın coğrafyası yer almıştır. Çoğu Hollanda tarafından istila edilen Sumatra, Cava, Borneo, Selebes, Mülûk (Baharat)adaları, Yeni Gine, Papua raporda ifadesini bulan başlıca adlardır. 95-135 derece doğu boylamları ile 8-12 derece güney enlemleri arasında ve 114.196.000 metre kare alana sahiptir¹⁷⁶. Ali Galib Bey, layihasının devamında yukarıda zikredilen adaların genel durumları hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu adalardan ilki Sumatra Adası’dır. Adanın yaklaşık 6 milyon nüfusu olduğunu, başlıca nüfusu bölgenin güneyinde bulunan “Male” ya da yerlilerin tabiriyle “Melayu-Malaylı”lardan oluşmaktadır. Galib Bey’e göre Şâfi mezhebine mensup olan

¹⁷⁰ Selda Kılıç, “Bombay Şehbenderi Ali Galip Bey’in Hind Adaları ile İlgili İzlenimleri”, *DTCF Dergisi*, C. LX, S. 2, 2020, s. 642.

¹⁷¹ Tetik, a.g.t., s. 62.

¹⁷² *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s.511.

¹⁷³ Rütbe-i bâlâ, Osmanlı Devleti’nde özellikle XIX. yüzyıldan itibaren kullanılan mülkî bir rütbedir. Bu rütbe ilk kez Sultan Abdülmecid döneminde vezaretten sonraki en yüksek rütbe olarak ihdas edilmiştir. Bu rütbeyi alanlara “atûfettü beyefendi hazretleri” şeklinde hitap edilmektedir. Buna ilaveten bâlâ rütbesi alanların kendilerine özgü üniforma giydikleri görülmektedir. Feridun Emecan, “Bâlâ”, *DİA*, C. IV, TDV Yayınları, Ankara 1991, s. 554.

¹⁷⁴ BOA, DH. SAİD.d. 1/990.

¹⁷⁵ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, C.II, Ankara, 1996, s.135.

¹⁷⁶ BOA, Y. EE, 8/6.

Malayların kökenleri Moğollara dayandırılmaktadır. Malaka¹⁷⁷, Siyam Adası¹⁷⁸, Çin, Formoza¹⁷⁹ (Tayvan), Madagaskar Adası, Ümit Burnu dahil Hollanda ve İngiltere hakimiyetindeki bütün coğrafyalarda Malaylılar yaşamaktadır. Bu kadar geniş coğrafyaya yaşamaları sebebiyle dilleri (lisanları) dünyada en fazla yayılmış dillerden birisidir ve önemli bir ticaret dili haline gelmiştir. Sanskritçe kökenli olarak bilinen dilleri eski Hint ve Arap dilleriyle karışmış vaziyettedir. Öyle ki bu dilde gün isimleri Arapça olarak adlandırılmıştır. Malay dili yerliler tarafından Arap harfleri ile Avrupalılar tarafından ise Latin harfleri ile yazılmaktadır¹⁸⁰.

Malaylılardan sonra Sumatra'nın ikinci büyük halkı Açelilerdir. Hollandalılara karşı Sumatra Adası'nın tamamında yakınında hakimiyetlerini kaybederek sadece küçük bir alanda varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir¹⁸¹. İslam dinine mensup cesur bir halk olan Açeliler'in yaklaşık 1.000.000 nüfusa sahip oldukları tahmin edilmekle birlikte 10-15 yıl boyunca Hollanda'ya karşı silahlı direnişte bulunmuşlardır¹⁸². Sumatra Adası'ndaki diğer bir etnik grup kendisine özgü dil ve vahşi yaşam biçimleriyle Batak kabilesidir. Bu yerli halk yanında Sumatra Adası'nda, yaklaşık 30 bin Çinli, 10 bin civarında Avrupalı, 2-3 bin Arap ve 2-3 bin Hintli halk yaşamını sürdürmektedir.

¹⁷⁷ Malaka, Malay yarımadasının güneybatı sahilinde, başkent Kuala Lumpur'dan Singapur yönünde güneydoğu anayolunun orta kesimlerinde ismini aldığı Malaka Nehri'nin ağzında yer almaktadır. Bu isim batı dillerinde "Malacca" olarak ifade edilmektedir. Ancak ismin kökeni "Melaka"dır. Bu kelimenin Malaycadaki anlamı "mahfuz sığınak"tır. Fırtınalar esnasında küçük gemi ve kayıkların nehrin içlerine kadar sokulup sığınabilmelerinden dolayı bu ismin verildiği düşünülmektedir. İsmail Hakkı Göksoy, "Malaka", *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 207.

¹⁷⁸ Siyam Adası, 1939 yılına kadar ve 1945-49 yılları arasında Siyam olarak adlandırılan ülke bu tarihten itibaren Tayland adını almıştır. Meral Avcı, "Tayland", *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 189. Günümüz Tayland topraklarında tarihin en eski çağlarından itibaren hayat kalıntıları bulunmaktadır. Burada XIII. yüzyıla kadar Tay, Mon, Khmer ve Malay kökenli topluluklar yaşamaktadır ve bunlar küçük krallıklar halinde Khmer İmparatorluğu'na bağlıdır. Bölgenin İslamiyet'le tanışması Arap, Fars ve Hint kökenli Müslüman tüccarların bölgedeki ticari faaliyetine binaen 1457'li yıllarda gerçekleşmiştir. İsmail Hakkı Göksoy, "Tayland", *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 191.

¹⁷⁹ Formoza, günümüzde Tayvan topraklarıdır. Tayvan (Formoza) adasıyla birlikte Pasifik Okyanusu'ndaki Lanyu ve Lüdao adaları, Tayvan Boğazı'ndaki Penghu, Matzu ve Kinmen adaları gibi Çin Cumhuriyeti yönetimi altındaki topraklara işaret etmektedir. <https://ipekyolu.org/blog/tayvan-hakkinda-genel-bilgiler/> Erişim tarihi 13.10.2024.

¹⁸⁰ BOA, Y. EE, 8/6.

¹⁸¹ Açe, "*Açe Darüsselam Sultanlığı*", XVI. yüzyıl ve XX. yüzyıllar arasında dört yüz yıl boyunca siyasi varlığını sürdürmüş bir devlettir. Malay Dünyası olarak anılan coğrafya ve Güneydoğu Asya ile İslam ve dünya tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. XVII. yüzyılın son altmış yılındaki "*Kadın Sultanlar Dönemi*", duraklama ve gerileme dönemiyle birlikte siyasi ve ekonomik zayıflama, XIX. yüzyılın son çeyreğinden siyasi varlığının sona erdiği XX. yüzyıl başlarına kadar süren "*Hollanda Savaşı*" gibi dönemler, bu uzun tarihi süreçte göze çarpan dönemleridir. Bu ve benzeri dönemler, Açe tarihinin gerek iç politik mücadeleleri ve mensubu olduğu İslam dini ve medeniyeti bağlamındaki kurucu hususiyetleri gerekse sömürgecilik ve ekonomi tarihi açısından sergilediği rol ve kırk yıl süren Hollanda Savaşı nedeniyle, "*modern zamanların en çalkantılı bölgelerinden biri*" olarak tanımlanmaktadır. Mehmet Özey, *Açe Darüsselam Sultanlığı*, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 17.

¹⁸² Çakılcı, "Batavya'da Bir Osmanlı Baş Şehbenderliği", s. DCCXXXIX.

Sumatra Adası'nda büyük ormanlar ve tropikal ağaçlar bulunmaktadır. Başlıca ticari ürünleri pirinç, karabiber, kahve ve tütündür. Ayrıca Açe Adası altın madenleri bakımından zengindir¹⁸³.

Ali Galib Bey'in ifade ettiği adalardan ikincisi Cava¹⁸⁴ Adası'dır. Cava Adası Hollanda hükümetinin bölgedeki en önemli sömürgelerinden olup, batısında bulunan Batavya şehri Hollanda'nın doğu sömürgelerinin merkez hükümetidir. Bu durum adanın Hollandalılar tarafından imar faaliyetleri uygulanan en mamur bölgesi olmasına vesile olmuştur¹⁸⁵. Cava adasında başlıca üç millet bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Sumatra'daki Malaylılardır. İkincisi adanın doğusunda yaşayan “*Javanna*” (Cavi) halkıdır. Eski kökenleri bilinmediği için Avrupalı coğrafyacılar tarafından Malaylılar oldukları iddia edilse de kendileri Çinlilere mensupturlar. Cava adasının üçüncüsü halkı “*Sundana*” (Sunda) veya “*Sundra*” adıyla bilinen ve adanın batı sahillerinde yaşayan etnik gruptur. Cava adası doğrudan doğruya Hollanda hükümeti tarafından idare edilmekte olup içerisinde kadim sülalelerden iki sultan ve iki emir Hollandalı bir valinin nüfuzu altında 100'er bin kadar nüfusa tek başına hükmetmektedir. Cava adası yakınlarındaki “*Madura*” adındaki küçük ada 21 milyon 260 bin nüfusu bulunup bunların 200 bin kadarı Çinli ve 30 bin kadar Avrupalı, Melez Hristiyanlar ve 10 bin Arap ve birkaç bin yabancı barındırmaktadır. Bunların 21 milyondan fazlası Şâfi mezhebine mensuptur. Cava adasında da diğer adalarda olduğu gibi buraya özgü ağaçlar yetişmektedir. En büyük gelir ürünleri pirinç, kahve, şeker ve tütündür¹⁸⁶.

Ali Galib Bey'in Layihası'nda bahsettiği bir diğer ada Avusturalya'dan sonra dünyanın en büyük adası olarak tanımlanan Borneo'dur. Borneo, Hollanda müstemlekelerinin üçüncü adasıdır. Bu adanın tamamı Hollanda kontrolünde değildir. Adanın kuzeyinde yer alan Malayo Sultanlığı yanında İngiliz ve İspanyollara bağlı iki kısım hariç güneyi Hollanda'ya aittir. Bu adada yabancı olarak 5-10 bin Çinli bu kadar Arap ve Avrupalı bulunmakta ve her biri ayrı dilde konuşmaktadır. Yerli halk Malaylıların nüfusunun 2 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu milletin bazıları

¹⁸³ BOA, Y. EE, 8/6.

¹⁸⁴ Cava, (Java) Endonezya'nın yüzölçümü açısından dördüncü, nüfus bakımından en kalabalık, siyasi açıdan en önemli ve iktisadi açıdan en gelişmiş adasıdır. Endonezya'nın başkenti Cakarta (Jakarta) buradadır. Günümüzde 150 milyona yakın nüfusuyla dünyanın en kalabalık adası konumundaki Cava halkının %90'ı Müslümandır. Sırrı Erinç, “Cava”, *DİA*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 170; Aladdin Tekin, *Endonezya'da Hollanda Sömürgeciliği ve Bu Dönemde Endonezya-Osmanlı İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2015, s. 5.

¹⁸⁵ BOA, Y. EE, 8/6; Çakılcı, “Batavya'da Bir Osmanlı Baş Şehbenderliği”, s. DCCXXXIX.

¹⁸⁶ BOA, Y. EE, 8/6.

doğrudan doğruya, bazıları ise himaye suretiyle Felemenklilere tabi olup içlerinde Malaylı bir iki sultan dahi vardır¹⁸⁷. Borneo adasında yaşayan “*Dayak*”¹⁸⁸ kabilesinin kendi dilleri ve dinleri vardır. Bu kabilenin ilginç özelliği ise dini ayinlerde ve bazı suçların cezalandırılmasında insan eti yiyen vahşi bir kabile olmalarıdır¹⁸⁹. Borneo adasında diğer adalarda yetişen ürünlerin yanı sıra kıymetli ağaçlar altın ve elmas madenleri bulunmaktadır¹⁹⁰.

Hollanda hakimiyeti altında bulunan bir diğer ada Celebes, Seleb (Sülevasi) adalar topluluğudur. Adanın sahil bölgelerinde yaşayan halkın çoğunluğu Hollanda’ya tabidir ancak iç bölgelerde bağımsız idareler bulunmaktadır. Adaların toplamında 1 milyon civarındaki nüfusun tamamı Müslüman olmasının yanında Malaylı millette mensuptur. Başlıca etnik nüfusu “*Bugî*” (Bugiler) halkıdır. Bugiler kendilerine özgü bir dile sahiptirler ve soldan sağa doğru kendilerine has alfabe ile yazmaktadırlar. Kahve ile sandal ağacı başlıca mahsulatıdır¹⁹¹.

Arapça Mülûk adaları olarak adlandırılan ve Arapların bölgeye gelmesinden önce orada pek çok müstakil beyliğin bulunması sebebiyle bu ismin verildiği adalar da Hollanda’nın diğer sömürü sahalarındandır¹⁹². Mülûk Adası’nın başlıca mahsulatı karanfil, ceviz (muskat) ve baharat asıl bu adalarda yetiştiği için “*baharat adaları*” adı verilmiştir. Mülûk adasında mülûk halkı bulunduğu için Avrupalılardan önce giden Araplar buraya “*Mülûk Adaları*” ismini vermişlerdir. 5-10 bin civarında Arap ve Hintli yabancılardan başka asıl halkı tamamen Müslümandır. 600 bin civarındaki Müslüman halk birkaç sultanın idaresinde olsa da tamamı Hollanda’ya tabidir¹⁹³. Günümüzde bu adalar, batı dillerinde Endonezyaca dilinde “*Maluku*” adaları olarak isimlendirilmektedir.

Yukarıda ifade edilen büyük adaların etrafında bir takım küçük adalar daha bulunmaktadır ve bunların tamamı yine Hollanda hakimiyeti altındadır. Bu adalarda yaklaşık 200 bin yerli halk ve birkaç bin daha yabancı dışında tamamı Müslümandır. Sadece Cava Adası’nın doğusunda 30 bin civarında nüfusu bulunan “*Bali*” adasının çoğunluğu eskiden beri Budizme inanmaktadır. Bu bölgede Hollanda’nın tamamında

¹⁸⁷ BOA, Y. EE, 8/6.

¹⁸⁸ “*Dayak*” kelimesi anlam bakımından bazı tartışmalar içermektedir. Bunlardan birisi “*dayak*” kelimesinin bazı kesimler tarafından “*insan*” anlamına geldiği, diğeri ise “*iç kesim*” anlamına geldiğidir. <https://authentic-indonesia.com/blog/know-more-about-borneo-dayak-tribe/> Erişim tarihi 14.10.2024.

¹⁸⁹ Çakılcı, “Batavya’da Bir Osmanlı Baş Şehbenderliği”, s. DCCXL.

¹⁹⁰ BOA, Y. EE, 8/6.

¹⁹¹ BOA, Y. EE, 8/6.

¹⁹² Çakılcı, “Batavya’da Bir Osmanlı Baş Şehbenderliği”, s. DCCXL.

¹⁹³ BOA, Y. EE, 8/6.

doğrudan hâkim olamadığı ancak hak iddiasında bulunduğu önemli bir ada Yeni Gine'dir. Hollanda özellikle Yeni Gine'nin batısında yer alan Papuazi (Papua) adasının kendilerine ait olduğu iddiasındadırlar. Bu adanın nüfusunun az sayıda ve vahşi olması ve bunun yanında arazisinin henüz Avrupalılarca ziraat ve imar edilmemiş olmasından dolayı henüz önem kazanmış değildir. Ada “*cennet kuşu*” olarak adlandırılan zarif ve nadir bir kuş çeşidine ev sahipliği yapmaktadır¹⁹⁴

Ali Galib Bey'in değerlendirmesine göre, Hollanda'nın istimlak ettiği adaların tamamında 31 milyondan daha fazla nüfus bulunmaktadır. Bunların 40 bini Avrupalı 300 bini Çinli ve 15 bini Arap ve 10 bin Hintli yabancı ve yirmi civarında farklı dil konuşan insandan oluşmaktadır. Bundan Sumatra, Borneo ve Yeni Gine adalarındaki 1 milyona yakın vahşi halk ile Bali adasındaki Budistler ve bu adaların tamamında yaşayan bin kadar melez Hristiyan yerli halktan oluşmaktadır¹⁹⁵.

Ali Galib Bey, bölgenin İslamiyet'e geçişi hakkında şunları ifade etmiştir; Cava Adası haricindeki halkın ne zaman İslam dinini kabul ettiklerine dair bir bilgi mevcut değildir. Hicretin VI. ve VII. yüzyılında Arap yarımadasının doğusunda bulunan kabilelerine mensup tüccar ticaret amacıyla Sumatra'nın kuzey tarafı ile “*Malaka*” adasına, daha sonra Hint adalarına ulaşmışlardır. Bağdat tarafından yola çıkan “*Benî Kureyş bin Mahzem bin Hâbü'l-Mahzemî*” adında bir Arap hicrî 791, Miladî 1388 yılında Cava adasının “*Şeribon*” (Cheribon) şehrine ilk kez ayak basmıştır. Akabinde diğer Araplar da adaya gelmeye devam etmiştir. Cavalılar eskiden “*Brahman*” mezhebinde iken daha sonra Budistlerin istilası üzerine Budistliğe geçmişlerdir. Arapların bölgeye geldiği tarihlerde adanın en güçlü hâkimi Mataram İmparatorluğu olsa da farklı şehirlerde küçük idareler mevcuttur. Araplar Miladî XV. yüzyıl başlarında Cava Adası'nın tamamında İslamiyet'i hâkim din haline getirmişlerdir. Arapların Hint Adalarına ulaşmasıyla İslamiyet yükselmeye başlamıştır¹⁹⁶.

İslamiyet'in yükseldiği bu dönemde Avrupalılardan Portekizliler, Ümit Burnu yolundan Hint yolunu keşfederek 1498 yılında Hindistan kıtasına ve 1511 yılında Malaka Adası ile Mülük Adalarına gelerek Avrupa imtiyazıyla bil-mübadele-değiş tokuş yolu ile buralardan aldıkları mahsulat ve Hint baharatlarını memleketlerine götürmüşlerdir. Bölgenin zenginliği konusunda tuttıkları kayıtlar İngiliz ve

¹⁹⁴ BOA, Y. EE, 8/6.

¹⁹⁵ BOA, Y. EE, 8/6.

¹⁹⁶ BOA, Y. EE, 8/6.

İspanyolların bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. Bu sebeple İngiliz ve İspanyollar da Hint seferlerine başlamışlardır. Bu döneme kadar Hint tarafını bilmeyen Felemenkler denizdeki maharetlerini göstermek üzere 4 gemi hazırlayarak yeniden Hint yolunu bulmuş ve 1596 yılında ilk defa Cava'daki “*Bantam*” şehrine gelmişlerdir. Bu dönemde Felemenkler de Hint ticaretine başlamışlardır. Bu sebeple Felemenklerle rekabete dahil olarak Cava ve Hint Adaları'nın hemen kendilerine mal etmişlerdir. Hatta yerlilerden bir hayli arazi dahi alan Felemenkler, Portekizliler tarafından düşman olarak algılanmış ve İngilizlerle birlikte Felemenklere karşı mücadeleye girmişlerdir. Felemenkler, İspanyollar ve Portekizlilerle Hint denizlerinde muharebeler için Hint Adalarındaki Portekiz ve Filipin Adalarından başka İspanya sömürgelerini zapt ederek ticareti de kendilerine mal etmişlerdir¹⁹⁷.

Avrupalılar ve Felemenkler, 5-10 gemiyle uzak mesafelerden doğuya gelip bu toprakları işgal ederek halkını da kendilerine tabi kılmışlardır. Felemenkler, ilk olarak geldikleri Cava'da, Bantam şehrinin hakimine birtakım hediyeler taktim ederek oranın imtiyazını kazanmaya başlamışlardır. Bunun ardından izin aldıktan sonra ikinci ve üçüncü seferlerinde yine bu şekilde hareket ederek Avrupa'dan getirdikleri malın kaybolmaması ve mallarını satabilecekleri bölgeleri gördükleri için gemileri gelinceye kadar peyderpey satış yapmak amacıyla gereken dükkanların inşasına yetecek derecede arazi istimlak etmişlerdir. Birkaç seferden sonra ticaretleri önem kazanınca ya dışardaki Avrupalı düşmanlardan veyahut içerdeki kavimlerin saldırısından mal ve canlarını korumak iddiasıyla tüm teçhizatıyla birer kale görünümündedirler. Bu sebeple bulundukları yerlerde güç kazandıkça o bölgenin ticaretini de kendilerine mal etmek için yerlilerle anlaşma imzalamışlardır. Çünkü Cava bölgesi pek çok hâkim ve sultana tabi kavimden oluşmaktadır. Bu diğerleriyle münakaşadan çıkmış oldukları için Felemenkliler bu ve benzeri olayların yaşanmamasını teminat altına almak istemişlerdir. Müttefikleriyle birlikte hareket ederek fırsat buldukça hile ve aldatmaca ile onarı diğerlerine düşürüp tarafsız olarak mücadele edip başarıya ulaşmışlar nüfuz ve iktidar sahibi olmuşlardır. Felemenkliler cebren Avrupalı düşmanlarına üstün gelerek yerlileri dahi bir takım hile ve düzenbazlık ile kanlı savaşlarla bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Bu yolda memleketlerini gasp ve istimlak eylemişlerdir. Cava Adaları'nda bulunan küçük sultanlıklar Felemenkliler tarafından yavaş yavaş yok edilmiştir. Felemenklilerle

¹⁹⁷ BOA, Y. EE, 8/6.

giriştikleri m¼cadelede g¼çlü bir mukavemet gösteremedikleri için tek başına nüfuz sahibi büyük bir saltanat kalmamıştır¹⁹⁸.

Felemenklilerin 21 milyondan fazla nüfusu bulunan Cavalıların itaatle bağlanmış olmaları sayesinde kendilerini tüketmeksizin hakimiyetlerini sağlayabilmişlerdir. Sumatra'nın kuzeyinde yaşayan Aşeliler, Felemenklilere karşı giriştikleri mücadelede 15 seneden beri onların 220 milyon rupi yani 19 Milyon lira harcamalarına sebep olmuşlardır. Buna rağmen 70 bin kadar asker telef ettirdikleri halde Felemenkliler yine de Aşelileri kontrol altına alamamışlardır¹⁹⁹.

Yukarıda ifade edilen Hint adalarının tamamı İngiltere Devleti'nin de onayı ile Felemenk Devleti'nin sömürgesi olup yönetimi, Felemenk Kralı tarafından Batavya (Cakarta)'da ikamet eden bir valiye bırakılmıştır. Merkezi Batavya olmak üzere ve bir ferikin kumandasında olmak üzere Hint Adaları vilayetine ait 30 bin kişilik bir ordu bulundurulmuştur. Bu ordu mensuplarının yarısı Avrupa'da milli muhtelif serserilerinden 6 sene süre ile tutulmuş ve yarısı da yerlilerden oluşmaktadır. Zabitanların tamamı Avrupa'da eğitim almış Felemenklilerden oluşmaktadır. Hint Adaları Vilayeti'nin büyük küçük 40 kadar gemiden oluşan donanması bulunmaktadır. Bu donanma sadece Hint sahillerinde yerliler aleyhinde işe yarayabilecek kadar önemsizdir. Fakat Felemenklilere ait yeni gemiler birkaç adet “*muavene*” adıyla nöbetleşmek suretiyle bir iki sene Hint Adalarına gelip seferlerde bulunmuşlardır. Ada Vilayeti'nin varidatı senelik 145 milyon rupi (34 milyon 500 bin lira)dır. 1873 yılında başlayan Aş seferi sebebiyle masrafları 10 seneden beri varidatından senelik 100 bin lira bütçesi açık vermektedir²⁰⁰.

Hint Adaları Vilayeti, Hint ticareti şirketinden oluşan bir hükümet olduğu için bir tacir sıfatını da taşımaktadır. Mesela Hint Adalarının iklimine uygun ağaç ve bitkilerin hemen hepsi birden Cava'da yetişmektedir. Özellikle de her şeyden çok kahve yetiştiği için Felemenk hükümeti kendi adına milyonlarca kahve ağacı arzıyla o civarda bulunan halkı verecekleri vergiye mukabil çoğu vakit kahve tarlalarında zorla çalıştırıp masrafsız bir şekilde mahsulünü kendi hesabına alarak satmaktadır. Sadece bu kahve hasılatı, Hint Adaları Vilayeti gelirlerinin üçte birini oluşturmaktadır. Bunun gibi Hint Adaları Vilayeti'ndeki Felemenkli kişiler dahi kahve, tütün, kına, çay gibi ürünleri

¹⁹⁸ BOA, Y. EE, 8/6.

¹⁹⁹ BOA, Y. EE, 8/6.

²⁰⁰ BOA, Y. EE, 8/6.

yetiştirerek şeker kamışından şeker üreterek Avrupa'ya ihraç etmektedirler. Hint Adaları, adeta Felemenk Devleti'nin bir çiftliği hükmündedir. Hint Adaları halkı ise hükümete karşı yükümlü oldukları vergiye mukabil çalışmaktadırlar. Sadece kendileri için ürettikleri başlıca pirinç mahsulü ile gelir elde edebilirler. Bu sebeple kendileri çoğunlukla fakir olup yardımları az ve Felemenk hükümetine hizmet den yerli umeradan oluşmaktadır. Bu halktan özellikle Cavalılar yumuşak huylu ve zevkine düşkün bununla beraber dinine bağlıdırlar. Buralarda İslamiyet güçlenmeden önce kadınlar tesettüre girmiştir. İslamiyet'in bölgede yayılmasından sonra Hint Adalarından senelik 8 bin kadar Müslüman hacı Hicaz'a gitmektedir.

Hint Adalarında milyonlarca Müslüman yaşadığı için Haremeyn-i Şerif Hâkimi Halife'nin name-i hümayunu gereğince ilk olarak Batavya Başşehbenderliği'ne memur tayin edilerek bu şehbenderin masrafı olan 1300 senesi Şaban ayında (Haziran-Temmuz 1883) Batavya'da kılınan ilk Cuma namazında hutbesi halife adına okunmuştur. Ertesi Cuma Batavya'daki diğer camilerin hutbesi halife adına okunmuştur. Batavya halkından bazıları şehbenderhaneye gelerek halifeye olan bağlılıklarını bildirmişlerdir²⁰¹.

Felemenkliler Açelileri kontrol altına almak için 15 seneden beri onlarla savaş halindedir ve her türlü zorbalığı yapmışlardır. Batavya'ya giderek ilk defa vali ile görüşmem sırasında alınan izinler ile Açe'ye gitmişim. Açeliler muharebe esnasında Felemenkler tarafından ele geçirilen “*Kuta Raca*”²⁰² şehrinde Cuma namazı kılındığı esnada camiye doluşarak ilk defa okunan hutbede halifeye bağlılıklarını dile getirmişlerdir²⁰³.

Ali Galib Bey'in 1884 yılında hazırladığı bu layiha, Güney Doğu Asya bölgesinin coğrafı, ekonomik, demografik ve idari yapısı hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Bölge Müslümanları ve Osmanlı Devleti arasındaki manevi bağları ortaya koyması bakımından önemlidir. Hollanda sömürgesi altında bulunan bölgede Cuma hutbesinde halifeye bağlılık dile getirilerek Müslümanlara umut olmuştur. Şehbenderlik ağının genişletilmesi bölge ile bağların artmasını sağlamıştır.

²⁰¹ BOA, Y.EE, 8/6.

²⁰² Kuta Raca, “*hükümdarın kalesi*” anlamına gelmektedir ve Açe İslam Devleti'nin başkentidir. Kuta Raca, Sumatra Adası'nın kuzeybatı ucunda bulunan bugünkü Benderaçe şehridir. Çakılcı, “Batavya Osmanlı Baş Şehbenderliği”, s DCCXLIV.

²⁰³ BOA, Y.EE,8/6.

1.2.5.İsmail Zühdü Bey

İsmail Zühdü Bey, eski sadrazamlardan Hacı Salih Paşa'nın torunudur. Babası farklı memuriyetlerde görev almış olan Mehmed Esad Bey'dir. 1252/1836-37 yılında İstanbul'da doğmuştur. Arapça, Farsça ve Fransızca eğitim almıştır. 1270/1853-54 yılında mülâzemetle Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'na katılmıştır²⁰⁴. Üç yıl süreyle 2.180 kuruş maaş almıştır. 1273/1856-57 yılında 2.000 kuruş maaşla Atina Sefareti Başkâtipliği'ne tayin edilmiştir. Bu sene içerisinde kendisine, beşinci rütbe ve bir yıl sonra da üçüncü rütbe ile Mecidî Nişanı verilmiştir. 1276/1859-60 yılında önceki görevinden istifa ederek 2.250 kuruş maaş ile Tahran Sefareti Birinci Katipliği'ne nakledilmiş ve beş yıl bu görevde kalmıştır. Bu süre dahilinde yirmi üç ay 15.000 kuruş tahsisat ile maslahatgüzarlık hizmetinde bulunmuştur. İzinli olarak İstanbul'a geldiği sırada İran Devleti tarafından kendisine ikinci rütbeden *Şîr-i Hurşid* Nişanı²⁰⁵ verilmiştir. 1282/ 1865-66 yılında rütbe-i sani ve 5.000 kuruş maaş ile Tiflis Başşehbenderliği'ne, 1283/1866-67 yılında aynı miktar maaş ile Bursa Vilayeti Muavinliği'ne ve 1285/1868-69 yılında aynı miktar maaş ve mütemeyyiz rütbesi ile Bursa Vilayeti Merkez Mutasarrıflığı'na tayin edilmiştir²⁰⁶.

1286/1869-70 yılında 5.000 kuruş maaş ile İstanbul Divan Temyizi Azalığı'nda görev almıştır. 1289/1872-73 yılında bu görevden ayrılarak aynı yıl içerisinde 2.750 kuruş maaş ile Giresun Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. Altı ay kadar bu görevi icra etmesinin ardından istifa ederek İstanbul'a gelmiştir²⁰⁷. Bu süre zarfında 2.100 kuruş maaş ile Tahran Sefareti Birinci Katipliği'ne geri dönmesiyle maaşı 3.135 kuruşa çıkarılmıştır. 1291/1874-75 yılında kendisine dördüncü rütbeden Mecidî Nişanı takdim edilmiştir. Beş yıl bu görevde kalan İsmail Zühtü Bey, 10.000 kuruş maaş ile on üç ay boyunca iki defa maslahatgüzarlık hizmetinde bulunmuştur. 1295/1878 yılında 2.900 kuruş maaş ile Maarif Nezareti Mektupçuluğu'na nakledilmiştir. Sadece üç ay bir sürede mazûl kaldığı için mazûliyet maaşı almamıştır. Yirmi beş yıllık memuriyet hayatında herhangi bir mahkemeye davası yansımamış ve hiçbir ceza almamıştır. Bu durum Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından da tasdiklenmiştir²⁰⁸.

²⁰⁴ BOA, HR. SAİD, 2/3-3: *Salname-i Hariciye 1306, II. Defa*, s.610.

²⁰⁵ Şîr-i Hurşid Nişanı: 1808 de Fatih Ali Şah tarafından ihdas edilmiştir. *Salname-i Hariciye 1301-1302 I. Defa*, Matba-i Ebu'l-feth, 1302 Kontatiniyye, s. 204.

²⁰⁶ BOA, HR. SAİD, 2/3-3,4.

²⁰⁷ BOA, HR. SAİD, 2/3-5.

²⁰⁸ BOA, HR. SAİD, 2/3-3,4.

İsmail Zühdü Bey, 1297/1879-1880 yılında Maarif Nezareti Mektupçuluğu görevini iki yıl icra etmesinin ardından buradan ayrılarak 7 Safer 1298/9 Ocak 1881 tarihinde üçüncü defa 3.000 kuruş maaş ile Tahran Sefareti Başkitabeti'ne tayin edilmiştir. On sekiz ay kitâbette istihdam edilmesinin ardından izinli olarak İstanbul'da bulunduğu sırada Selanik Maarif Müdürlüğü'ne tayin edilmiş ancak gitmeden hemen önce 1299/1881-82 yılında evvel-i sınıf sanisi rütbesi ve 7.200 kuruş maaş ile Sırbistan Komiserliği'ne tayin edilmiştir. Sırların Osmanlı Devleti'nden ayrıldıkları dönemde bu göreve getirilen İsmail Bey, çeşitli çalışma ve görüşmelerle devletin siyasi menfaatlerini korumak amacıyla bu görevi yerine getirmeye çalışmıştır²⁰⁹. 13 Receb 1303/17 Nisan 1886 tarihinde Sırbistan Komiserliği'nin kapatılmasından hemen önce 27 Mart 1302/ 8 Nisan 1886 tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisat ile Batavya Başşehbenderliği'ne tayin olduğu halde yani 23 Zilkade 1303/23 Ağustos 1886 tarihinde aynı miktar maaş ve tahsisat ile bu sırada Bombay Başşehbenderi Ali Galib Bey'in Umur-i Hukuk-i Muhtalita Müdüriyeti'ne atanması ile boş kalan Bombay Başşehbenderliği'ne tayin olmuştur²¹⁰.

İsmail Zühdü Bey, üç yıllık görevin sonrasında Bombay'ın iklim şartlarına sağlığının uyum sağlayamadığını Bombay'ın suyu ve havasının kendisine zarar verdiğini ifade ederek emeklilik talebinde bulunması üzerine 14 Rebiyülevvel 1306/18 Kasım 1888 tarihinde azledilmiştir. 13 Rebiyülevvel 1307/7 Kasım 1889 yılında 640 kuruş maaş ile emekliye ayrılmıştır²¹¹.

1.2.6.Mehmed Kadri Bey

Mehmed Kadri Bey, Feshane Nazırı Ahmed Efendi'nin oğludur. 1273/1856-57 yılında İstanbul'da doğmuştur. Süleymaniye Sıbyan Mektebi'nde daha sonra da Beşiktaş Rüştîye Mektebi'nde iki sene eğitim almasının ardından Mekteb-i Sultani'de eğitimine üç sene daha devam etmiştir. Robert Koleji'nde fûnun eğitimi almıştır. Türkçe ve Fransızca konuşup yazabilmektedir. Arapça ve Farsçaya da aşinadır. 1289/1873-74 yılı sonunda Hariciye Nezareti bünyesinde Mezâhib Odası'na mülâzemetle dâhil olmuştur. Üç yıl sonra buradaki görevini kendi isteğiyle bırakmıştır. 1 Şubat 1298/13 Şubat 1883'te 2.000 kuruş maaş ve rütbe-i sani ile Palermo Şehbenderliği'ne daha sonra

²⁰⁹ BOA, HR. SAİD, 2/3: Zübeyir Tetik, *a.g.t.*, s.68.

²¹⁰14 Ramazan 1303/16 Haziran 1886'da Sırp Hükümeti tarafından ikinci rütbeden Takovo Nişanı verilmiştir. 3 Cemaziyelahir 1304/27 Şubat 1887'de değişiklik yapılarak üçüncü rütbeden Takovo Nişanı'na layık görülmüştür. BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 2/21: BOA, İ.HR, 303/ 19209: *Salname-i Hariciye 1306, II. Defa*, s.610.

²¹¹ BOA, HR. SAİD, 2/3.

da Teşrinievvel 1299/ Ekim-Kasım 1883'te mükâfat olarak 3.000 kuruş maaş ile Tiflis Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir. Mehmed Kadri Bey, kendisinden önceki Tiflis Başşehbenderi'nin görevine tekrar dönmesinin ardından 20 Mayıs 1300/1 Haziran 1884 tarihinden itibaren açıkta kalmıştır. İki yıl açıkta kalmasının ardından 20 Mayıs 1302/1 Haziran 1886 tarihinde Bâb-ı Âlî Hukuk Müşavirliği Muaveneti'ne tayin edilmiştir. Muavenet maaşına denk gelen 2.500 kuruşu alamamış ancak 26 Teşrinievvel 1303/7 Kasım 1887 tarihinden itibaren 1.000 kuruş maaş alabilmiştir²¹².

Mehmed Kadri Bey, 14 Rebiyüevvel 1306/18 Kasım 1888 tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisat ile terfi ederek rütbe-i sani sınıf mütemeyyizi olarak Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir. 1 Rebiyülahir 1306/5 Aralık 1888'de dördüncü rütbeden Mecîdî Nişanı almıştır. 15 Rebiyüevvel 1308/29 Ekim 1890 tarihinde evvel-i sınıf-i saniye, 24 Şevval 1310/11 Mayıs 1893 tarihinde ise evvel-i sınıf-i evvel rütbesine terfi ettirilmiştir²¹³. Mehmed Kadri Bey, 23 Temmuz 1310/4 Ağustos 1894 tarihinde tedavi olmak için Viyana'ya gitmek üzere izin talebinde bulunmuştur²¹⁴. Hindistan'da ve Hint Okyanusu Adaları'nda şehbenderlikler kurulmasını öneren Bombay Başşehbenderi Kadri Bey'in buralardaki ticari faaliyetin ötesinde bu bölgelerdeki yoğun Müslüman nüfus sakiyle başlıca merkezlerde temsilcilik bulundurulması gerektiğini belirtmiştir²¹⁵. Kadri Bey'in izin süresinin altı ay daha uzatılması ile yerine vekaleten Hüsnü Bey getirilmiştir²¹⁶.

Mehmed Kadri Bey'in, 1887 yılı itibari ile son bulan şahsiyet kaydında mahkemeye bir davasının yansımadağı ve bu durumun da Bâb-ı Âlî Hukuk Müşaviri Kabril Efendi tarafından tasdik edildiğı kaydedilmesine rağmen ticaretle uğraştığı yönündeki iddialar, gazete yazıları yanında şehbender vekili ve kançılarının ifadeleriyle kanıtlanmıştır. Bunun sonucunda Kadri Bey Başşehbenderlik vazifesinden azledilerek ileride açılacak başka bir başşehbenderliğe becayış usulü ile tayin edilebileceğı kararlaştırılmıştır. (Cemaziyelahir 1314/Kasım-Aralık 1896)²¹⁷. Bu konudan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti başşehbenderlerin ticaret yapmamaları konusunda oldukça titiz davranmıştır. Bu konu Şehbenderlik Nizamnamesi'nde açıkça belirtildiğı üzere azledilmeyle sonuçlanmıştır. Şahsiyet kaydında mahkemeye yansıyan bir davasının

²¹² BOA, HR. SAİD, 10/15.

²¹³ BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 2/28: BOA., HR. SAİD, 10/15.

²¹⁴ BOA, BEO, 447/33496, 1.

²¹⁵ Bostan, *a.g.e.*, s. 223.

²¹⁶ BOA, BEO,1274/95535,1,1: BEO,1372/102891, 1, 1.

²¹⁷ BOA, BEO, 959/71924, 1-1: BEO, 959/71924, 2-1: BEO, 959/71924, 3.

olmaması şahsiyet kaydının yaşanan vakıadan yaklaşık 9 yıl önce yazılması ve bu tarihte Mehmed Kadri Bey'in henüz Bombay'a tayin edilmemiş olmasıdır.

1.2.7.Emin Bey

Emin Bey'in babası İstanbul emlak vergisi komisyonu eski başkanı Hayri Efendi'dir. 27 Ramazan 1270/23 Haziran 1854 tarihinde İstanbul'da doğmuştur²¹⁸. Fatih Sıbyan Mektebi ve Fatih Rüştîyesi'nde eğitim almıştır. Daha sonra Mahreç-i Aklam'da eğitim görmüş ve şehâdetnâme almıştır. Rüştîye Mektebi programında yer alan ilimlerin yanında Arapça ve Fransızca öğrenmiştir. Bunun dışında iki seneye yakın Hukuk Mektebi'ne devam etmiştir. 1290/1873-74 yılında “*Pol ve Virjini*” adlı Fransızca hikâyeyi Türkçe'ye tercüme etmiştir²¹⁹. 22 Receb 1288/7 Ekim 1871 tarihinde 18 yaşında iken mülâzemetle Bâb-ı Âlî Tercüme Kalemî'ne katılmıştır. Emin Bey, çok erken yaşta bürokraside yer almaya başlamamıştır. Zilkade 1291/10 Aralık 1874 tarihinde ikinci rütbe unvanı almıştır. 1 Rebiyülevvel 1292/7 Nisan 1875 tarihinde maaşı 80 kuruştur. 29 Rebiyüahir 1294/13 Mayıs 1877 tarihinde maaşı 175 kuruşa yükselmiş ve daha sonra yüzde beşinin kesilmesiyle 166 kuruşa düşürülmüştür. 19 Rebiyülevvel 1296/13 Mart 1879'da maaşı 255 kuruşa yükselmiş, 7 Rebiyülevvel 1299/27 Ocak 1882'de sani sınıf sanisi rütbesine terfi etmiştir. 3 Rebiyülahir 1299/22 Şubat 1882 yılında 2.000 kuruş maaş ile Bulgaristan Komiserliği Tercümanlık Memuriyeti'ne tayin edilmiştir. 12 Zilkade 1299/25 Eylül 1882 tarihinde rütbesi sani sınıf mütemeyyizliğine terfi ettirilmiştir. 25 Cemziyelevvel 1299/14 Nisan 1882 tarihinde dördüncü rütbeden Osmanî Nişanı almıştır²²⁰.

23 Cemaziyelevvel 1300/1 Nisan 1883'te Bulgaristan vaka defterlerinin eksiklerinin tespit edilmesi için İstanbul'a gelmiş ve iki ay gibi bir süre kalarak görevini tamamlamasının ardından 5.000 kuruş harcırah almış ve Sofya'ya dönmüştür. 29 Şaban 1300/5 Temmuz 1883 tarihinde 2.000 kuruş maaş ve 1.000 kuruş tahsisat ile Golos (Volos) şebbenderliğine tayin edilmiştir²²¹. 3 Ramazan 1303/5 Haziran 1886 tarihinde 2.400 kuruş maaş ile Tahran Sefareti Başkâtipliği'ne tayin edilmiştir. 3 Zilkade 1303/3 Ağustos 1886 tarihinde üçüncü rütbeden Mecîdî Nişanı almıştır. 3 Rebiyülahir 1304/27 Şubat 1887 tarihinde İran tarafından üçüncü rütbeden Şîr-i Hurşid Nişanı verilmiştir. 21 Şaban 1304/15 Mayıs 1887'de ise ikinci rütbeden Şîr-i Hurşid Nişanına layık

²¹⁸ *Salname-i Hariciye* 1306, II. Defa, s.615.

²¹⁹ BOA, HR. SAİD, 18/22.

²²⁰ BOA, HR. SAİD, 18/22.

²²¹ BOA, HR. SAİD, 18/22.

görülmüştür. 29 Şaban 1304 /23 Mayıs 1887 tarihinde becayiş usulü ve 3.000 kuruş maaş ile Çetine (Karadağ) Sefareti Başkatipliği'ne tayin edilmiştir. 14 Şaban 1305/26 Nisan 1888 tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat ile Napoli Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir. 9 Zilkade 1305/18 Temmuz 1888'de Karadağ hükümeti tarafından ikinci rütbeden “*Danilo Nişanı*”²²² layık görülmüştür. 27 Muharrem 1306/3 Ekim 1888 tarihinde 1.900 kuruş maaş ile Bükreş Sefareti İkinci Katipliği'ne tayin edilmiştir²²³. 5 Zilkade 1306/3 Temmuz 1889'da Yunan devletinden beşinci rütbeden Süvari Nişanı verilmiştir. 5 Muharrem 1307/1 Eylül 1889 tarihinde 2.000 kuruş maaş ile Narda Şehbenderliği'ne tayin olmuştur. 25 Rebiyülahir 1307/19 Aralık 1889 tarihinde Romanya Hükümeti tarafından dördüncü rütbeden “*Kron dö Romanî Nişanı*”²²⁴ almıştır. 26 Zilhicce 1307/3 Ağustos 1890 tarihinde üçüncü rütbeden Osmanî Nişanı almıştır. 12 Rebiyülevvel 1308/ 24 Aralık 1890 tarihinde yine Yunan Devleti'nden dördüncü rütbeden Süvari Nişanı almıştır. 18 Zilhicce 1310/3 Temmuz 1893 tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 800 kuruş tahsisat ile Korfu Başşehbenderliği'ne nakledilmiştir. Görevdeyken Sırbistan Hükümeti tarafından kendisine 1897 yılında Takovo Nişanı takdim edilmiştir.

Emin Bey, 12 Zilkade 1313/25 Nisan 1896 tarihinde 3.000 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat ile Liverpool Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir²²⁵. 26 Safer 1316/16 Temmuz 1898 tarihinde 2.700 kuruş maaş ile Batavya Başşehbenderliği'ne atanmıştır. 5 Cemaziyelevvel 1317/11 Eylül 1899 da evvel-i sınıf sani rütbesine terfi ettirilmiştir. Batavya'nın iklim şartlarıyla uyum sağlayamadığını bildiren Emin Bey becayiş talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Hariciye Nezareti İstişare Odası Muavinlerinden Mahmud Bey ile becayiş yaparak 15 Zilhicce 1317/16 Nisan 1900 tarihinde 2.000 kuruş maaş ile istişare odası muavinliğine tayin edilmiştir. 14 Rebiyülevvel 1318/12 Temmuz 1900 tarihinde tebdilen ikinci rütbeden Mecîdî Nişanı almıştır. 19 Ramazan 1318/10 Ocak 1901'de 2.700 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat ile Tebriz Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir. Bu dönemde İran'dan yeşil hemal birinci rütbe Şîr-i Hurşid Nişanı

²²² Karadağ'ın bağımsızlığını temsilen kullanılmaya başlanmıştır. *Salname-i Hariciye 1301-1302 I. Defa*, s. 204.

²²³ BOA, HR. SAİD, 18/22: *Salname-i Hariciye 1306, II. Defa*, s.615.

²²⁴ 10-22 Mayıs 1881 tarihinde Kral Şarl tarafından ihdas edilmiştir. *Salname-i Hariciye 1301-1302 I. Defa*, s. 204.

²²⁵ BOA, HR. SAİD, 18/22.

verilmiştir. 4 Cemaziyelevvel 1319/19 Ağustos 1901 tarihinde ikinci rütbeden Osmanî Nişanı almıştır²²⁶.

11 Muharrem 1321/9 Nisan 1903 tarihinde 2.700 kuruş maaş ve 5.400 kuruş tahsisat ile Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir²²⁷. 21 Cemaziyelevvel 1321/15 Ağustos 1903 Hamidiye Hicaz Demir Yolu için iane toplamasındaki gayretlerine binaen 21 Receb 1325/30 Ağustos 1907 tarihinde ula sınıf ula rütbesine terfi ettirilmiştir²²⁸.

1.2.8.Celal Münif Bey

Celal Münif Bey'in, şahsiyet kaydı tespit edilemediği için Bombay Başşehbenderliği'nden önceki vazifleri ve maaşlarına yer verilmemiştir. Celal Bey, 25 Ağustos 1910 tarihinde Bombay Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir²²⁹. 5 Rebiyülevvel 1339/17 Kasım 1920 tarihinde ise New York Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir²³⁰. 27 Ocak 1923 tarihinde İran Tebriz Başşehbenderliği'ne tayin edilmesine rağmen sağlık sorunları sebebiyle bu görevi kabul etmemiş onun yerine Ahmed Hikmet Bey tayin edilmiştir²³¹. 27 Temmuz 1340/27 Temmuz 1924 tarihinde Hariciye Vekaleti Teşrifatçılığı'na tayin edilerek Ankara'ya gitmiştir²³². 10 Mart 1341/10 Mart 1925 tarihinde mazûnen İstanbul'a gelmiştir²³³. 30 Nisan 1928 tarihinde New York'ta vefat etmiştir²³⁴.

1.2.9.Eşref Cafer Bey

Eşref Cafer Bey, Beytülmal müdürü Mahrukizâde Ali Bey'in oğludur. 6 Ramazan 1271/23 Mayıs 1855 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Paris'te ilim ve fen eğitimi görmüştür. İyi derecede Fransızca konuşabilmektedir. “*Tatbikat-ı Hesabiye* ve

²²⁶ BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 3/9: BOA, HR. SAİD, 18/22.

²²⁷ BOA, HR. SAİD, 18/22: BEO, 1834/137507: BEO,1866/139933: BEO, 1915/143561.

²²⁸ Emin Bey'e 30 Cemaziyelahir 1321/9 Eylül 1319 tarihinde İngiltere Kralı Delhi'de yapılan taç giyme töreni hatırası olarak gümüş madalya taktim etmiştir. 25 Cemaziyelahir 1323/28 Temmuz 1905 tarihinde mazûnen İstanbul'da bulunduğu sırada Bâb-ı Âlî İstişare Odası Muavinlerinden Mehmet Hayrullah Bey becayış usulü ile tayin talebinde bulunmuştur ancak Emin Bey bunu kabul etmemiştir. BOA, HR. SAİD, 18/22: BEO, 2177/163231: BEO,2670/200187.

²²⁹ BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 3/21: BEO, 3394/254519.

²³⁰ BOA, BEO, 3621/27151:

²³¹ BOA, HR. İM, 235/112.

²³² BOA, HR. İM, 111/43.

²³³ BOA, HR. İM, 135/21.

²³⁴ Eşi Hayriye Hanım hariciye vekaletinden maaş talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine Hariciye Hukuk Müşavirliği yapmış olduğu tahkikatta Celal Münif Bey'in ilk eşi olarak Amerikalı Medalin adında bir kadının nüfusa kayıtlı olduğunu tespit etmiştir. Bu kadın Celal Münif Bey'in Peşte Başşehbenderliği'nde bulunduğu dönemde (1919) vefat etmiştir. İstanbul Nüfus İdaresi'nin bu durumu düzeltmesi, eşi olarak Hayriye hanımı kaydetmesi ve kendisinin talep ettiği maaşın kendisine verilmesi için gerekli çalışmaları başlatmıştır (18 Temmuz 1928) BOA., HR. İM, 226/66: HR. İM, 227/68.

Fransızca Alfabe” isimlerinde iki telif eseri bulunmaktadır. 11 Cemaziyelahir 1297/21 Mayıs 1880 tarihinde 25 yaşında iken 560 kuruş maaş ile Davut Paşa Rüştîye Mektebi’ne Fransızca öğretmeni olarak tayin edilmiştir. 11 Ramazan 1298/7 Ağustos 1881 tarihinde 400 kuruş maaş ile Mekteb-i Sultani öğretmenliği de ilave edilmiştir. 22 Rebiyülahir 1299/13 Mart 1882 tarihinde Hariciye Nezareti Umur-u Şehbenderi Kalemi Müşavirliği’ne intikal etmesi sebebiyle Mekteb-i Sultani öğretmenliğinden istifa etmiştir. 25 Muharrem 1300/6 Aralık 1882 tarihinde 800 kuruş maaş ile Dârû’l-Muâllimîn Fransızca öğretmenliğine tayin olmuştur. 12 Ramazan 1300/17 Temmuz 1883 tarihinde sani sınıf sanisi rütbesine terfi etmiştir²³⁵. 21 Şevval 1301/14 Ağustos 1884 tarihinde 50 lira harcırah ve 30 lira maaş ile Karadağ Tehdid-i Hudut Komisyonu Fransızca Kitabeti’ne memur olmuştur. 23 Şevval 1302/5 Ağustos 1885 tarihinde sani sınıf mütemeyyizi rütbesine ve üçüncü rütbeden Mecîdî Nişanı’na layık görülmüştür. Avusturya veliahtı Prens Rudolf’un İstanbul’a gelmesi sebebiyle Avusturya’da dördüncü rütbeden “*Fransuva Jozef Nişanı*”²³⁶ almıştır²³⁷.

Eşref Cafer Bey, 12 Şevval 1303/14 Temmuz 1886 tarihinde Karadağ Prensinden üçüncü rütbeden Danilo Nişanı almıştır. 26 Zilkade 1304/16 Ağustos 1887 tarihinde Karadağ Tehdid-i Hudut Komisyonu’ndaki Fransızca Katipliği görevine ilaveten Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği Muaveneti’ne tayin edilmiştir. 29 Şaban 1305/11 Nisan 1888 tarihinde üçüncü rütbeden Osmanî Nişanı’na layık görülmüştür²³⁸. 9 Cemaziyelahir 1308/20 Ocak 1891 tarihinde evveli sınıf sanisi rütbesine tayin edilmiştir. 1 Cemaziyelevvel 1310/21 Kasım 1892 tarihinde maaşı 1.000 kuruşa çıkarılmıştır. 26 Cemaziyelevvel 1314/2 Kasım 1896 tarihinde Şîr-i Hurşid Nişanı taktim edilmiştir. 9 Şevval 1314/ 13 Mart 1897 tarihinde maaşı 900 kuruşa indirilmiştir. 22 Safer 1315/23 Temmuz 1897’de ikinci rütbeden Osmanî Nişanı almıştır²³⁹.

9 Rebiyülahir 1316/27 Ağustos 1898 tarihinde Sırp Hükümeti tarafından ikinci rütbeden Takovo Nişanı verilmiş ve 8 Şaban 1316/ 22 Aralık 1898’de evvel-i sınıf evveli rütbesine terfi ettirilmiştir. 8 Şevval 1316/19 Şubat 1899’da “*Altın Liyakat Madalyası*” verilmiştir. 25 Rebiyülevvel 1325/8 Mayıs 1907 tarihinde Hicaz Demir

²³⁵ BOA, DH. SAİDd. 10/381: HR. SAİD 19/19.

²³⁶ 2 Kânunuevvel 1849 tarihinde Avusturya imparatoru I. Fransuva Jözef tarafından ihdas edilmiştir. *Salname-i Hariciye 1301-1302 I. Defa*, s. 204.

²³⁷ BOA, DH. SAİDd. 10/381: HR. SAİD, 19/19.

²³⁸ BOA, DH. SAİDd. 10/38: HR. SAİD, 19/19.

²³⁹ BOA, HR. SAİD, 19/19.

Yolu Madalyası verilmiştir²⁴⁰. 15 Cemaziyelevvel 1327/4 Haziran 1909 tarihinde Rusya Hükümeti tarafından kendisine uygun görülen ikinci rütbeden “*Saint Anna Nişanı*”²⁴¹ kabul etmiştir²⁴². 5 Rebiyülevvel 1329/6 Mart 1911 tarihinde Tiflis Başşehbenderliği görevinden Bombay Başşehbenderliği’ne tayin edilmiştir²⁴³. 16 Receb 1329/13 Temmuz 1911’de İngiltere Kralı ve Hindistan İmparatoru’nun Delhi’de taç giyme merasimine katılan Cafer Bey’e hediye takdim etmesi için 20.000 kuruş (200 lira) harcırah verilmiştir. Daha önce Londra’da düzenlenen taç giyme merasimi için ise 500 lira verilmiştir²⁴⁴. 1 Şubat 1335/1 Şubat 1919 tarihinde Eşref Cafer Bey’e orta elçi unvanı verilmiştir²⁴⁵. Devlet hizmetlerinden görev değişimi, görevde yükselme, istifa gibi sebeplerle ayrılmıştır. Vazifelerinden dolayı hakkında bir şikâyet olmamış ve mahkemeye bir davası yansımamıştır²⁴⁶.

1.2.10.Halil Halid Bey

Halil Halid Bey, 1869 yılında Ankara’da doğmuştur. Çerkeşşeyhizâde Ahmed Refi Efendi’nin oğludur. II. Mahmud döneminin ulemasından Osman Vehbi Efendi’nin torunudur. Halil Halid Bey, babasının dokuz yaşında iken vefat etmesi üzerine amcası Mehmed Tevfik Bey’in yanında büyümüştür. Rüştiye Mektebini Ankara’da tamamlamasının ardından İstanbul’a gitmiş ve Beyazıt Medresesi’nde üç yıl eğitim görmüştür. Halil Halid Bey, Beyrut seyahatine çıktıktan sonra Avrupa kültürüne ilgi duymaya başlamış ve medrese ekolünden uzaklaşarak modern tarzda eğitim veren Hukuk Mektebi’ne başlamıştır. 1877-93 yılları arasında eğitimini tamamlamıştır. Amcasının matbaasında çalışmaya başlamasıyla beraber yazın hayatına girmiştir. Burada “*The Times*” gazetesinde muhabirlik yapan bir Avrupalı ile tanışmıştır. II. Mahmud tarafından dedesine verilen topraklar II. Abdülhamid döneminde geri alındığı için birtakım hukuki mücadele içerisine giren Halil Halid Bey, bu dönemde hükümete

²⁴⁰ BOA, HR. SAİD, 19/19.

²⁴¹ 1 Şubat 1725 tarihinde Şarl Frederik tarafından ihdas edilmiştir. *Salname-i Hariciye 1301-1302 I. Defa*, s. 204.

²⁴² BOA, İ.TAL, 475/31: BEO, 3941/295569.

²⁴³ BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 3/29: BEO, 3621/27151,5-1.

²⁴⁴ BOA, BEO,3915/293570, 1-1, 2-1.

²⁴⁵ BOA, BEO, 4581/343523: BEO, 4581/343523.

²⁴⁶ BOA, DH. SAİDd. 10/381: HR. SAİD, 19/19.

tavır alarak 1894 yılında İngiltere'ye gitmiştir²⁴⁷. Halil Halid Bey İngiltere'ye gidişini hatıratınsa şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Kırk pound paramla İngiltere'ye gitmek için başvurduğumdaki riskim, meşhur bir şekilde yarım gülüşle gelenlerinkinden daha büyük bir riskti. Çünkü onlar ya Britanya doğumlu ya da İngilizce konuşan insanlar, halbuki ben, İngiltere'de tanıdığım kimse olmadan ve İngilizce bilmeden, Doğu'dan geliyordum. Yine de ne olursa olsun, fazla düşünmeden, memleketimin başkentinden İngiltere'ye gitmeye acele ettim. Orada, her ne olursa olsun, yasalara saygılı bir bireyin kişisel özgürlüğünün güvence altında olduğunu biliyordum. Planım, İngiltere'de kalmak ve Türkiye'de daha tolere edilebilir bir durum sağlandığında İstanbul'a dönmekti; ya da İngiltere'de kalmak mümkün olamazsa, biraz İngilizce öğrenip, daha kendimi evimde hissedeceğim bir İngiliz toprağına gitmekti.”*²⁴⁸

İngiltere'de bulunduğu esnada Sultan Abdülhamid'e bir mektup yazmıştır. Hatıratında bu mektuba dair şunları ifade etmiştir:

*“Londra'ya varışımın ertesi günü, Sultan'a bir mektup yazdım. Mektubumda, yıllarca süren davalarımız sonucunda halkım ve benim nasıl mahvolduğumuzu, mülkümüzün iadesini talep ettiğimi ve bu davalar süresince toplanan, ancak bazı memurlarının yanlış kullandığı toprak gelirlerimizi en azından bize ödemelerini istedim. Başvurumu, davanın imparatorluk fermanları ve yasal belgelerine dayandırdım ve ısrarla hakkımı savundum. Bu dilekçemin sonucunu, iki hafta sonra, Osmanlı Elçiliği'nden aldım. O zamanlar elçi olan merhum Rüstem Paşa, beni çok nazik bir şekilde kabul etti. Bu nazik karşılama, bana göre, sıradan bir şahıs olarak hakkımda olmayan bir ilgi ve saygıyı gösteriyordu. Elçi, İngiltere'ye gelme amacımı sordu, ben de sadece İngilizce öğrenmek ve yurtdışında edineceğim deneyimlerin ileride kendi ülkeme faydalı olacağını düşündüğümü söyledim. Yapmam gereken tek şeyin, bana ait olan paranın ödenmesi olduğunu ve bu parayı almak için kendimi tamamen eğitime adanmak istediğimi belirttim. Yaşlı elçi, davama en dikkatli şekilde yaklaşılacağını ve eğer İstanbul'a dönersem, Sultan'ın masraflarıyla uygun bir devlet görevi verileceğini söyledi. Bu teklifi reddedtim.”*²⁴⁹

Londra'da Abdülhak Hamid Bey ile iletişim sağlamış ve çeşitli gazetelerde Osmanlı Devleti hakkında makaleler yayınlamıştır²⁵⁰. Lonradaki yayınları hükümetin

²⁴⁷ Mustafa Uzun, “Halil Halid Bey”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XV, İstanbul 1997, s. 313; Yakup Şahiner, “Halil Halid Bey ve “Rodos Fethinde Sultan Süleyman'ın Tedabir-i Siyasiyesi” Adlı Risalesi”, *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 7, S.13, ss. 225.

²⁴⁸ Halil Halid, *The Diary of a Turk*, Adam and Charles Black, London 1903, ss. 239-240.

²⁴⁹ Halil Halid, *a.g.e.*, s.251-252.

²⁵⁰ Mustafa Uzun, *a.g.m.*, s. 313; Yakup Şahiner, *a.g.m.* ss. 225.

dikkatini çekmiştir. Bunun sonuncunda Halil Halid Bey, 3 Temmuz 1313/15 Temmuz 1897 tarihinde Londra Şehbenderliği Şehbender Vekaleti'ne tayin edilmiştir²⁵¹. 16 Safer 1318/15 Haziran 1900 tarihinde Londra Şehbender Vekilliği maaşına 500 kuruş zam yapılmıştır²⁵². Londra'daki görevi sırasında 21 Şubat 1313/5 Mart 1898 tarihinde İngilizlerin Basra Körfezi politikalarını yakından takip ederek bölgenin stratejik ve ekonomik önemi sebebiyle Basra'yı kontrol altına alma planlarını vurgulamış olduğu bir layiha hazırlayarak II. Abdülhamid'e sunmuştur²⁵³. 1900 yılında Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti'nde görevli kişileri eleştirdiği “*Londra Sefâreti Seniyyesi Rezâili, Londra Şehbenderhane-i Osmanîsi Seyyiâtı*” başlıklı bir risale kaleme alması sebebiyle Londra Şehbender Vekilliği görevinden alınmıştır²⁵⁴. 23 Cemaziyelevvel 1318/18 Eylül 1900 tarihinde maaşına 1.000 kuruş daha zam yapılarak New York Başşehbenderliği'ne tayin edilmesine rağmen²⁵⁵ 1902 yılında “*Cambridge Üniversitesi Special Board of Indian Civil Service (Hindistan Memurin Araştırmaları Dairesi)*”te Türkçe dersleri vermeye başlamıştır. “*Üstad-ı Ulûm*” unvanı verilen Halil Halid Bey, Cambridge Üniversitesi'nde ders veren ilk Osmanlı olmuştur.

1904 yılında Londra İslam Cemiyeti Halil Halid Bey'in “*A Study in English Turcophobia (İngiltere'de Türk Düşmanlığı Üzerine bir Araştırma)*” adlı eserini yayınlamıştır. Bu eserde Londra'daki Türk-İslam karşıtlığı propagandası yapan toplulukları inceleyerek bunların gazeteci, Papaz ve Yahudiler tarafından manipüle edildiğini vurgulamaktadır. 1908-1911 yılları arasında Londra'daki Müslümanları yeni bir camide toplamak ve gençlerin milli manevi değerlerini korumak amacıyla cami yapımı faaliyetlerinde bulunmuş Mısır ve Sudan seyahatleri sırasında caminin yapımı için yardım kampanyası başlatmıştır. ²⁵⁶. 30 Eylül 1911 tarihinde Cambridge Üniversitesi'ndeki görevinden istifa ederek Türkiye'ye dönmüştür. Nisan 1912'de İttihat ve Terakki Fırkası'nın Ankara mebusu seçilmiştir. Aynı dönemde Encümen-i Maarif Başkanlığı görevini yürütmüş ve “*Tedrisat-ı İbtidaiye*” kanunun çıkarılmasında

²⁵¹ BOA, Y. PRK. EŞA, 27/68.

²⁵² BOA, İ. HR, 367/65: Y.A. HUS, 411/5.

²⁵³ Detaylı bilgi için bkz: Taner Aslan, “Halil Halid Bey'in Basra Körfezi ve Havalisine Dair Raporu: Tespitler ve Çözüm Önerileri”, *Researcher: Social Science Studies*, C. VI, S. 4, s. 410

²⁵⁴ Detaylı Bilgi için bkz: İbrahim Şirin-Musa Kılıç, “Halil Halid Efendi ve Londra Sefaretine Dair Bir Layiha”, *OTAM*, C.XXVIII, S. 18, 2005, s. 396.

²⁵⁵ BOA, İ.HUS, 84/78: BEO, 1551/116298.

²⁵⁶ Yakup Şahiner, *agm.*, s. 226,227: Mustafa Uzun, *agm.*, s. 314.

önemli bir rol üstlenmiştir. Meclis-i Mebusan'ın 4 Ağustos 1912 tarihinde feshedilmesinin ardından siyasi hayata veda etmiştir²⁵⁷.

Halil Halid Bey, 14 Receb 1331/19 Haziran 1913 tarihinde Bombay Başşehbenderi tayin edilmiştir²⁵⁸. Halil Halid Bey'in Bombay Başşehbenderliği'ne tayin olmasında şüphesiz Londra'da bulunduğu sırada farklı görevler üstlenmesi ve diplomasi alanındaki tecrübesi etkili olmuştur. 1914 yılı başlarında Halid Bey, Badşahi Camii'ne Türkiye Sultanı tarafından gönderilen bir halıyı, Hindistanlı Müslümanlara şükranlarını ifade etmek için takdim etmiştir²⁵⁹ Halil Halid Bey'in Bombay'da cami yardımları ile ilgilenmesi İngiliz memurları tarafından kaba bir muamele ile engellenmeye çalışılmış ve kendisine Bombay dışına çıkmaması uyarısında bulunulmuştur²⁶⁰. Halil Halid Bey, Hindistan'ın bağımsızlığı için mücadele verenlerin bunu Osmanlı Devleti'ne bağlı gördüklerini ve zaten Müslümanların kurtuluşunun birbirlerine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bundan hareketle 29 Nisan 1921 tarihinde yayınlanan "Bombay Cronicle" gazetesinde "*Bağımsızlığını elde etmiş bir Hindistan, Doğu'nun bağımsızlığının bel kemiği makamında bulunacak*" sözleriyle de Hindistan bağımsız olursa tüm Müslümanların da özgür olacağını vurgulamıştır²⁶¹.

Mayıs 1914 yılında bir yıl süre ile yerine getirdiği Bombay Başşehbenderliği görevinden istifa ederek İstanbul'a dönmüştür²⁶². Öğretmenliğe devam ettiği sırada zatürre hastalığına yakalanan Halil Halid Bey, sıcak havanın kendisine iyi gelebileceği düşüncesi ile Kahire'ye gitmiştir, ancak burada hastalığı iyice ağırlaşmış, Kahire Hastanesi'nde tedavi altına alınmıştır. İstanbul'a gitmek üzere Mart 1931'de Kahire'den ayrılmış ve İstanbul'a geldikten birkaç gün sonra 29 Mart 1931 tarihinde altmış üç yaşında vefat etmiştir²⁶³.

²⁵⁷ Mustafa Uzun, *agm.*, s. 314.

²⁵⁸ BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 2975/56, 58: HR.SFR. (3), 697/21: BEO, 4185/313872: İ.HR, 431/46.

²⁵⁹ Shamshad, *a. g.t.*, p. 162.

²⁶⁰ BOA, HR.SFR. (3), 697/21.

²⁶¹ Halil Halid, *İngilizlerin Osmanlı'yı Yok Etme Siyaseti Musul, Kerkük, Musul, Arabistan*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008, s. 82.

²⁶² 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesiyle bir süre çalışmalarına ara veren Halil Halid Bey, Temmuz 1915'te Almanya'ya gitmiştir. 7 Kânunuevvel 1917 tarihinde hava değişimi için Berlin'de bulunduğu sırada İsviçre'ye gitmek üzere izin talebinde bulunmuştur ve onaylanmıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte 1922 yılında İstanbul'a dönen Halil Halid Bey, önce Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi ardından da İlahiyat Fakültesi'ne tayin edilmiştir. Burada Müslüman Milletlerin Etnografyası, İslâm Felsefesi, Antropolojiye Giriş gibi dersler vermiştir. Buna ilaveten Mekteb-i Harbiye'de İngilizce dersleri vermiştir. Yakup Şahiner, *a.g.m.*, s. 228; BOA, HR. İD, 76/114: HR. İD, 77/50: Mustafa Uzun, *a.g.m.*, s. 314.

²⁶³ Yakup Şahiner, *a.g.m.*, s. 229.

Halil Halid Bey, İngiltere, Mısır, Cezayir, Sudan, Hindistan ve Almanya gibi pek çok ülkede bizzat yaşamış ve avukatlık, gazetecilik, konsolosluk ve mebusluk gibi çeşitli görevler ve memuriyetler üstlenmiştir. Arapça, Fransızca ve İngilizceyi iyi derece bilmesinin yanında Almanca, Farsça ve Urduca da vâkıf olmuştur. Yayınlamış olduğu eserler ile Avrupalı yazarlar tarafından “*anti-emperyalist Müslüman aydın*” olarak adlandırılan Halil Halid Bey, Avrupalıların emperyalist amaçlarının anlaşılması konusu üzerinde durarak işgal altındaki Müslüman milletlerin haklarının muhafaza edilmesi için çaba göstermiştir. İngiliz ve Fransız sömürgeciliğine karşı çıkarak Afrika ve Asya sömürgelerinin bağımsızlık mücadeleleri esnasında maruz kaldıkları zulüm ve teâddiyi konu almıştır. Yayınları bilhassa Hindistan Müslüman aydın kesimi arasında büyük yankı uyandırmıştır ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlamıştır²⁶⁴.

1.3.BOMBAY BAŞŞEBBENDERLİĞİ ŞEBBENDER VEKİLLERİ VE KANÇILARYA MEMURLARI

Şebbenderhanenin tüm yazı işlerinden kançılara memurları sorumludur. Bunlar şebbenderlerin görev yerlerinden ayrılmaları durumunda şebbender vekilliği görevini üstlenerek şebbenderlerin tüm yetki ve sorumluluklarını yerine getirmektedirler. 1302/1884-85 yılında Bombay Başşebbenderhanesi kançilyalarına yıllık 12.000 kuruş maaş ve 18.000 kuruş tahsisat verilmiştir²⁶⁵. Aynı yıl Avrupa’da Peşte Şebbenderliği Kançılarlarya maaşları 12.000 kuruş tahsisatı ise 10.800 kuruştur. Rostof (Rostov) Kançılarlarya maaşı 6.000 kuruş iken tahsisat verilmemiştir. Açıkça görülmektedir ki Bombay Başşebbenderliği kançilyalarına devlet bütçesinde daha fazla pay ayrılmıştır. 1306/1888-89 yılında maaş tahsisat miktarlarında herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır²⁶⁶. Bombay Başşebbenderhanesinde görevli şebbender vekili ve kançılara memurları, Başşebbenderler bölümünde ifade ettiğimiz Hüseyin Hüsnü Bey, Ahmed Nureddin Bey, Afgânî Mahmud Bey, Mahmud Hayri Bey, Hasan Basri Bey ve Ali Rauf Bey’in hayat hikayeleri ve görevlerine aşağıda detaylı bir şekilde yer verilecektir.

1.3.1. Hüseyin Hüsnü Bey

Hüseyin Hüsnü Bey, Pirîzâde ailesine mensup olup tam ismi Ahmed Bekirzâde Hüseyin Hüsnü Bey’dir. 6 Teşrinisani 1260/18 Kasım 1844 tarihinde doğmuştur.

²⁶⁴ Yakup Şahiner, *a.g.m.*, s. 229; Mustafa Uzun, *a.g.m.*, s. 314.

²⁶⁵ *Salname-i Hariciye 1301-1302, Defter-i Evvel*, Matbaa-i Ebul-Ziya, Konstantiyye 1302, s.627.

²⁶⁶ *Salname-i Hariciye 1306, II. Defa*, s.643.

Rüştiye Mektebi ve Fatih Medreselerinde Arapça ve Farsça eğitim almıştır. Arapça, Farsça ve Rumca konuşabilmektedir. 1281/1865 yılında 20-22 yaşlarında iken Devlet-i Âliyye'ye hizmet etmeye başlamıştır. İlk memuriyeti Aydın Vilayeti'nde Kalem Memurluğu'dur. İstanbul'a geldikten sonra memuriyetine Divân-ı Hümâyûn ve Şûrâ-yı Devlet Kalemleri'nde devam etmiştir. Daha sonra 1.000 kuruş maaş ile Golos Şehbenderhanesi'ne kançılar tayin edilmiştir²⁶⁷.

Hüsnü Bey, Abdülhak Hamid Bey'in eniştesi Sâhib Bey'in akrabalarından birisidir. Hamid Bey'in Bombay'a Başşehbender tayin edilmesinin akabinde Hüsnü Bey de Bombay Başşehbenderliği'ne kançılara memuru olarak tayin edilmiştir²⁶⁸. Hüseyin Hüsnü Bey bu görevdeyken 11 Zilkade 1301/2 Eylül 1884 tarihli irade ile 2.500 kuruş maaş ile Bombay Başşehbenderhanesi kançılarlığına tayin olmuştur²⁶⁹. Görüldüğü üzere Hüsnü Bey'in bu tayinindeki temel amil şüphesiz ki Hamid Bey'dir. Muhtemelen kendisinin Başşehbender atanmasının akabinde Hüsnü Bey'e ait talebi Hariciye Nezareti'ne iletmış ve kabul görmüş olmalıdır. Abdülhak Hamid Bey'in Londra Sefareti Başkatipliği'ne tayin olması sebebiyle²⁷⁰ 4 Eylül 1300/ 18 Eylül 1884 tarihinde Bombay Başşehbenderliği görevine vekaleten tayin olmuştur²⁷¹.

Hüseyin Hüsnü Bey, Bombay kançılarlığı vazifesinden önceki memuriyetlerinden her kalem odasından kendi isteği ile ayrılmıştır ve hakkında herhangi bir şikâyet olmadığı için hakkında bir dava mahkemeye yansımamıştır²⁷². Hüseyin Hüsnü Bey, 1300/1882-83 yılında tayin olduğu Bombay Şehbenderhanesi Kançılarlığı vazifesini 1306/1888-89 ve 1318/1900-1 yıllarında da Bombay Şehbender Vekili ve Kançıları olarak devam ettirmiştir²⁷³.

1.3.2.Ahmed Nureddin Bey

Ahmed Nureddin Bey, Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Müdürü Sami Bey'in oğludur. 1293/1876-77 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Sultani'de Türkçe ve Fransızca eğitim almıştır. İtalyanca ve Rumca'ya da hakimdir. 18 Muharrem 1314/29

²⁶⁷ BOA, İ. HR, 293/18450.

²⁶⁸ Enginün, *a.g.e.*, s. 30, 164.

²⁶⁹ BOA, İ. HR, 293/18450.

²⁷⁰ BOA, HR. İD, 626/13.

²⁷¹ BOA, HR. İD, 626/8.

²⁷² BOA, İ. HR, 293/18450.

²⁷³ *Salname-i Hariciye 1306, II. Defa*, s.284.: *Salname-i Hariciye 1318, III. Defa*, Matbaa-i Osmanîyye, Dersaadet, s.238.

Haziran 1896 tarihinde yirmi bir yaşında mülâzemetle Hariciye Nezareti Umur-u Şehbenderi Evrak Kalemine tayin olmuştur²⁷⁴.

Nureddin Bey, 4 Şevval 1314/8 Mart 1897'de 400 kuruş maaş ile Varna Tüccar Vekaleti Kâtipliği'ne tayin edilmiştir. 2 Safer 1315/24 Şubat 1898 tarihinde 1.500 kuruş maaş ile Bulgaristan Komiserliği'ne ikinci kâtip yardımcısı olarak tayin edilmiştir. Bulgaristan'ın iklim şartlarına uyum sağlayamadığı için istifa etmiştir (23 Mart 1314/4 Nisan 1898). 20 Cemaziyelevvel 1320/25 Ağustos 1902'de 1.350 kuruş maaş ve 900 kuruş tahsisat ile Bombay Başşehbenderhanesi Kançılarlığı'na tayin edilmiştir²⁷⁵. Lakin yazı işleri için emaneten verilen bir miktar parayı suistimal ettiği gerekçesiyle 7 Mart 1322/20 Mart 1906 tarihinde görevinden azledilerek İstanbul'a dönmüştür. Yerine Tebriz Başşehbenderhanesi Şehbender Vekili Hayri Bey, şehbender vekili ve kançıları ünvanıyla Bombay'a tayin edilmiştir²⁷⁶. Nureddin Bey, 5 Cemaziyelahir 1324/27 Haziran 1906 tarihinde Kahire'de bulunan firariler hakkında araştırmalar yapmak üzere 8.000 kuruş harcırah ile Mısır'da görevlendirilmiştir²⁷⁷. Ahmed Nureddin Bey'in bu tarihten sonraki görevleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1.3.3.Seyyid (Afganî) Mahmud Bey

Seyyid Mahmud Bey, ulemadan merhum Seyyid Alaaddin Bey'in oğludur. 1290/1873-74 yılında İstanbul'da doğmuştur. Soğuk Çeşme Mektebi Askeri Rüştîyesi'nin ardından İngiltere'de Edward Kolej'de eğitim almış, ancak diploması kaybolmuştur. Türkçeden başka Farsça, Fransızca ve İngilizceyi iyi derece okuyup yazmaktadır. Arapça ve Afgan diline de hakimdir. 26 Şevval 1318/16 Şubat 1901 tarihinde 900 kuruş maaş 900 kuruş tahsisat ile Bombay Başşehbenderhanesi şehbender vekaletiyle kançılarlığına tayin edilmiştir²⁷⁸. Mahmud Bey'in Bombay' atandığı sırada halihazırda Nureddin Bey bu vazifeyi yerine getirmektedir. Ancak Mahmud Bey'in bölgeyi yakından tanınması bu göreve atanmasını adeta zorunlu kılmıştır. 4 Rebiyülevvel 1321/31 Mayıs 1903 tarihinde ikinci şehbender vekili ve kançılar olarak münşilik görevi uygun görülmüş ve 65 rupi/466 kuruş maaş ile istihdam edilmiştir²⁷⁹. Afganî Mahmud Bey'in Bombay Şehbenderhanesinde görev almasına büyük önem gösterilmiş olmasına

²⁷⁴ BOA, DH. SAİDd, 78/59: HR. SAİD, 14/7.

²⁷⁵ BOA, DH. SAİDd, 78/59: HR. SAİD, 14/7: BEO, 1925/144370.

²⁷⁶ BOA, BEO, 2792/209383: BEO, 2869/215113: BEO, 2901/217547: DH. SAİDd, 78/59: HR. SAİD, 14/7.

²⁷⁷ BOA, BEO, 2901/217547: BEO., 2937/220211.

²⁷⁸ BOA, HR. SAİD, 15/7: BEO., 1568/117585: BEO, 1627/122003: İ.HR, 368/57: İ.HR, 370/17.

²⁷⁹ BOA, BEO, 2085/156369: BEO, 2168/162571

rağmen o bu görevi terk etmiştir²⁸⁰.Görev yerini terk etmesinden dolayı 2 Ramazan 1321/22 Kasım 1903 tarihinde azledilmiştir. Lakin 30 Cemaziyelevvel 1321/24 Ağustos 1903 tarihinde ikinci kez 675 kuruş maaş ve 1. 000 kuruş tahsisat ile Bombay Başşehbenderliği Şehbender Vekilliğine tayin edilmiştir²⁸¹. Mahmud Bey'in Afgan kökenli ve Hint diline hâkim bir memur olması onun Bombay'daki müslümanlar ve tüccarla iletişimi sağlama noktasında önemli bir rol oynayacağı düşüncesiyle yeniden aynı göreve tayin edilmesini sağlamış olabilir. 29 Teşrinisani 1319/12 Aralık 1903 tarihinde Hicaz Demiryolu yardım kampanyasında görevlendirilmiştir²⁸². Mahmud Bey, 15 Receb 1326/13 Ağustos 1908 tarihinde Marsilya Başşehbenderliği Şehbender Vekili ve Kançılar göreviyle kendisine maaş ve tahsisat verilerek tayin olmuştur²⁸³. Hariciye Nezareti tarafından kendisine maaş bağlanmıştır (4 Ramazan 1329/29 Ağustos 1911)²⁸⁴. 2 Rebiyülevvel 1300/20 Şubat 1912 tarihinde üçüncü rütbe Şir-i Hurşid Nişanı verilmiştir²⁸⁵.

1.3.4.Mahmud Hayri Bey

Mahmud Hayri Bey, Mehmed Ataullah Bey'in oğludur. 1289/ 1872-73 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Sultani'den Edebiyat ve Fen alanında diploma almıştır. Türkçe ve Fransızcaya hakimdir. 3 Receb 1311/10 Mayıs 1883 tarihinde yirmi bir yaşında iken mülâzemetle Hariciye Nezareti Umur-u Şehbenderi Kalemi'ne dahil olmuştur. 24 Ramazan 1312/21 Mart 1895 tarihinde maaşı 250 kuruşa çıkarılmıştır. 15 Şevval 1312/11 Nisan 1895 tarihinde rütbe-i salis tevcih edilmiştir²⁸⁶.

Mahmud Hayri Bey, 19 Şevval 1324/6 Aralık 1906 tarihinde Tebriz Başşehbenderhanesi Şehbender Vekilliği görevine ek olarak Bombay Başşehbenderhanesi Kançılarlığına tayin edilmiştir²⁸⁷. Mahmud Hayri Bey'in İran'daki görevine ilaveten Hindistan'daki aynı görevin kendisi ek olarak verilmesi onun Bombay'a hiç gitmediğini resmi yaşışmalar ile İran Tebriz Başşehbenderliğinden bu görevi yürüttüğünü göstermektedir. 8 Aralık 1917 tarihinde İngilizler tarafından Bağdat'ta esir tutulmuştur. Bu esaretten kurulması amacıyla Gaskine adındaki İngiliz

²⁸⁰ BOA, BEO, 2227/ 167021.

²⁸¹ BOA, HR. SAİD, 15/7: *Salname-i Hariciye 1320, IV. Defa*, Âlim Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekası, Dersaadet, s.91.

²⁸² BOA, HR. SFR. (3), 545/116.

²⁸³ BOA, BEO, 3376/253127.

²⁸⁴ BOA, BEO, 2227/167021.

²⁸⁵ BOA, BEO, 4007/300462.

²⁸⁶ BOA, HR. SAİD, 4/6: DH. SAİDd, 78/59.

²⁸⁷ BOA, BEO, 2957/221715.

memur ve Hayri Bey'in mübadele edilebilmesi için Gaskine'nin Bulgaristan'dan geçişine izin verilmiştir.²⁸⁸

1.3.5.Ali Rauf Bey

Ali Rauf Bey, Umur-u Ticariyye ve Hukuk-i Muhtalita Müdüriyet-i Umumisi Umur-i Şehbenderi Şubesi'nin birinci kalem katiplerindendir. 6 Şevval 1330 /18 Eylül 1912 tarihinde Bombay Başşehbenderliği Kançılarlığı'na²⁸⁹, 6 Cemaziyevvel 1331/13 Nisan 1913 tarihinde Tiflis Başşehbenderhanesi Kançılarlığı'na tayin edilmiştir²⁹⁰.

1.3.6.Hasan Basri Bey

Hasan Basri Bey, 9 Cemaziyelahir 1331/16 Mayıs 1913 tarihinde Bombay Şehbenderhanesi Kançılarlığı'na²⁹¹, Bombay'dan sonra Marsilya Kançılarlığı'na tayin edilmiştir. Ancak Bombay'da iken hastalandığı için dört ay Marsilya Şehbenderliği üzerinden kendisine mazuliyet verilmiştir²⁹². I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Basri Bey Bombay'da İngiliz Hükümeti tarafından alıkonulmuştur. Bu sebeple şehbenderhane tahliye edildiği için buradaki memurlara bir ikametgâh bulma zorunluğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için kendilerine maaş ve tahsisat verilmesi hususu gündeme gelmiştir (3 Teşrinievvel 1339/3 Ekim 1923). Şehbenderlik Nizamnamesi'nin 16. bendine göre, kapatılan şehbenderhanedeki memurların vekalet edeceği kimse bulunmaması sebebiyle tahsisat almaları uygun değildir. Fakat Basri Bey'in esir tutulması bu maddeyi istisnai kılmaktadır. Bu bağlamda kendisinin bir takım zaruri ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 100 kuruş maaş ve 2.500 kuruş da tahsisat verilmiştir²⁹³. Basri Bey'in serbest bırakılması konusunda Osmanlı Devleti ve İngiliz hükümeti ile yaptığı görüşmeler neticesinde 26 Ekim 1915 yılında serbest bırakılmıştır²⁹⁴.

1.4. BOMBAY BAŞŞEHBENDERLİĞİ TERCÜMANLARI

Bombay Başşehbenderhanesi tercümanları 1302/1884-85 Hariciye Salnamesi'ne göre yıllık 9.000 kuruş maaş ile tayin edilmektedirler. Tercümanlara diğer şehbenderhane

²⁸⁸ BOA, HR. SFR. (4), 662/65.

²⁸⁹ BOA, BEO, 4085/306326: İ.HR, 429/37.

²⁹⁰ BOA, BEO, 4164/312239: İ.HR, 431/3.

²⁹¹ BOA, BEO, 4164/312239.

²⁹² BOA, BEO, 3527/264460.

²⁹³ BOA, BEO, 4419/331369, 1-1: BEO, 4419/331369: 4400/329926.

²⁹⁴ BOA, HR. SYS, 2240/1-24.

görevlileri gibi maaşları dışında bir tahsisat verilmemiştir²⁹⁵. Tespitimize göre Mehmed Bakir Efendi, Bombay Şehbenderhanesinde yaklaşık 20 yıl tercümanlık görevi yapmıştır.

1.4.1. Mehmed Bakir Efendi

Mehmed Bakir Efendi, 11 Zilkade 1301/2 Eylül 1884 tarihinde 750 kuruş maaş ile Bombay Başşehbenderhanesi'nde tercümanlığa tayin olmuştur²⁹⁶. 15 Eylül 1303/27 Eylül 1887 tarihinde Umur-i Şehbenderi Müdüriyeti'nin talimatı gereğince tercüman maaşına zam yapılarak 1.000 kuruşa çıkarılmıştır²⁹⁷. Mehmed Bakir Efendi, 22 Safer 1314/2 Ağustos 1896 tarihinde emeklilik talebinde bulunmuş ve kendisine 500 kuruş emekli maaşı tahsis edilmiştir . Arşiv belgeleri incelendiğinde Bakir Efendi'nin görevinde yirmi yıl kaldığı anlaşılmaktadır. Emeklilik talep etmesine rağmen görevini icra etmeye devam etmesi, iki ihtimali düşündürmektedir. Bunlardan birincisi Bakir Efendi'nin emeklilik talebinin reddedildiği ikincisi ise emekli olmasına rağmen görevine fiili olarak devam ettiğidir²⁹⁸.

Aşağıdaki tablolarda saydığımız görevlilerin unvan isim ve görev yılları bir bütün olarak tablolarda verilmiştir.

²⁹⁵ *Salname-i Hariciye 1301-1302, Defter-i Evvel*, s.627.

²⁹⁶ BOA, İ.HR, 293/18450.

²⁹⁷ BOA, HR. TH, 69/9-1.

²⁹⁸ BOA, BEO, 820/61468, 1: BOA, BEO, 864/64735, 1: BOA, BEO,1557/11677.

Tablo 1. Bombay Şehbenderleri

Ünvan	İsim	Görev Yılı
Bombay Fahri Şehbenderi	Hacı Habib Yusuf	1848-1850
Bombay Fahri Şehbenderi	Timurzâde Abdulvehhâb	1850-1855
Bombay Fahri Şehbenderi	Mirza Ali Han	1855-1869
Bombay Başşehbenderi	Ârâm Efendi	1869-1870
Bombay Başşehbenderi	Hüseyin Hasib Bey	1870-1884
Bombay Başşehbenderi	Abdülhak Hami Bey	1884-1885
Bombay Başşehbenderi	Ali Galib Bey	1886-1886
Bombay Başşehbenderi	İsmail Zühtü Bey	1886-1888
Bombay Başşehbenderi	Mehmed Kadri Bey	1888-1896
Bombay Başşehbenderi	Emin Bey	1902-1908
Bombay Başşehbenderi	Celal Münif Bey	1910-1911
Bombay Başşehbenderi	Eşref Cafer Bey	1911-1912
Bombay Başşehbenderi	Celal Münif Bey	1912-1913
Bombay Başşehbenderi	Halil Halid Bey	1913-1914

Kaynak: BOA, İ.MSM, 29/830: A.AMD, 4/25: İ.HR, 327/21160: İ.HR, 128/6504: A. DVNS. ŞHB. d, 1/63: İ.HR, 246/14630: İ.HR, 250/18220: *Salname-i Hariciye, II. Defa*, s. 511: A.DVNSŞHB.d, 2/21: A.DVNS.ŞHB.d, 2/28: BEO, 1834/137507: A.DVNS.ŞHB.d, 3/29: İ. HR, 431/46.

Tablo 2. Bombay Şehbenderliği Kançılaryaları

Kançılarya Memuru	Görev yılı
Hüseyin Hüsnü Bey	1884-1900
Afgânî Mahmud Bey	1903-1908
Mahmud Hayri Bey	1906-?
Ali Rauf Bey	1912-1913
Hasan Basri Bey	1913-1914

Kaynak: BOA, İ.HR, 293/37: DH. SAİD.d, 78/59: *Salname-i Hariciye, IV. Defa*, s. 91: BEO, 2957/221715: İ.HR, 429/37: BEO, 4614/312239.

Tablo 3. Bombay Şehbenderliği Tercümanları

Tercüman	Görev yılı
Mehmed Bakir Efendi	1884-1904

Kaynak: BOA, İ.HR, 297/18450.

1.5.BOMBAY BAŞŞEHBENDERLİĞİ’NİN FAALİYETLERİ

Şehbenderler görev bölgelerinde ticaret yapan tüccarın resmi, hukuki ve ticari işlemlerini yerine getirmek yanında bölgelerindeki Müslüman halk ile de yakından ilgilenmişlerdir. Onların problemlerini çözmüş ihtiyaçlarını gidermek amacıyla değişik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu çerçevede Bombay şehbenderlerinin hazırlamış oldukları raporlarda Hindistan bölgesi hakkında gözlem ve görüşlerini ifade etmişlerdir. Mezkûr raporların büyük çoğunluğu İngilizce el yazısı olarak hazırlanmıştır. Az sayıda Osmanlı Türkçesine tercümeleri mevcuttur. Söz konusu tercüme vesikalar bölgenin ticari, ekonomik, sosyal, dini yapısı ve hususi birtakım konular hakkında değerlendirme yapılmasını sağlamaktadır.

1.5.1. Sosyal Faaliyetler

Şehbender raporlarına dair zikredebilecek ilk konu bölgeye yapılan yolculuklar esnasında yaşanabilen gasp ve hırsızlık hadiselerine dairdir. Bu minvalde Hindistan’a gemi ile seyahat eden Osmanlı vatandaşı olan yolcular hırsızlık, gasp ve yağma gibi durumlara maruz kalabilmişlerdir. Böyle durumlarda Hindistan’a ulaştıklarında Bombay Başşehbenderliği’ne başvurmuşlardır. Şehbenderler de söz konusu nizamnamenin ilgili usul ve kaidelerine dayanarak mağduriyetlerden kaynaklı meseleleri çözmeye çalışmışlardır. İlk etapta gemi yolcuğu olması hasebiyle tespiti mümkün olabileceği gerçeğinden hareketle gasp ve hırsızlığı yapan biliniyorsa taraflar arasında karşılıklı sözleşmeler tanzim edilmiş ve kayıplar telafi edilmeye çalışılmıştır²⁹⁹. Mümkün olmadığı takdirde şehbenderlik vesilesiyle para yardımıyla bulunulmuştur. Bu işlemler devam ederken mağdurlar zaman zaman yolcuların çalınan malları ile ilgili değerinden fazlasını söylemek suretiyle usulsüzlük yaptıkları da vaki olmuştur³⁰⁰. Ancak şehbenderlik tarafından yapılan tahkikatlar ile bu durumun önüne geçilmiş, değerinden fazla paralar ilgili kişilerden geri alınmıştır³⁰¹.

²⁹⁹ BOA, BEO, 279/20851.

³⁰⁰ BOA, BEO, 321/ 23376.

³⁰¹ BOA, BEO, 326/24404.

Konuya dair diğerk bir husus da Hindistan’a geçici görevle gönderilen kişilerin arkasında bıraktıkları ailesi ya da mal ve eşyasının akıbeti olmuştur. Bu ve benzeri hususlar da Bombay Başşehbenderliği vasıtası ile çözüme kavuşturulmuştur. Örneğin Bombay’da geçici olarak bulunan Doktor Ahmed Paşa’nın vefatı üzerine büyük kızı Nadire ve küçük kızı Hamide Hanım’ların İstanbul’a dönebilmeleri için yol masraflarının ve kira borçlarının karşılanması konusu gündeme gelmiştir. Bu konu şehbender tarafından Hariciye Nezareti’ne bildirilmiş ve muhtemelen talep edilen toplam rakam 60 lira Hariciye Veznesi’ne teslim edilmiştir. 13 Kânunusani 1309/25 Ocak 1894 tarihinde para Osmanlı Bankası üzerinden Bombay Başşehbenderi Kadri Bey’ye ulaştırılması ve şehbenderin Bombay’dan ayrılması durumunda da 60 liranın tekrar Hariciye Veznesi’ne iade olunması not olarak eklenmiştir³⁰². Bir diğerk örnekte ise; Konyalı Yusuf adındaki şahıs 50 sene önce Hindistan’ın Uttar Paradeş şehrine gitmiş, burada bir müddet yaşadıktan sonra Avrupa’ya yönelmiş ve bütün Avrupa’yı seyahat etmiştir. Çeşitli ilimlerde eğitim aldıktan sonra tekrar Hindistan’a gelmiştir. Hindistan Hükümdarı tarafından kendisine “*Hanlık*” rütbesi ve Eğitim Bakanlığı görevi verilmiştir. Avrupa seyahatine dair Hintçe bir kitap, ilimler ve çeşitli eğitimlere dair küçük bir risale hazırlayarak Hindistan’da itibar ve şöhret sahibi olmuştur. 75 yaşında vefat ettiğinde kazandığı mal ve eşyası arkasında bırakacağı bir varisi olmadığı için bir varisi ortaya çıktığında verilmek üzere emaneten koruma altına alınmıştır. Ceride-i Havadis Bombay Gazetesi’nin 1278/1861-62 senesi 244 numaralı ruzaimesinde bu bilgi yer almıştır³⁰³. Gazeteyi gören Konyalı Yusuf’un bir akrabası söz konusu kişinin İsmail Yusuf Efendi olduğunu, babasının ve iki amcasının Hindistan’a gittiğini ve hükümet tarafından Eğitim Bakanlığı görevine getirildiğini söylemiş ve vefat eden İsmail Yusuf Efendi’nin kardeşinin oğlu olduğunu beyan ederek mal ve eşyanın kendisine gönderilmesini talep etmiştir³⁰⁴.

Şehbenderlerin sorumluluklarından biri de mahkemelerde bulunarak zabıt tutmaktır. Bombay şehbenderliği tebaasının mahkemelere yansıyan davalarında görevli oldukları görölmektedir. Basra Vilayeti’nden Bombay Başşehbenderliği’ne gönderilen 26 Kânunusani 1316/8 Şubat 1901 tarihli telgrafta Basra Ceza Mahkemesi’nin araştırmaları sırasında, boğularak vefat ettiği iddia edilen zenci Said bin Abdurrahman isimli kişinin, hayatta olup olmadığının araştırılması Bombay Başşehbenderliği’nden

³⁰² BOA, HR. H, 253/30.

³⁰³ BOA, HR. H, 253/18.

³⁰⁴ BOA, HR. H, 253/18.

talep edilmektedir³⁰⁵. Yine Musul Vilayeti Merkez Bidayet Mahkemesi tarafından hazırlanan bir ibranamenin Bombay'da kıyafet temizliği ile meşgul Osmanlı Devleti tebaasından Halil bin. İbrahim'e tebliğ edilerek imzalanması Bombay Başşehbenderliği vasıtası ile gerçekleşmiştir³⁰⁶.

Hindistan'da yaşayan Osmanlı tebaasının evlerinde yaşanan bazı gelişmeler de Bombay Başşehbenderliği'ne bildirilmiştir. Öyle ki Ağustos 1916 yılında Hindistan'da görevli bir yüzbaşı arafından şehbenderhaneye mektup gönderilmiştir. Bu mektupta şehit olan bir Osmanlı Devleti zabitanının genç ve İngilizce bilen karısını, masraflarını karşılamak üzere kendi evine almıştır³⁰⁷. Bu kadını evine almasının sebebi olarak kendi karısına ev işlerinde yardımcı olması ve ona arkadaşlık etmesi olduğunu ifade etmiştir. Yüzbaşı bu durumu şehbenderhaneye bildirerek ileride yaşanabilecek problemleri engellemeye çalışmıştır.

Şehbenderler Hindistan'a çeşitli sebeple giden akıbeti hakkında haber alınamayan ya da gaib Osmanlı tebaasının hayatta olup olmadıkları, nerede yaşadıkları gibi haklarında şehbenderhaneye yansıyan bir dilekçe durumunda konunun araştırılmasını sağlamışlardır. Bundan hareketle 1296/1878-79 yılında İstanbul sahaf esnafından İbrahim Ömer Efendi kitap satmak amacı ile Hindistan'ın Bombay şehrine gitmiştir. 2-3 yıl boyunca İstanbul'a mektuplar göndermiş hatta Bombay Başşehbenderi Hüseyin Hasib Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu sırada da şahsına bir mektup göndermiştir. Ancak bir süredir çeşitli vasıtalarla kendisine ulaşılmaya çalışılmış mektuplara cevap alınamamıştır. Kendisinin hayatta olup olmadığından şüphe edilmeye başlanmıştır. Ömer Efendi'nin akıbetini merak eden eşi ve annesi, Bombay şehbenderliğinden hayatta ise kendisi hakkında malumat, eğer vefat etmiş ise de evliliklerinin bozulduğuna dair bir belge talep etmişlerdir³⁰⁸.

Hindistan'da vefat eden Osmanlı tebaasının cenaze işlemleri de Bombay Başşehbenderliği'nin görev ve sorumlulukları arasındadır. 14 Cemeziyelahir 1290/9 Ağustos 1873 tarihinde Hindistan'da vefat eden İranlıların cenazelerinin Kerbela'ya nakil olunması için belli bir prosedür takip edilmiştir. Bu kişiler üç sene önce vefat

³⁰⁵ BOA, HR. H, 253/31.

³⁰⁶ BOA, HR. H, 253/35.

³⁰⁷ BOA, HR. H, 253/41.

³⁰⁸ BOA, HR. TH, 53/57.

ettikleri için şehbenderhanenin şehadetnamesi olmadıkça defin ruhsatı verilmemiştir. Şehadetnamelerin her biri için 15 kuruş vergi tahsil edilmiştir³⁰⁹.

Şehbenderler görevli oldukları bölgede hem Osmanlı Devleti hem de halifenin temsilcisi konumunda oldukları için görev bölgelerinde İslam dinine ve Müslümanlara karşı yapılan eziyetleri engellemeye çalışmışlardır. Bu minvalde, Bombay’da Es-seyyid Mehmed Zenci adında bir kişi gerek İslam dini gerekse Müslümanlarla alay etmeye başlamış, onlara saygısızlık ederek sıkıntı çıkarmıştır. Bu sebeple Bombay Hükümeti tarafından iki sene süre ile hapse mahkûm edilmiştir. Londra Sefareti’nden alınan tebligat üzerine bu kişinin tahliye kararı verilmiş ve serbest bırakılmıştır. Ancak bu kişinin ilk vukuatı değildir. Davadan altı ay önce mahkemeye verilmiş ve avukat masrafı 400 İngiliz lirasına mal olmuştur. Bu olaydan sonra beş kişilik ailesi ile Bombay’dan uzaklaştırılmıştır. 25 Rebiyülahir 1291/11 Haziran 1874 tarihinde tüccardan İsa bin. Halife’nin vapuruna bindirilerek Cidde tarafına gönderilmiştir³¹⁰.

1.5.2. Güvenlik İhlali Konusundaki Faaliyetleri

Basra Körfezi’ndeki topraklara karşı yabancı devletlerin yapmış oldukları taarruzlar Bombay Başşehbenderliği’nin istihbaratı ile önlenmeye çalışılmıştır. Basra Körfezi’ndeki bugün Katar topraklarında bulunan ve Osmanlı Devleti’nin himaye ettiği Ez-Zubarah’nin İngilizler tarafından topa tutulması üzerine 40 kişinin öldürüldüğü ve 140 Arap gemisinin yakıldığı haberi Bombay Fransa Konsolosu tarafından Bombay Başşehbenderliği’ne bildirilmiş ve buradaki Müslüman halkın Osmanlı Devleti tarafından korunması talep edilmiştir (23 Receb 1313/9 Ocak 1896)³¹¹.

Bazı ordu mensubu kaçak ve firari kişilerin tahkik edilmesi görevini yine Bombay Başşehbenderliği üstlenmiştir. Örneğin Bağdatlı tüccar Salih adındaki şahıs, Altıncı Ordu Meclis Sandığıyla ve Bağdat hazinesiyle ilişkisi olmasından dolayı sorguya çekildikten sonra tutuklanmıştır. Ancak kaçmış ve Bombay’da görülmüştür. Bağdat tüccarının ifadeleri üzerine bu kişinin ordu ve Bağdat hazinelerini zimmetinde bulundurduğundan dolayı Bombay Hükümeti tarafından Muharrem 1289/Mart-Nisan 1872 tarihinde Bağdat’a gönderilmesi istenmiştir³¹².

³⁰⁹ BOA, HR. MKT, 804/53.

³¹⁰ BOA, HR. H, 253/15.

³¹¹ BOA, BEO, 727/54489.

³¹² BOA, HR. H, 253/17.

1.5.3. İstihbarat ve Basın Faaliyetleri

Bombay Başşehbender'lerinin öne çıkan bir özellikleri de bölgeden bilgi ve istihbarat aktarımıdır. Merkeze gönderdikleri raporlarda bölgenin jeopolitik ve jeostratejik bilgileri yanında Hindistan ve Orta Asya'daki İngiliz siyasetine dair bölgeden istihbarat da sağlamışlardır. Ayrıca İngiliz yönetimindeki Hint Müslümanlarının ve Orta Asya ile Uzakdoğu'daki Müslümanların Panislamist düşünce ve harekete yatkınlıklarına dair bilgiler vererek bağların güçlenmesi için önerilerde bulunmuşlardır. Hollanda yönetimindeki, bugün Endonezya'nın bulunduğu Hint Adaları'na yönelik bilgiler ve dış politika önerileri de bu raporlarda yer almaktadır. Bu raporlardan birisi de yukarıda detaylı bir şekilde bahsedin Bombay Başşehbenderi Ali Galib Bey'in Hint Adaları hakkındaki layihasıdır³¹³.

Hindistan'ın İngiliz hakimiyetine karşı verdiği mücadelede basın-medya önemli bir rol oynamıştır. Hint-Türk basını, tüm Müslüman dünyasında ulusal ruhun ve Pan-İslamist duyguların teşvik edilmesine büyük katkıda bulunmuştur. Hindistan'ın uyanışı dünya uyanışının bir parçası olarak kabul edilmektedir³¹⁴.

1.5.4. Ticari ve Ekonomik Faaliyetler

Bombay Başşehbenderleri görev bölgeleri olan Hindistan'da ticari açıdan önemli ancak şehbender tayin edilmeyen liman kentlerine Osmanlı temsilcisinin tayin edilmesi hususuna dikkat çekmişlerdir. Öyle ki 19 Temmuz 1887 tarihinde Bombay Başşehbenderi İsmail Zühdü Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği tahriratta, Kalküta, Madras, Karaçi ve Kolombo gibi başlıca ticaret iskelelerine Süveyş Kanalı ile Bombay arasında seyahat eden vapur ve gemilerin fazla olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple birer fahri şehbender bulunmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Hint ticaretine dikkat çekerek Hintli Müslüman tüccarlar ile aracısız olarak İstanbul'a ürün göndermek ve bir ticaret kapısı açmak istediklerini bildirmişlerdir. İsmail Bey'in dikkat çektiği diğer bir husus ise, Hint eşyaları ve ürünlerinin kıymetini belirleyen aracılardır ve bunlar Osmanlı Devleti tüccarlarının bundan faydalanmasını engellemektedir. Ayrıca ticareti yasaklanmış ürünlerin tespit edilmesi gerekmektedir³¹⁵. Hindistan ticaretini Osmanlı lehine çevirmek önemlidir. Bu bağlamda Fahri şehbenderlerin yerli halk arasından seçilecekleri için maaş, tahsisat ve hane kirası almayacaklarını dolayısıyla da

³¹³ Bostan, *a.g.e.*, s. 223.

³¹⁴ Shamshad, *a.g.t.*, p. 120.

³¹⁵ BOA, HR. SFR. (3), 335/78.

hazineye yük olmayacaklarını ifade etmiştir. İsmail Zühdü Bey, kendi görev yeri olan Bombay Başşehbenderhanesi'nin mevsimine göre 3.000-5.000 bazen de 6.000-7.000 kuruş civarında varidat elde ettiğini vurgulamıştır. Buna göre diğer limanlardan da buna yakın hasılat elde edecekleri düşünüldüğünde yarısını masraf ve giderlere harcadıkları takdirde diğer yarısı hazineye aktarılacağını ifade etmiştir. Fahri şehbenderlikler hasılat elde edememiş olsa bile Hindistan'daki Osmanlı Devleti tebaasının korunmasını sağlayacak maddi ve manevi öneme sahip olduklarını vurgulamıştır. 29 Zilkade 1304/19 Ağustos 1887³¹⁶.

Bombay Başşehbenderliği, Hindistan ile ticaret yapan Osmanlı Devleti tebaasına ait gemilerin isimlerini ve ticaretlerine dair bilgileri kayıt altına almaktadır. Lakin 1321/1905-6 tarihinde Londra sefareti Bombay Başşehbenderliği'ne gönderdiği bir mektupta bazı gemilerden bahsetmiş bunların şehbenderhaneye ilişkisi olup olmadığını araştırmıştır. Bombay Başşehbenderi, şehbenderhaneye müracaat etmeden hiçbir geminin ticaret yapamayacağı böyle bir durumun mümkün olmayacağını bildirerek bu gemilerin isim ve ticaret durumlarını tahkik ettirmiştir³¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin tahvil satışlarına Hindistan'dan da talep olmuştur. Bu tahvil³¹⁸lerin Hindistan'a gönderilmesi ve muhafaza edilmesi Bombay Başşehbenderliği vasıtasıyla sağlanmıştır. Bu konuya bir örnek teşkil etmesi açısından 22 Rebiyülevvel 1331/1 Mart 1913 tarihinde, Raca Mehmed Ali ve Ali Han isimindeki kişilerin 1 milyon rupi değerindeki malının kotaya takılması sebebiyle hazine tahvilatı gönderilmiştir. Bir sene sonra %5 faiz konulacağı ifade edildiği halde 250 bin İngiliz lirasının da Osmanlı Devleti'ne gönderilmesi kararlaştırılmış ancak 600 bin İngiliz lirası miktarında hazineye tahvilatı kabul ettirebileceğini umut ederek gereken işlemler Bombay Başşehbenderi Cafer Bey tarafından telgraf ile Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Hazine tahvilatının Hindistan'a ulaşmasının uzun bir zaman alacağı tahmin edilmiştir. Büyük bankalar aracılığı ile defterler açılarak hazine tahvilatı gönderilerek bankalara senet suretleri hazırlanmıştır³¹⁹. 21 Rebiyülahir 1331/30 Mart 1913 tarihinde Hindistan'da satılacak hazine tahvilatının (borç senetleri) asıllarının gönderilmesi için Bombay

³¹⁶ BOA, HR. SFR. (3), 335/78.

³¹⁷ BOA, HR. İD, 116/49.

³¹⁸ Tahvil (Bono), kurumların uzun vadeli yabancı kaynak sağlamak amacıyla özel olarak düzenledikleri her dönemde belli bir faiz ödemesiyle birlikte belirli bir vade sonunda veya yine dönemler halinde anapara geri ödemesi teahhüdü içeren ve finansal piyasalarda işlem gören borç senetleridir. Kadir Dabbağolu, "Tahvil-Bono ve Hisse Senedi Yatırımlarının Raporlanması", *Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, S. 19, 2010, s. 54.

³¹⁹ BOA, BEO, 4151/311278.

Başşehbenderliği Maliye Nezareti'ne telgraf göndermiştir³²⁰. 1 Cemaziyelevvel 1331/8 Nisan 1913 tarihinde ise 500'er liralık olmak üzere 1.000 liralık hazine tahvilatının gönderilmesi için Hindistan'da bulunan Saharanpur şehrindeki Hilal-i Ahmer Cemiyeti veznedarı Ahmed Han, tahvilat asılların iki aya yakın bir sürede tahsil edileceklerini ve bunu Bombay Başşehbenderliği'nin katılacağı bir komiteye verilmiş olduğunu Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.³²¹.

Hazine tahvilatı meselesi bu konudaki kanunname üzerine yapılmıştır. Bu durum 3 Şevval 1331/5 Eylül 1913 tarihinde Bombay ve Batavya Başşehbenderliklerine bildirilmiştir. Buna göre Cava ve Singapur için 500 kuruş birer ve yarımşar İngiliz liralığının Osmanlı bankasından Batavya ve Singapur'da muamelede bulunacak bankalara gönderilmesi muhafazasının ise şehbenderlikçe yapılacağına karar verilmiştir³²².

Bombay Başşehbenderliği vergilerini ödemedi firar eden gemilerle mücadele etmiştir. Örneğin, 1273-74/ 1856-57 yılında "*Fettü'l-Bahir*" adındaki geminin kaptanı Ciddeli Şeyh Mehmed Badaca'nın vergi vermeden gemileri hareketle yola çıktığı tespit edilerek gemi Cidde'ye vardığında bu verginin iki katı olarak tahsil edilmesini emretmiştir ve planlanan vergi 2.320 kuruş olarak tahsil edilmiştir³²³.

Bombay Başşehbenderliği gemilerin tamir edilmesinde de rol oynamıştır. 1871 yılında Bursa Korveti, Bombay Tersanesi'nde tamir edilmiştir. Lakin tamir masraflarının karşılanmaması üzerine 3 Şevval 1291/13 Kasım 1874 tarihinde Bombay Başşehbenderliği tarafından Hariciye Nezareti'ne bir mektup gönderilmiştir³²⁴.

Bombay Başşehbenderleri Hindistan'da sahte para basımı ve kalpazanlıkla mücadele etmişlerdir. Bombay'da birkaç seneden beri Osmanlı sikkelerinden "*Adli*"³²⁵ adındaki altının sahtesi üretilmektedir. 1285/1868-69 yılında İngiltere hükümeti, sahte para basanların yakalanması için Bombay Hükümetine talimat vermiştir. Yapılan tahkikat sonucunda yakalanan failer sahte para basmadıklarını, kadınlar için ziynet eşyası imal ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bombay şehbenderliğinin hazırladığı mektupta

³²⁰ BOA, BEO, 4159/311857.

³²¹ BOA, BEO, 4162/312089; BEO, 4162/312089.

³²² BOA, BEO, 4204/315233; BEO, 4204/315233.

³²³ BOA, HR. MKT, 758/50.

³²⁴ BOA, HR. MKT, 779/18; HR. MKT, 886/69.

³²⁵ Adli altını: II. Mahmud'un tahta çıkışından on dört yıl sonra ve padişahın mahlasına hitaben tam, yarım ve çeyrek olarak darbedilen sikkelere verilen isimdir. İbrahim Artuk, "Adli Altın", *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988, s. 389.

ise adlî altınını basan bu faillerin bilmeyerek yapan kişiler olmadığını, adeta bilerek kalpazanlık yaptıklarını ve bunların hiçbir korku endişesi olmadığını ifade etmiştir. Bu paralarının üretilmesine engel olunmasını ve Osmanlı Devleti'ne girmesinin engellenmesi gerektiğini vurgulamıştır³²⁶ Bombay şehbenderhanesi muhasebesinde dahi kalp akçe bedeli olarak bazı dönemlerde harcamalar yapıldığı görülmektedir. Bu masraf adlî altının sahtesini üretenlere karşı verilen mücadelenin göstergesidir.

1.5.5. Hususi Faaliyetler

Hindistan ve Osmanlı Devleti arasındaki ticari ilişkiler açısından bazı ürünler Hindistan'dan sipariş edilmek üzere İstanbul'a getirilmiştir. Bu ürünler Hindistan'a özgü ağaç fideleri, çeşitli kuşlar ve birtakım eşyalardır. Bu bağlamda 25 Şevval 1298/20 Eylül 1881 tarihinde Hint eşyaları ve güvercin gibi kuşlar Bombay Başşehbenderi Hüseyin Hasib Efendi'den sipariş edilerek bunların İstanbul'a göndermesi istenmiştir. Bu siparişlerin ücreti hesaplanarak 550 Osmanlı lirasının, Osmanlı Bankası vasıtasıyla Bombay Bankası'na havalesi gerçekleşmiştir³²⁷.

Osmanlı Devleti'nde saray bahçelerinin peyzajına önem verilmiştir. II. Abdülhamid Yıldız Sarayı'nın bahçesiyle yakından ilgilenmiştir. Hindistan ve Endonezya'dan egzotik bitki fidan ve tohumlarının getirilmesini hususi olarak talep etmiştir. 1879 yılında Bombay Başşehbenderi Hüseyin Hasib Efendi aracılığıyla Bombay'ın güney doğusunda bulunan Poona³²⁸ bölgesinden bitki fidanları satın alınması bu amaçla atılan ilk adımdır. Poona Botanical Garden'dan 110'dan fazla çiçek fidanı, 76 tane meyve fidanı ve birkaç paket çiçek fidanı satın alınmıştır. Özel tahta ve cam sandıklarda hazırlanan bu bitki fidanları şehbenderhaneye teslim edilmiş birkaçı bahçıvan olan kişilere emanet edilerek İtalyan vapuruna yüklenmiştir. Sandıkların üzerlerine fidanların tür ve özelliklerini işaret eden etiketler yerleştirilmiştir. Cam sandıkta bulunan ve açılması uygun görülmeyen 40 adet çiçek ve yaprak fidanının türleri Poona Garden'dan alınan ayrı bir listede belirtilmiştir. Hüseyin Hasib Efendi uzmanlardan aldığı bilgilere göre; meyve fidanları ile ilgili özel bir tarifname de hazırlayarak saraya göndermiştir. Buradaki amaç fidanların meyve verebilmesi için gerekli olan sıcaklık ve bakım koşullarının dikkate alınması gerekliliğidir. Amba (Mango), Papanas (Pomelo), Sitaphal (Şeker Elma), Jam (Java Elması), Ramphal

³²⁶ BOA, HR. SFR (3), 319/111-1/323.

³²⁷ BOA, MB. İ, 81/166.

³²⁸ Poona, Mumbai'nin güneydoğusunda yer alan Hindistan'ın Maharaştra Eyaletinde bulunan önemli bir şehirdir. Günümüzde Pune olarak adlandırılmaktadır.

(Graviola-Tarçın Elması), Mosambi (Tatlı Limon) yanında Santra, Kaola ve Laro cinsinde mandalina ve portakal türlerine ait egzotik meyve fidanları temin edilmiştir. Begonya, Gül ve Orkide çeşitleri ve bir Yasemin türü olan Moğra listede yer alan çiçekler arasındadır³²⁹.

II. Abdülhamid'in egzotik bitkiler yanında hayvan yetiştirme merakı da vardır. Kendisi Japonya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar dünyanın pek çok farklı yerinden saray kuşluklarına toplanmış olduğu hayvanların türleri ve sayıları oldukça fazladır. Padişah Hindistan, Yemen, Kuzey Afrika ve Londra'da bulunan hayvan tacirlerinden satın almıştır. Hindistan'daki Osmanlı şehbenderlerinin de talep edilen bu hayvanları bulmak ve temin etmekle görevli oldukları görülmektedir. Bundan hareketle Bombay Başşehbenderi Mehmed Kadri Bey, 1889 yılında saraydan talep edilen güvercinleri Haydarabad, Kalküta ve Poona'dan göndermiş, lakin bazı kuş türleri sadece Himalaya Dağları'nda bulunduğu için temin edilememiştir. 1892 yılında güvercinler yanında kumru, inek ve geyik türleri Yıldız Sarayı'na gönderilmiştir. Mehmed Kadri Bey, sadece Hindistan'dan değil Endonezya ve diğer Güney Asya ülkelerinden de hayvanlar toplamıştır. Saray için toplanan vahşi hayvanlar evcilleştirilme süreçleri için yola çıkmadan önce Bombay'daki belediye bahçesinde bekletilmiş, muhtelif şirket vapurlarıyla Cidde, Port Sait Limanı'ndan İstanbul'a gönderilmiştir³³⁰.

1.5.6. Salgın Hastalıklarla Mücadele Faaliyetleri

Doğal afetler ve salgın hastalıklarla mücadele konusunda şehbenderlerin maaşlarına eklemeler yapılarak gerekli önlemlere harcanması planlanmıştır. Bu minvalde Hindistan'da 26 Safer 1316/16 Temmuz 1898 tarihinde yaşanan veba salgını sebebiyle köylerde ikamete mecbur kalınmıştır. Bunun yanı sıra yaşanan kıtlık, kuraklık, yoksulluktan dolayı da önlem alınması hususunda Bombay Başşehbenderliği'nin önemli rol oynadığı görülmektedir. Öyle ki Bombay Başşehbender'lerinin aylık maaşları 2.700 kuruş ve tahsisatları ise 5.400 kuruştur. Ancak bu olağanüstü durum dikkate alınarak şehbender maaşları 1.500 kuruş daha fazla

³²⁹ Diren Çakılcı-Emirhan Berberoğlu, "II. Abdülhamit'in Egzotik Bitki Merakı: Hindistan ve Endonezya'dan Temin Edilen Türler", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. IV, S. 12, 2017, s. 184.

³³⁰ Diren Çakılcı, "II. Abdülhamit'in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı'nda Kuşluk-ı Hümâyûn Teşkilatı", *Tarih Dergisi*, S. 68, İstanbul 2018, s. 73.

talep edilmiş, böylelikle salgınla mücadele etmek amaçlanmıştır³³¹. Aynı durum Surat mevkii için de geçerli olmuştur³³².

1.5.7. Hac Konusundaki Faaliyetleri ve İngiliz Sömürge İdaresinin Tutumu

Bütün İslam âlemi için hac farızasını yerine getirmek çok kıymetlidir. Farklı coğrafyada yaşayan binlerce Müslüman hac dönemlerinde Mekke ve Medine'ye akın etmiştir. Hintli hacılar da bu kabileler arasında yer almaktadır. Tarihin her döneminde hac ibadetini yerine getirmek için Müslümanlar pek çok zorlukla mücadele etmişlerdir. Kara yolu ile ulaşımın sağlandığı dönemlerde yaşanan kum fırtınaları, bölgede yaşayan Vehhabilerin sosyal ve dini düşünceleri, urban³³³ tehlikesi bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında deniz yolu ile ulaşımın sağlandığı dönemlerde, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren gemilerin limanlarda bekletilmeleri, vapur sendikaları ve hac komisyoncuları tarafından usulsüzce yapılan hacıları dolandırma çabalarıdır. Bunların yanında yine hacıların zahire ve gıda sandıklarının çalınması, su kuyularının bedevilerce zapt edilmesi, hacıların develerinin çalınması ya da develer için fazla ücret talep edilmesi, kalacak yer problemleri, salgın hastalıklar³³⁴ Hintli hacıların hac ibadetlerini yerine getirmek için karşılaşmış oldukları sıkıntılardan bazılarıdır³³⁵. Bu sıkıntıları çözmek Bombay şehbenderliğinin sorumluluğundadır.

1316/1899 yılı haccı sonrasında dönüş yolculuğuna geçen Hintli ve Malaylı hacıların da içinde bulunduğu 350 develik bir Hac kafilesi, Cidde yakınlarında 400 kadar olduğu tahmin edilen Urban gurubunun saldırısına uğramıştır. Saldırı esnasında ateşli silah da kullanan Urban, biri Çinli biri de Malay iki hacıyı öldürmüş ve kafiledeki diğer hacıların özellikle kıymetli eşyalarını çalmıştır. Bu durum hac kafilesindeki büyük çoğunluğun İngiliz tebaasından olması hasebiyle Cidde'nin İngiliz konsolosu vasıtasıyla Hicaz Vilayeti ve Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Konsolos hem çalınan eşyaların bulunmasını hem öldürülen hacıların kan diyetini hem de olaya karışanların yakalanmasını talep etmiştir. Eski dönemlerden beri bu tür meselelerde oldukça hassas

³³¹ BOA, BEO, 1164/87276: BEO, 1173/87905: BEO, 1173/87905.

³³² BOA, BEO, 1173/87905.

³³³ Urban: Çöl Arapları, aşiretler, bedeviler, Arabistan çöllerinde yaşayan Bedevi Arap kabileleridir. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1307: Hasan YAVUZ, Osmanlı Devleti Zamanında, Hac Yollarında Urban Saldırıları ve Alınan Önlemler, *Bitlis İslamiyat Dergisi*, C.V, S.1, Haziran 2023, s. 40.

³³⁴ 1884 yılında Hindistan'da büyük bir kolera salgını yaşanmıştır. Hac vazifesi için Mekke Medine'ye gelen hacılar Kamaran tahaffuzhannasinde karantinaya alındıktan sonra sağlık testlerine tabi tutulmuşlar karantina süresi dolduktan sonra hac ibadetlerini yapabilmışlardır. Yeliz GÖK, *Hintli Hacıların Yaşadığı Sıkıntılar Sirkat ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, ss. 20-26.

³³⁵ GÖK, *a.g.t.*, ss. 9-18.

davranan Hicaz Vilayet İdaresi ve Osmanlı merkez yönetimi hemen hareket geçerek yerel güvenlik birimlerine olayın araştırılması suçluların yakalanarak tutuklanması yönünde emir vermiştir³³⁶.

Hindistan yardımları söz konusu olduğunda da hacdan bahsetmek gereklidir. Çünkü Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere halkı, Arabistan'a hizmet götürmek ve yardım toplamak üzere her yıl Hindistan'a gitmektedirler. Arabistan ve Hindistan toprakları biri diğerinin tebaasına açık olduğu için Hindistan ve ticari ilişkilerinin engellenmesi mümkün değildir³³⁷. Ayrıca Hac vazifesini yerine getirmek isteyen Hintli hacıların seyahatlerinin engellenmesi mümkün değildir.

2.İNGİLİZ SÖMÜRGE İDARESİNİN TİCARİ FAALİYETLERE YÖNELİK TUTUMU

Osmanlı tüccarı, Hindistan ile ticaretin başladığı XVI. asırdan sonra, yolda ya da ticari muamelelerde herhangi bir sıkıntı yaşamamışlardır. Ancak İngilizler'in bölgeyi sömürmeye başlamasından sonra ticaret ve seyahat edebilmek için pasaport uygulaması zorunluluğu gelmiştir. Hatta Osmanlı tüccar ve tebaası Bombay Başşehbenderliği'nden aldıkları pasaporta rağmen seyahat ve ticarete birtakım engellemelere maruz kalmışlardır. İngiltere idaresi, şehbenderlik tarafından verilen pasaportları geçersiz saymıştır. Şüphesiz bunun temelinde Osmanlı ile bir şekilde irtibatı olan Hind Müslümanları ile ve Osmanlı tebaasının sömürge sistemini tehdit edeceği öngörüsü vardır. Hatta İngiliz sömürge yönetimi diğer devletlere ait konsoloslukların pasaportları geçerli sayarken osmanlı tebaasına bu şekilde uluslararası hukuku çiğneyen muamelede bulunmasının temelinde, iki toplumun yakın temazsta bulunmasını engellemek vardır. Örneğin, Osmanlı tebaasından Es-Seyyid Ahmed adında bir şahıs 20 Mart 1281/1 Nisan 1865 tarihinde Madras'a gitmek için Bombay Başşehbenderliği'nden pasaport aldığı halde yolda İngiliz Hükümeti polisi tarafında çevrilmiştir. Kendisi bu yolculuğunda epeyce zorluk yaşadığından Madras'a geçebilmesi için 30 Receb 1281/29 Aralık 1864 tarihinde bir ruhsat verilmiştir. Es-Seyyid Ahmed, bu defa ruhsata rağmen demiryolu polisi tarafından çevrilmiş ve tutuklanmıştır. Keza Osmanlı tebaasından Arap kökenli İslam bin Hızır adında bir kişi Haydarabat'a gitmek üzere demir yolundan Bombay'dan hareket etmiştir. Yanında bulunan ticaret ürünlerini de demiryolu şirketine kaydettirdiği

³³⁶ Mustafa Güler-Sevgi Taşpınar, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Malay Müslümanlarının Hac Serüvenleri", *Prof. Dr. Ali Özek'in Hatırasına Armağan*, (Ed. Bedreddin Çetiner) İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 2023, s. 251.

³³⁷ BOA, HR. İD, 94/39.

halde polis tarafından tutuklanmıştır³³⁸. Yukarıda ifade edilen iki örnek ve benzerlerinde görüldüğü gibi Hindistan'a gelen Osmanlı tüccar ve tebaası İngiliz memurları tarafından tutuklandıktan sonra bir kısmı Ahmedabad, Uttar Paradeş, Ajmer gibi demir yolu merkezlerinde göz altında tutulmuş; bir kısmı ise memleketlerine geri gönderilmiştir. Bu konunun çözümlenmesi için birtakım tedbirler alınması gerektiği Bombay Başşehbenderliği tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir (14 Teşrinisani 1281/ 26 Kasım 1865)³³⁹.

3.BOMBAY ŞEHBENDERHANESİ MUHASEBESİ

Bu başlıkta Bombay şehbenderhanesi muhasebe kayıtlarına geçmeden önce Şehbenderlik Nizamnamesi'nin muhasebe ile ilgili maddelerine yer verilecektir. Ardından Bombay Başşehbenderhanesi'nin 1292-1299/1876-1883 yıllarında ait yedi yıllık muhasebe defterleri değerlendirilecektir.

3.1. ŞEHBENDERLİK MUHASEBESİ

Şehbenderhane muhasebesine dair kaideler Şehbenderlik Nizamnamesi'nin dördüncü fasıl ikinci kısmında yer almaktadır. Buna göre, vazifeli ve fahri şehbenderler tarafından verilen veya imzalanan resmi evrak vergisi Hariciye Nezareti tarafından belirlenmiştir. Evraka yapıştırılacak pullar Hariciye Nezareti'nden gönderilmektedir³⁴⁰. Şehbenderhanelerin yürüttükleri ve bunlara dair kurallar nizamnamede şu şekilde ifade edilmiştir;

1- Pul yapıştırılmamış resmi evrakın geçerliliği yoktur.

2- Ayrıca pulsuz evraktan dolayı yaşanan problemler sebebiyle şehbenderler birtakım cezaya çarptırılabilirler³⁴¹.

3- Bu pullar altı çeşittir. Bunların birincisi 50 kuruş, ikincisi 20 kuruş, üçüncüsü 10 kuruş, dördüncüsü 5 kuruş ve beşincisi 20 para değerindedir. Altıncı pulun maddi değeri yoktur. Bunlar masrafsız resmi evraklara uygulanmaktadır³⁴².

4- Şehbenderler kullandıkları pulların hesabını her üç ayda bir Hariciye Nezareti'ne göndermektedirler. Kullanılmayan pullar ise her altı ayda Hariciye Nezareti'ne iade edilmektedir. İade edilen pullar yerine yenileri gönderilmektedir³⁴³.

³³⁸ BOA, HR. İD, 94/39.

³³⁹ BOA, HR. İD, 94/40.

³⁴⁰ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 198: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.371.

³⁴¹ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 198: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.371.

³⁴² *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 198: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.371.

5- Pasaport ve tasdikname gibi şebhenderler tarafından verilen basılı evrak, Hariciye Nezareti'nden gönderilmektedir³⁴⁴.

6- Şebhenderhaneler pasaport ve vize işlemlerinden gelir elde etmektedir. Bu işlemlerin ücretleri şu şekildedir:

Tablo 4. Pasaport-Vize İşlemleri ve Ücretleri

İşlem	Ücreti
Pasaport vergisi	50 kuruş
Vize vergisi	20 kuruş
50'den az sıhhiye patentesi vergisi	10 kuruş
550'den fazla sıhhiye patentesi vergisi	20 kuruştur

Kaynak: *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 199.

7- Şebhenderhanelerde yapılan resmi işlemlerin fiyat listesi kağıtlarının duvarına asılmak zorundadır³⁴⁵. Bu fiyat listesinden daha fazla bir ücret talep edilmemesine şebhenderler dikkat etmektedir.

8- Fiyat tarifesinde yer almayan resmi evrak ücretsiz verilmekte ve bu durum Hariciye Nezareti'ne bildirilmektedir³⁴⁶.

9- Şebhenderler tarafından verilen zabıtname vb. resmi evrak 2 sayfadır. Bunun bir satırı 12 hece ve bir sayfası 20 satırdan oluşmaktadır. Mahkeme esnasında tutulan zabıtnamelerden vergi alınmamaktadır.

11- Sureti çıkarılan resmi evraklardan ayrı ayrı suret harcı alınmaktadır.

12- Şebhenderlerin görev bölgenin kanunlarına göre ödemeleri gereken mağaza ücreti, doktor masrafı, hesap yönetimi ve bilir kişi gibi masraflar evrak vergi dahilinde değildir³⁴⁷.

13- Herhangi bir davanın araştırılması için görev yerinden başka bir yere gidecek şebhenderin masrafları için ayrıca harcırah verilmektedir. Bu harcırah olay ile ilgisi olanlardan peşin alınmaktadır. Böyle bir durumda şikâyetçiye verilecek resmi

³⁴³ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 199: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, ss.371,372.

³⁴⁴ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 199: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.372.

³⁴⁵ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 199: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.372.

³⁴⁶ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 199: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.372.

³⁴⁷ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 200: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.373.

evrak fiyat listesine göre vergilendirilmektedir. Bu vergiyi şehbenderler peşin talep edebilmektedirler³⁴⁸.

14- Şehbenderhanelerin masraf giderleri düşürüldükten sonra hasılat fazlası, makbuz senetleri ile her üç ayda bir Hariciye Nezareti'ne gönderilmektedir³⁴⁹.

15- Fahri şehbenderlere ait şehbenderhaneler ise masrafına mukabil olmak üzere senelik 500 kuruş olan hasılatının tamamını hazineye göndermektedirler. Eğer hasılat 10.000 kuruşa ulaşmışsa bunun 5.500 kuruşu hazineye aittir.

16- Posta ve telgraf ücretleri fiyat listesine göre uygulanmaktadır.

17- Bölgedeki ihtiyaç sahibi tebaa için harcanan masraflar için ise şehbenderhane hasılatı kullanılmaktadır. Hasılatın bu masrafları karşılayacak kadar yeterli olmaması durumunda bunlar, devlet hazinesinden karşılanmaktadır³⁵⁰.

3.2.BOMBAY ŞEHBENDERHANESİ MUHASEBE KAYITLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (1292-1299/1876-1883)

Bombay Başşehbenderhanesi'nin 1876-1883 yılları arasında 3 aylık, 9 aylık veya 1 yıllık olarak Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu muhasebe kayıtları aşağıda detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

3.2.1. 1292/1876-77 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Bombay Şehbenderhanesinin 1292/1876-77 yılı muhasebesinde sadece Teşrinievvel-Kânunuevvel aylarına ait üç aylık kayıt tespit edilmiştir. Buna göre Şehbenderhane hasılatı 3.395 kuruştur. Hasılatın 1.882,5 kuruşu kançılar maaşları, “*Ad Gazetesi'nin*” abonelik ve posta ücretleri için kullanılmıştır. Şehbenderhanenin gelir masrafı 39,5 kuruştur. Kalan 1.473 kuruş makbuz senetleri ile hazineye gönderilmiştir³⁵¹.

Tablo 5. 1292/1876-77 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Dönem	Ekim-Kasım/Aralık-Ocak 1876-77
Hasılat	3.395 kuruş
Masraf	1.882,5 kuruş

³⁴⁸ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 200: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.373.

³⁴⁹ *Düstur*, Tertip 1, C.II, s. 200: *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.373.

³⁵⁰ *Salname-i Hariciye III. Defa 1318*, s.374.

³⁵¹ BOA, HR. İD, 625/66.

Giderler	39,5 kuruş
Kalan	1.473 kuruş

Kaynak: BOA, HR. İD, 625/66.

3.2.2. 1293/1877-78 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Bombay Şehbenderhanesinin 1293/1877-78 yılının üçer aylık dönemlerdeki muhasebe kayıtlarında Kânunusani-Mart aylarında şehbenderhane hasılatından posta ücreti ve kâtip maaşı için 186 rupi 14 anna harcanmıştır. Bu dönemde gelir 195 rupi 7,5 annaya tenzil etmiştir. “*Times Avf India*” gazetesinin bir yıllık abonelik ücreti 6,5 rupi 6,5 anna, posta ücreti ise 68 rupiye mal olmuştur. Bu abonelik ücretini Bombay Başşehbenderi karşıladığı için 59 rupi 5,5 anna kendisinde kalmıştır. Son olarak hazineye aktarılan tutar 5,5 lira 14 kuruş 14 paradır³⁵². 1293/1877-78 yılının Mart-Haziran arasındaki 4 aylık hasılatı ise 10 lira 8 kuruştur. Masrafı 20 lira 16 kuruştur³⁵³. Hasılatın masrafları karşılamadığı açıkça görülmektedir.

Nisan-Haziran 3 aylık süre zarfında şehbenderhanenin hasılatı 211 rupi 3 anna 6 paisadır. Bunun 105,5 rupisi posta ücretleri, bültenlerin kâğıt ve baskı masraflarıdır. Geriye 105 rupi 10 anna 6 paisa kalmıştır. Bu meblağ 10 lira 8 kuruşa eşit gelmektedir³⁵⁴ Temmuz-Eylül 1293/ 1877-78 döneminin hasılatı 813 kuruş 32 paradır. Bunun 10 Osmanlı lira 43 kuruşu masraf tutarıdır. Kâtip maaşı olarak bir önceki dönem için 8 lira 57 kuruş tenzil edilmiştir³⁵⁵. Bu dönemde posta ve telgraf ücretleri ve kâtip maaşları toplamda 231 rupi 4 annaya mal olmuştur. Gelir masrafı olan 32 rupi tenzil edildikten sonra 199 rupi 4 anna kalmıştır. Bu tutar 19 Osmanlı lirasına eşittir³⁵⁶. Yine bu dönemin hasılatından 285 kuruş R. 1292 yılının Teşrinievvel ayına ait kâtip maaşına tenzil edilmiş, geriye kalan 528 kuruş 32 para hazineye gönderilmiştir³⁵⁷. Bu yıla ait bir yıllık şehbenderhane muhasebesi aşağıdaki tabloda bir bütün olarak gösterilmiştir.

³⁵² BOA, HR. İD, 625/75.

³⁵³ BOA, HR. İD, 625/69.

³⁵⁴ BOA, HR. İD, 625/70.

³⁵⁵ BOA, HR. İD, 625/72.

³⁵⁶ BOA, HR. İD, 625/71.

³⁵⁷ BOA, HR. İD, 625/74.

Tablo 6. 1293/1877-78 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Dönem	Ocak-Şubat/ Mart-Nisan 1877-78	Mart-Nisan/ Haziran- Temmuz 1877- 78	Nisan-Mayıs Haziran- Temmuz 1877- 78	Temmuz- Ağustos/ Eylül Ekim 1877-78
Hasılat	Hasılat toplamı verilmemiş	10 lira 8 kuruş	211 rupi 3 anna 6 paisa	813 kuruş 32 para
Masraf	186 rupi 14 anna	20 lira 16 kuruş	105,5 rupi	10 Osmanlı lirası 43 kuruş
Tenzil edilen	195 rupi 7,5 anna	-		8 lira 57 kuruş tenzil
Önceki yıla aktarılan	6,5 rupi, 6,5 anna	-	-	-
Abonelik ve posta ve telgraf ücreti	68 rupi	-	-	231 rupi 4 anna
Şehbendere ayrılan	59 rupi 5,5 anna	-	-	-
Hazineye aktarılan	5,5 lira 14 kuruş 14 para	-	-	528 kuruş 32 para
Kalan	-	-	105 rupi 10 anna 6 paisa/10 lira 8 kuruş	199 rupi 4 anna

Kaynak: BOA, HR. İD, 625/69, 70, 71, 72, 74, 75.

3.2.3. 1294/1878-79 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Bombay Başşehbenderhanesi'nin Mart-Nisan 1878-79 yılı hasılatı belirtilmemiş ancak masraf tutarının 47 kuruşa mal olduğu belirtilmiştir³⁵⁸. Yine bir sonraki Nisan-Haziran aylarının hasılat miktarı belirtilmemiştir. Hasılatтан ayrılan masraf tutarı 111 kuruştur³⁵⁹. Temmuz-Eylül ayları arasında toplam hasılat miktarı belirtilmemiş fakat hasılatтан 16 lira 24 kuruş 30 paranın tenzil edildiği kaydedilmiştir³⁶⁰. Bu dönemde kâtip maaşı, posta ücreti, Farsça bir gazete olan “*Hayyam-ı Cihannüma'nın*” yıllık abonelik ücreti, Kaşgar'dan Bombay'a gelen Hacı Mehmed için alınan Cidde biletinin ücreti toplam 2.166 kuruş 10 paraya mal olmuştur. Şehbenderhane geliri olarak 541,5

³⁵⁸ BOA, HR. İD, 625/73.

³⁵⁹ BOA, HR. İD, 625/76.

³⁶⁰ BOA, HR. İD, 625/97.

kuruş çıkarılmıştır. Geriye 1.624 kuruş 30 para bakiye kalmıştır³⁶¹. Bu yılın son dönemi Ekim-Kasım/Aralık-Ocak 3 aylık şehbenderhane hasılatı 2.384,5 kuruştur. Bu meblağdan kâtip maaşı, bir İngiliz gazetesinin abonelik bedeli ve posta ücreti gibi masraflara 832 kuruş 12 para harcanmıştır. Hasılattan kalan 1.552 kuruş 38 paranın makbuz senetleri Hariciye Nezareti'ne gönderildikten sonra hazineye aktarılmıştır³⁶². Bu yıla ait bir yıllık şehbenderhane muhasebesi aşağıdaki tabloda bir bütün olarak gösterilmiştir.

Tablo 7. 1294/1878-79 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Dönem	Mart-Nisan 1878	Nisan-Mayıs/Haziran-Temmuz 1878	Temmuz-Ağustos/Eylül-Ekim 1878	Ekim-Kasım/Aralık-Ocak 1878
Hasılat	Hasılat toplamı verilmemiş	Hasılat toplamı verilmemiş	Hasılat toplamı verilmemiş	2.384,5 kuruş
Masraf	47 kuruş	111 kuruş	2.166 kuruş 10 para	832 kuruş 12 para
Tenzil edilen	-	-	16 lira 24 kuruş 30 para	-
Kalan	-	-	1.624 kuruş 30 para	1.552 kuruş 38 para

Kaynak: BOA, HR. İD, 625/73, 76, 78, 80, 81, 97.

3.2.4. 1295/1879 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Bombay Şehbenderhanesi'nin Ocak-Şubat 1878/Mart-Nisan 1879'da hasılatı 740 kuruş 16 paradır. Bunun 491 kuruş 16 parası 1294 senesine dahil edilmişti³⁶³ Bu dönemde kâtip maaşı, cihannüma gazetesinin bir yıllık abonelik ücreti ve posta ücretleri 1.880 kuruşa mal olmuştur. Şehbenderhane varidatı 1.140 kuruş 24 para çıkarıldığında geriye 740 kuruş 16 para kalmıştır. Bunun karşılığı 7 altın 40 kuruş 16 para hazineye aktarılmıştır³⁶⁴ Ocak-Şubat/Mart-Nisan 1879'da kâtip maaşı, İngilizce ve Farsça gazetelerin abonelikleri, posta ücretleri 3.040 kuruş 36 paraya mal olmuştur. Şehbenderhane gelirleri 1.254 kuruşa indirilerek 1.786 kuruş 30 para kalmıştır³⁶⁵.

³⁶¹ BOA, HR. İD, 625/78.

³⁶² BOA, HR. İD, 625/81/80.

³⁶³ BOA, HR. İD, 625/82.

³⁶⁴ BOA, HR. İD, 625/83.

³⁶⁵ BOA, HR. İD, 625/92.

Nisan-Mayıs/Haziran-Temmuz 1879'da üç aylık zaman zarfında kâtip maaşı ve posta ücretleri gibi masraflar 1.187 kuruş 30 paradır. Şehbenderhane hasılatı ise 693 kûsur kuruştur. Kalan 1.094 kuruş 10 para hariciye nezaretinden talep edilmektedir³⁶⁶. Temmuz-Ağustos/ Eylül-Ekim 1879 hasılat masrafı 1.273 kuruştur³⁶⁷. Bu dönemde şehbenderhane kâtip maaşı ve posta ücretleri 1.748 kuruştur. Hasılattan 475 kuruş tenzil edildiğinde geriye 1.773 kuruş kalmıştır³⁶⁸. Ekim-Kasım/Aralık-Ocak 1879-80 yılında hasılat 1.084 kuruş 7 paradır. Bunun 1.730 kuruş 30 para kançılara maaşı olarak ayrılmıştır. Geriye kalan 646 kuruş 23 para Hariciye Veznesi'ne teslim edilerek makbuz senetleri gönderilmiştir³⁶⁹. Yine bu dönemde şehbenderhane katibinin maaşı ve posta ücretleri dahil 1.719,5 kuruş masraf bedelidir. 418 kuruş varidat çıkarıldığında 1.301,5 kuruş kalmıştır³⁷⁰. Bu yıla ait bir yıllık şehbenderhane muhasebesi aşağıdaki tabloda bir bütün olarak gösterilmiştir.

Tablo 8. 1295/1879 Yılı Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi

Dönem	Ocak-Şubat/ Mart-Nisan 1878- 1879	Nisan-Mayıs/ Haziran- Temmuz 1879	Temmuz- Ağustos/Eylül- Ekim 1879	Ekim- Kasım/Aralık- Ocak 1879-80
Hasılat	3.760 kuruş	693 kuruş	1273 kuruş	1.084 kuruş 7 para
Masraf	1.880 kuruş	1.187 kuruş 30 para	1748 kuruş	1.730 kuruş 30 para
Giderler	1.140 kuruş 24 para	-	-	-
Kalan	740 kuruş 16 para	1.094 kuruş 10 para	-	646 kuruş 23 para
Şehbenderhane varidatı	7 altın 40 kuruş 16 para	-	-	-
1294 senesine dahil edilen	491 kuruş 16 parası	-	-	-
Tenzil edilen	-	-	475 kuruş	-

Kaynak: BOA, HR. İD, 625/82, 83, 86,87, 88, 89, 92, 94.

³⁶⁶ BOA, HR. İD, 625/87/86.

³⁶⁷ BOA, HR. İD, 625/88.

³⁶⁸ BOA, HR. İD, 625/89.

³⁶⁹ BOA, HR. İD, 625/94.

³⁷⁰ BOA, HR. İD, 625/92.

3.2.5. 1296/1880 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Bombay Şehbenderliği'nin 1296/1880 yılında altı aylık muhasebe kaydı tespit edilmiştir. Ocak-Şubat 1880 yılında üç aylık hasılatı 2.697 kuruştur. Masrafları ise 2.077 kuruş 20 paradır. Geriye kalan 601 kuruş 20 para hariciye veznesine teslim edilerek makbuz senetleri gönderilmiştir³⁷¹. Nisan-Haziran 1296/1880 döneminde posta ücretleri ve kançılar maaşı 1.762 kuruşa mal olmuştur. Fakat hasılatı 1.700 kuruş 20 paradır. Yani hasılat masrafları karşılamada yetersiz kalmıştır. Buradan kalan 61,5 kuruş masraf fazlası bir sonrası üç aylık masraflara dahil edilmiştir³⁷².

Tablo 9. 1296/ 1880 Yılı Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi

Dönem	Ocak-Şubat 1880	Nisan- Haziran 1880
Hasılat	2.697 kuruş	1.700 kuruş 20 para
Masraf	2.077 kuruş 20 para	1.762 kuruş
Kalan	601 kuruş 20 para	61,5 kuruş

Kaynak: BOA, HR. İD, 625/90, 96.

3.2.6. 1297/1881 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Bombay Başşehbenderhane'si muhasebesi 1297/1881 yılında 3 ayda bir gönderilen şehbenderlik maaş ve tahsisatlarının gönderilmesinde birtakım problemler yaşanmış Ocak-Şubat aylarının hesabı mart ayında gönderilmesi gerekirken ödenmemiş olup bu iki aylık hasılatın masrafı 600 kuruştan fazladır. Bombay'da bulunan yabancı konsolosların aldıkları vergiler 3'er rupi olarak kaydedilmiştir. Şehbenderhanenin gelir masrafı kançılara maaşını ödedikten sonra arta kalan olacaktır. Temmuz-Ağustos/Eylül-Ekim 1881 3 aylık hasılatı 2033 kuruş 23 paradır. 1.416 kuruş 3 para masraf tutarı çıkarıldığında 611,5 kuruş kalmaktadır. Bu döneme sarkmış olan 61,5 kuruş Temmuz 1880/Şubat 1882 6 aylık dönem dahil edilerek toplamda 1.477 kuruş 23 para Hariciye Nezareti'nden talep edilmiştir³⁷³.

3.2.7. 1298/1882 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Bombay Şehbenderhane'si muhasebesi 3 defa poliçe ile gelen 87 lira, indirilen 17 şilin, 11 peni bedeli hesaplanarak geri kalan nakit Hariciye veznesine gönderilmiştir.

³⁷¹ BOA, HR. İD, 625/96.

³⁷² BOA, HR. İD, 625/90-2

³⁷³ BOA, HR. İD, 625/90.

1298/ 1882 1 yıllık hasılatı 21.739,5 kuruştur. Bunun 11.577 kuruş 21 paradan 3 kez poliçesi ile 9.674 kuruşu Hariciye Veznesi'ne teslim edilmiştir. Akçe masrafı bedeli 851 kuruş 18 para, tramvay ücreti olan 7 kuruş 5 para indirilerek geriye kalan 1.346 kuruş 22 para Hariciye veznesine teslim edilerek makbuz senetleri gönderilmiştir³⁷⁴.

Tablo 10. Mart 1882/Şubat 1883 Yılı Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi

Masraflar	Meblağ
Hasılat	12.739 kuruş 20 para
Posta ücreti	115 kuruş 31 para
Tercüman maaşı	8.550 kuruş
Gazete abone bedeli	1.539 kuruş
İanna bedeli	19 kuruş
Nizamname için yaptırılan çerçeve bedeli	14 kuruş 10 para
Doktor masrafları	480 kuruş 27 para
Kalp akçe için yapılan masraf	851 kuruş 18 para
Tramvay ücreti	7 kuruş 5 para
Toplam	11.577 kuruş 21 para
Kalp akçe bedeli	851 kuruş 18 para
Tramvay ücreti	7 kuruş 5 para
Ara toplam	858.23
Artan	11.577. 21 kuruş
Genel toplam	21.739 kuruş
Çıkarılan	9.674 kuruş 22 para
Toplam kalan	1.346 kuruş 22 para

Kaynak: BOA, HR. İD, 625/90, 98.

3.2.8. 1299/1883 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi

Bombay Başşehbenderliği'nin Haziran-Ağustos 1883 yılında 3 aylık hasılatı 10.797 kuruş 5 paradan 2.745 kuruş 25 para tabloda görülen şehbenderlik masrafları çıkarıldığında geriye kalan 8.051 kuruş 20 para Hariciye Veznesi'ne teslim edilerek

³⁷⁴ BOA, HR. İD, 625/98.

makbuz senetleri gönderilmiştir³⁷⁵. Mart-Nisan/Mayıs-Haziran 1883 yılında 3 aylık Bombay Başşehbenderliği hasılatı 18.130 kuruştur. 2.209 kuruş 14 para şehbenderhane masraflarına ödenmiştir. Kalan 15.920 kuruş 6 para Hariciye veznesine gönderilmiştir. Hasılat fazlası İngiliz lirası olduğu için 109 kuruş 6 para olarak gönderilmiştir³⁷⁶. 22 Ağustos 1883 tarihli iradeye göre Bombay Başşehbenderliği'nin ödemiş olduğu 3.831 kuruş kesilmiştir³⁷⁷.

Tablo 11. Haziran-Ağustos 1883 Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi

Masraflar	Meblağ
Hasılat	10.797 kuruş 5 para
Posta ücreti	107 kuruş 18 para
İane bedeli	19 kuruş
Kâtip maaşı	2.137 kuruş 20 para
Hak ettirilen mühür bedeli	33 kuruş 10 para
Akçe farkı	448 kuruş 17 para
Toplam	2.745 kuruş 20 para
Kalan	8.051 kuruş 20 para

Kaynak: BOA, HR. İD, 625/99, 101, 102.

Tablo 12. Mart-Nisan/Mayıs-Haziran 1883 Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi

Masraflar	Meblağ
Hasılat	18.130 kuruş
Posta ücreti	43 kuruş 14 para
Defter bedeli	28 kuruş 20 para
Kançılar maaşı	2.137 kuruş 30 para
Toplam	2.209 kuruş 14 para
Hasılat çıkarılınca geri kalan	15.920 kuruş 26 para

³⁷⁵ BOA, HR. İD, 625/102-3

³⁷⁶ BOA, HR. İD, 625/99.

³⁷⁷ BOA, HR. İD, 625/101.

Tablo 13. Mart-Nisan/Mayıs-Haziran 1883 Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi

109 kuruş 19 para çıkarılmış	14.962 kuruş 20 para
4 peni, 13 şilin, 136 lirateyn?	959 kuruş 6 para

Kaynak: BOA, HR. İD, 625/99.**Tablo 14. 1876-1883 Yılları Arası Bombay Şehbenderhanesinin Muhasebesi**

Yıl	Ay	Hasılat	Masraflar	Arta kalan
1876	Ekim-Kasım/Aralık-Ocak	-	1.882,5kuruş	1.473 kuruş
1877-1878	Ocak-Şubat/Mart-Nisan	195 rupi 7,5 anna	186 rupi 14 anna	6,5 rupi, 6,5 anna
1877	Mart- Nisan/Haziran-Temmuz	20 lira 16 kuruş	10 lira 8 kuruş	10 lira 8 kuruş
1877	Nisan-Mayıs/Haziran-Temmuz	211 rupi 3 anna 6 paisa	105,5 rupi	105 rupi 10 anna 6 paisa/10 lira 8 kuruşa
1877	Temmuz-Ağustos/Eylül-Ekim	231 rupi 4 anna	32 rupiye	199 rupi 4 anna/19 lira
1877-78	Ekim-Kasım/ Şubat-Mart	813 kuruş 32 para	285 kuruşu	528 kuruş 32 para
1878	Mart-Nisan	47 kuruş	-	-
1878	Nisan-Mayıs/Haziran-Temmuz	111 kuruş	-	-
1878	Temmuz-Ağustos/Eylül-Ekim	2.166 kuruş 10 para	541,5 kuruş	1.624 kuruş 30 para
1878	Ekim-Kasım/Aralık-Ocak	2.384,5 kuruş	1.552 kuruş 38 para	832 kuruş
1879-1880	Ocak-Şubat/Mart-Nisan	3040 kuruş 36 paraya	1.254 kuruş	1.786 kuruş 30 para
1879-1880	Ekim-Kasım Aralık-Ocak	1.730 kuruş 30 para	1.084 kuruş 7 para	646 kuruş 23 para
1880-1881	Aralık-Ocak/Şubat-Mart	2.697 kuruş	2.077 kuruş 20 para	601 kuruş 19 para
1297/1881	-	600 kuruş	-	-
1882-1883 (1 yıl)	Mart-Nisan/Şubat-Mart	12.739 kuruş 20 para	11.577 kuruş 21 para	1.346 kuruş 22 para
1883	Mart-Nisan/Mayıs-Haziran	18.130 kuruş	2.209 kuruş 14 para	15.920 kuruş 26 para
1883	Haziran-Temmuz/Ağustos-Eylül	10.797 kuruş 5 para	2.745 kuruş 25 para	8.051 kuruş 20 para

Kaynak: BOA, HR. İD, 625/66, 75, 69, 70, 72, 71, 74, 73, 76, 97, 78, 81, 80, 82, 83, 92, 87, 86, 88, 89, 94, 92, 96, 90, 98, 99, 101, 102.

Bombay Başşehberhane'sinin yaklaşık 7 yıllık muhasebe kayıtları değerlendirildiğinde, hasılatın en büyük payını kâtip ve tercüman gibi görevlilerin maaşlarına ayrıldığı görülmektedir. Hasılatın ayrılan en düşük masraf kalemi ise şehir içi ulaşımda kullanılan tramvay ücretleridir. Ayrıca şehbenderlik kurumlarının dünya basını ve yerel basını yakından takip etmek amacıyla gazete aboneliklerine hasılatın önemli bir miktar ayrılmıştır. Bunlardan yerel gazete “*Cihannüma*”nın yıllık abonelik ücreti masraflar arasında önemli bir yekûn tutmaktadır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Politikası takip ettiği bu dönemde Müslüman nüfusun yoğun bir şekilde yaşadığı Bombay şehrinde Müslümanlar arasında yardım toplanması amacıyla bültenler dağıtılmıştır. Bu bültenler şehbenderhane tarafından bastırıldığı için matbaalara önemli bir miktar ödeme yapılmıştır³⁷⁸.

Muhasebe kayıtlarındaki bir diğer masraf kalemi, Şehbenderlik Nizamnamesi'nin şehbenderhane duvarına asılması için belli bir tahsisat ayrılarak çerçeve yaptırılmasıdır. Diğer bir tutar ise doktor masraflarıdır. Tablolarda dikkat çeken bir masraf ise kalp akçe bedelidir. Osmanlı Devleti'nin para tarihinde XIX. yüzyıl'da kalpazanlık faaliyetlerin nispi olarak artış gösterdiği bilinmektedir. İçeride olduğu gibi yakın veya uzak pek çok ülke veya şehirde de sahte Osmanlı paralarının darbedildiği vakidir. Çok uzak bir coğrafya olmasına rağmen Bombay'da da sahte para basımına dair bir vukuat yaşanmıştır. 1285/1868-69 yılında “*Adli Altını*”n sahtesini üretmeye çalışan kişiler ile alakalı Bombay Başşehbenderliği tahkikat başlatmış ve ilk planda suçlanan şahıslar para basmadıklarını, kadınlar için ziynet eşyası ürettiklerini beyan etmişlerdir. Ancak bu kişilerin kalpazanlık yaptıkları tespit edilerek paranın Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yayılmasının engellenmesi için gerekli önlemler alınmıştır. Muhasebe kayıtlarındaki kalp akçe bedelinin sahte paraya karşı aldığı önlem ve tahkikatlar için harcanan tutar olduğu tahmin edilmektedir³⁷⁹.

Bombay Başşehberhane'sinin muhasebesine bakıldığında maaşların ve giderlerin genellikle kuruş olarak ifade edilmesinin yanında şehbenderliğin bulunduğu ülkenin para birimleri olan ruble, florin, frank, İngiliz lirası gibi paraların da kullanıldığı görülmektedir. Bu minvalde ilgili muhasebe kayıtlarında başta Osmanlı Devleti'nin kendi kullanmış olduğu para birimleri kuruş, Osmanlı lirası ve para'nın yanında İngiliz

³⁷⁸ BOA, HR. İD, 625/66, 75, 69, 70, 72, 71, 74, 73, 76, 97, 78, 81, 80, 82, 83, 92, 87, 86, 88, 89, 94, 92, 96, 90, 98, 99, 101, 102.

³⁷⁹ BOA, HR. İD, 625/66, 75, 69, 70, 72, 71, 74, 73, 76, 97, 78, 81, 80, 82, 83, 92, 87, 86, 88, 89, 94, 92, 96, 90, 98, 99, 101, 102.

müstemlekesi olan Hindistan'da kullanılan para birimlerinden İngiliz lirası, peni, şilin ve tabi ki Hindistan'ın para birimleri olan rupi, paisa, anna'nın kullanıldığı görülmektedir³⁸⁰.

Diğer bir husus da Osmanlı Devleti, ekonomik zorluklar nedeniyle kimi zaman şehbender maaşlarını ödeme konusunda sorunlar yaşamıştır. Bu soruna bir çözüm üretmek için bazen şehbenderlerin maaş karşılığı olarak şehbenderhane hasılatından pay almaları sağlanmıştır. Bazen de şehbenderhane masrafını kendi maaşından karşılamak durumunda kalan şehbenderler, ilerleyen süreçte maaşlarını şehbenderhane hasılatından tahsil etmişlerdir. Örneğin, yerel bir Hindistan gazetesinin abonelik ve posta ücretini Bombay Başşehbenderi maaşından karşılamıştır. Kânunusani-Mart 1293/1877-78 yılının 3 ay arasındaki masrafları değerlendirildiği sırada bu abonelik ücretinin karşılığı 59 rupi 5,5 anna olarak Bombay Başşehbenderi'nin tahsil edeceği kaydedilmiştir³⁸¹.

Ele alınan 7 yıllık Bombay Başşehbenderliği muhasebe kayıtlarındaki gelirler ve giderler karşılaştırıldığında şehbenderlik hasılatının artması mukabilinde masraflarının da artmış olduğu açıkça görülmektedir.

4.BOMBAY BAŞŞEBENDERLİĞİ'NİN KAPATILMASI

Osmanlı Devleti'nin hem ticari hem de manevi bağları bulunan Hindistan'ın Bombay şehrinde bir şehbenderlik kurulması öncelikle fahri olarak planlanmış, bunun için yerli halktan birinin şehbender tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda Bombay'a ilk fahri şehbender olarak 1848 yılında Hacı Habib Yusuf tayin edilmiştir. 1869 yılına gelindiğinde yerli halktan birisinin merkezden görevlendirilen bir memur kadar etkili olmadığı düşüncesi hasıl olmuştur. Bunun sonucu olarak yine 1869 yılında Artin Ârâm Efendi'nin tayini ile şehbenderlik muvazzaf şehbenderlik statüsüne çıkarılarak yeniden tesis edilmiştir.

Artin Ârâm Efendi'nin tayininden sonra faaliyetlerine devam eden Bombay Başşehbenderliği'nin on yıl gibi kısa bir süre içinde 25 Şevval 1296/12 Ekim 1879 tarihinde kapatılması fikri gündeme gelmiştir. Kapatılma fikrinin altında Bombay Başşehbenderliği'ne ayrılan bütçenin devletin mali politikasını olumsuz etkilediği görüşü vardır. Ancak Osmanlı Devleti ve Hindistan arasındaki siyasi, ekonomik ve

³⁸⁰ BOA, HR. İD, 625/66, 75, 69, 70, 72, 71, 74, 73, 76, 97, 78, 81, 80, 82, 83, 92, 87, 86, 88, 89, 94, 92, 96, 90, 98, 99, 101, 102.

³⁸¹ BOA, HR. İD, 625/66, 75, 69, 70, 72, 71, 74, 73, 76, 97, 78, 81, 80, 82, 83, 92, 87, 86, 88, 89, 94, 92, 96, 90, 98, 99, 101, 102.

sosyal ilişkilerin sarsılacağı görüşü ile şehbenderhanenin kapatılma fikirden vazgeçilmiştir³⁸².

1848-1914 yılları arasında faaliyetlerine devam eden Bombay Başşehbenderliği, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tehlike altına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye karşı savaşa girmesiyle, İngiliz sömürgesi olan Bombay'daki şehbenderliği tehdit etmiştir. Bu tehdit sonucunda birçok sefarethane ve şehbenderhane kapatılarak memur ve görevlileri İngilizler tarafından esir alınmıştır. Bu dönemde Bombay Şehbender Vekili Hasan Basri Bey tutuklanmış ve bir süre Katapahar Esir Kampı'nda tutulmuştur. Bu gelişme sonrasında savaş dönemi de olsa Hindistan'daki Osmanlı tebaasının resmi işleriyle ilgilenecek bir temsilci kalmamıştır. Bu problemi çözmek maksadıyla bölgedeki İsveç, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri gibi yabancı devletlerin temsilcilerinden yardım talep edilmiştir. 1918 yılından itibaren Bombay'daki Osmanlı Şehbenderliğine İsveç Konsolosluğu, Kalküta'da ise Hollanda Konsolosluğu nezaret etmeye başlamıştır. Bombay Osmanlı Şehbenderhanesine ait eşya, evrak vb. levazımata muhafazası Hollanda Konsolosluğu'nun deposu aracılığıyla yerine getirilmiştir³⁸³. Ayrıca bu konsolosluk aracılığıyla Osmanlı Devleti Şehbenderhanesine ait hesaplarda bulunan 100 rupinin karşılığı olan 7 İngiliz lirası 3 şilin ve 3 peni “*Nasyonel Bank of India*” vasıtasıyla 2 adet mühürlü çek ile Ankara Maliye Vekaleti Veznesi'ne gönderilmiştir. Söz konusu şehbenderhane eşyaları hususunda şunu belirtmek gerekir ki; 31 Mayıs 1924 tarihine gelindiğinde Hariciye Müsteşarı tarafından İsveç Konsolosluğu'na bir mektup yazılmıştır. Bu mektupta şehbenderhane eşyası olan bayrak, sancak vesairenin bir süre daha İsveç tarafından muhafaza edilmesi istenmiştir³⁸⁴. Tahmin edildiği üzere bu eşyaların Türkiye topraklarına getirilmesi için fiili bir adım atılmamış olacak ki, on yıl geçmiş olmasına rağmen muhafaza konusunda müsteşarın böyle bir talebi olmuştur. Şüphesiz buradaki aksaklığın sebebi I. Dünya Savaşı ve akabinde devam eden milli mücadele süreci neticesinde imzalanan Lozan Antlaşmasının henüz İngiliz Parlamentosu tarafından onaylanmamış olması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Hindistan'a hâkim olan İngiltere tarafından tanınmasının hukuken henüz sonuçlanmamasından kaynaklandığı açıktır.

³⁸² BOA, MB. İ, 56/44.

³⁸³ Diren Çakılcı, “Hindistan’da Osmanlılar: Osmanlı Bombay Baş Şehbenderliği”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XXV, 2015, ss.100,101.

³⁸⁴ BOA, HR. İM, 106/52.

III. BÖLÜM

GÜNEY ASYA'DA FAALİYET GÖSTEREN FAHRİ ŞEBBENDERLİKLER

Güney Asya'da ikinci bölümde detaylı olarak ele alınan Bombay Başşebbenderliği dışında Hindistan'ın muhtelif liman şehirlerinde Fahri Şebbenderlikler tesis edilmiştir. Bu bağlamda şebbenderlik defterlerinden ve çeşitli arşiv kataloglarında yer alan belgelerin değerlendirilmesiyle Kalküta, Kolombo, Galle, Karaçi ve Madras şehirlerinde faaliyet gösteren Fahri Şebbenderlikler tespit edilmiştir. Aşağıda adı geçen fahri şebbenderlikler detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.KALKÜTA FAHRİ ŞEBBENDERLİĞİ

Kalküta hem Hindistan'ın hem de dünyanın en büyük ve en aktif liman kentlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Kalküta'nın temelleri İngiliz Doğu Hindistan Şirketinden Job Charnock'un 1690 yılında Ganj Nehri'nin kollarından Hugli Nehri'nin doğu kıyısında bulunan Kalikata köyü yakınlarında bir acente açması ile atılmıştır. Şirket merkezi olan bu bölgeye Fort William adı verilmiş olmasına rağmen yerli halk “*Kalikata*” adını kullanmıştır. Bu kelime İngilizce'de “*Calcutta*” olarak karşılık bulmuştur. 1772 yılında Warren Hastings, Bengal Valiliği'ne tayin edilerek Hindistan genel valisi unvanını almıştır. Warren Hastings'in İlk icraatı yönetim merkezini Mürşidâbâd'dan Fort William/Kalküta'ya taşımak olmuştur. Böylece İngiliz Hindistan İmparatorluğu'nun başkenti haline gelen Kalküta, 1912 yılında Yeni Delhi'nin başkent oluşuna kadar bu konumunu korumuştur. Kalküta, Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde önemli faaliyetlerin merkezi olmuştur. Bu bağlamda Kalküta'nın önemli devlet adamı olan Nevvab Abdülatif tarafından Müslümanlar arasında siyasi uyanışı sağlamak amacıyla 1885 yılında “*Kalküta İslam Birliği*” ve 1890 yılında “*Kalküta Müslüman Aydınlar Cemiyeti*” kurulmuştur³⁸⁵.

Kalküta'nın ticari önemi İngiltere'den sonra Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiştir. Zira İngilizler, Hicaz'dan Hindistan'a seyahat eden ticaret gemilerin İngiliz kumpanya memurları tarafından gümrük vergisine tabi tutmuşlar ve seyahatlerine engel olmuşlardır. Bundan dolayı 1848 yılında Kalküta İskeleyi'ne tüccar ve eşraf tarafından tavsiye edilen Hacı Mehmed, Fahri Şebbender tayin edilmiştir³⁸⁶. İlerleyen dönemde

³⁸⁵ Saiyid Athar Abbas Rızvı, “Kalküta”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIV, İstanbul 2001, s.266.

³⁸⁶ BOA, İ. MSM, 30/833,1,3: İ. MSM, 29/830, 1,3: A. AMD, 4/25.

Bombay Fahri Şehbenderi konumundaki Timurzade Abdülvehhab Ağa hem Bombay hem de Kalküta'ya şehbender olarak görevlendirilmiştir³⁸⁷. Bu görevlendirmelerin ardından haliyle mesafenin uzaklığı temel nedeni ile Timurzade Abdülvehhab Ağa, bölge ile yeterince ilgilenememiş olup, yeni şehbender tayini gündeme gelmiştir. Bu konu Cidde ve Basra tüccarı tarafından Hariciye Nezareti'ne bir arzuhal yazılarak bildirilmiştir. Bu arzuhalin gereği olarak şehbenderlik vazifesini layığı ile yerine getirebilecek olan Hasan Cevahir Efendi uygun görülmüştür. Cevahir Efendi, Kalküta'da İngiliz Konsolos Vekili olarak görev yapmaktadır. Görev kendisine bildirildiğinde hac ibadetini yerine getireceğini ve Cidde'de bazı meseleler ile ilgileneceğini beyan ederek görevi kabul etmemiştir³⁸⁸.

Bu gelişmenin akabinde Kalküta Limanı'nın önemi dikkate alındığında burada bir Osmanlı temsilcisinin bulundurulması zorunluluk haline gelmiştir. İlk etapta bölgeden Hacca gidip dönen hacıların geliş-gidişlerinde karşılaştıkları zorlukların giderilmesi mecburidir. Bu bağlamda hem Osmanlı tebaasının korunması hem tüccarların işlemlerinin yapılması hem de hac yolculuklarının güvenli hale getirilmesi adına bu konu mühimdir. Cevahir Efendi'nin görevi kabul etmemesinin ardından Hintli Abdülvâhîd Efendizâde Hacı Abdullah Efendi tavsiye edilerek 13 Zilkade 1302/24 Ağustos 1885 tarihinde Kalküta şehbender vekili olarak görevlendirilmiştir³⁸⁹.

Kalküta Fahri Şehbenderliği vasıtası ile Hindistan'ın genelinde olduğu gibi Kalküta'da da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin aktif rol oynadığı görülmektedir. 2 Ekim 1911 yılında Kalküta'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım komitesi kurulmuştur. Cemiyet Trablusgarb'a tıbbi bir heyet göndermiştir³⁹⁰. 3 Muharrem 1330/21 Kasım 1914 tarihinde Trablusgarp Savaşı'nda şehit olanların ailelerine ve yaralıların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Kalküta Hilal-i Ahmer Cemiyeti veznedarı Hacı Ahmed Abdüllatif tarafından 1.700 İngiliz lirası değerinde bir çek gönderilmiştir³⁹¹. Bu çekin altın akçe karşılığı ise 191. 862 kuruştur. Bu meblağ şüheda ianesi olarak Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir³⁹².

³⁸⁷BOA, İ. HR, 327/21160, 1.

³⁸⁸BOA, HR. MKT, 805/50

³⁸⁹BOA, Y.A., RES, 30/27.

³⁹⁰Muhittin Abalı, *II. Meşrutiyet Döneminde Hindistan Müslümanlarının Osmanlı ile Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2023, ss. 4, 30.

³⁹¹BOA, BEO, 3981/298513.

³⁹²BOA, BEO, 4019/ 301396.

Hint Müslümanları ve Osmanlı arasındaki karşılıklı yardımlaşmalar önem arz etmiştir. Bu durumu Osmanlı padişahları takdir ederek yardım faaliyetlerinde bulunan kişileri nişan ve nameler ile taltif etmişlerdir³⁹³. Kalküta'da Harbiye Nezareti için harp ianesi toplanması konusunda çaba gösteren kişiler tespit edilerek 8 Kânunuevvel 1327/21 Aralık 1911 tarihinde bunlara birer nişan takdim edilmiştir³⁹⁴.

14 Cemaziyelevvel 1304/8 Şubat 1887 tarihinde Kalküta'da hem Müslüman hem de Gayrimüslim tebaadan oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon Hindistan kıtasının idaresiyle mali ve askeri bakımdan bilgiler elde ederek Osmanlı tebaasının istikbalini koruma altına almak amacını taşımaktadır. Bu komisyon bölgedeki basın yayın faaliyetlerini takip ederek Osmanlı Devleti aleyhindeki propagandaları engellemeyi amaçlamaktadır³⁹⁵.

Osmanlı Devleti'nin Hindistan'dan ithal ettiği ticari ürünleri arasında baharat, bitki fidanları ve bazı hayvanlar da bulunmaktadır. 8 Mart 1305/20 Mart 1889 tarihinde güvercin ticaretine dair vesika, bazı hayvanların ticaretine dair detaylı bilgiler sunmaktadır. Buna göre Hindistan'da bulunan bir güvercinlerin türü ve cinsi belirtilerek her birinden üç çift tedarik edilmiştir. Bu güvercin türleri aranmak suretiyle değil ancak tesadüfen birisinin elinde mevcut olduğu haberi alındığı taktirde temin edilebilmektedir. Bu sebeple bu tür güvercinlerin temini zaman aldığı için güvercinlerin takdimi ve gönderilmesi bir süreliğine ertelenmiştir. Kuş alım-satımı ve meraklısı fazla olduğu için önceden sipariş edilmesi gerekmektedir. Hindistan'ın itibarlı tüccarlarından Cidde'de İdare-i Mahsusa Vekili Abdullah Arap Efendi'nin Cidde üzerinden İstanbul'a gidişi fırsatı değerlendirilerek kuşların şehbenderhane hizmetlilerinden Hacı İsmail'in eşliğinde İstanbul'a gönderilmesi sağlanmıştır³⁹⁶.

İstanbul'a Bombay'dan hiçbir İngiliz kumpanya vapuru ürün götürmemektedir. Bu sebeple Avusturya (Nemçe) vapurları ile ürünlerin nakli sağlanmıştır. Lakin nakil sağlayacak vapur önce Triyeste'ye oradan da Port Said limanına ürünleri bırakacaktır. Port Said ve İstanbul arasında vukuu bulan hırsızlık vakıaları sebebiyle ürünler gümrükte bekletilmesi öngörülürken bekleme esnasında kuşların telef olma ihtimaline karşı Cidde üzerinden gönderilmesi uygun görülmüştür³⁹⁷.

³⁹³ Özcan, *a.g.e.*, s. 112.

³⁹⁴ BOA, DH. MTV, 4/52.

³⁹⁵ BOA, Y.A. HUS, 199/47.

³⁹⁶ BOA, Y.A. HUS, 199/47.

³⁹⁷ BOA, Y.A. HUS, 199/47.

Bu güvercinlerin masraf tutarı 763 İngiliz lirası 5 şilin 1 penidir. (8 Mart 1305/20 Mart 1889)³⁹⁸. Aşağıdaki tabloda söz konusu güvercin ve fidanların taşıma masrafları detaylı olarak belirtilmiştir.³⁹⁹

Tablo 15. Güvercin ve Fidanların Kalküta'dan İstanbul'a Gönderilmesi İçin Harcanan Meblağ⁴⁰⁰.

Masraf	Meblağ
Kalküta Nur-u Mahmud ve Kuşçu gönderilen mektup ücreti	1 rupi 13 Anna
Kalküta Nur-u Mahmud ve Kuşçu dört telgraf ücreti	10 rupi 6 anna
Hammaliye (Taşıma masrafı)	15 rupi 9 anna
Kuşlar için gümrük ücreti	12 rupi 12,6 anna
Kuşlar için İstanbul'a kadar yem ücreti	30 rupi
Hacı İsmail'e Dersaadet'e kadar kuşları götürmek ve avdet edinceye kadar taayyüş edebilmek için verilen	150 rupi
Fidan sandıkları için gümrük manifestosu	1 rupi 1 anna
8 adet fidan sandıklarının İstanbul'a kadar vapur ücreti	159 rupi 4 anna
Mezkûr sandıkların konsoman bedeli	12 anna
Güvercinlerin satın alma ücreti	763 rupi
Fidan sandıklarının gümrük ücreti	8 rupi 10 anna
Fidan sandıklarının bedeli	412 rupi
Toplam	1.573 rupi 3,6 anna

Kaynak: BOA, Y.PRK. EŞA, 9/51.

Kalküta'dan 8 Mart 1305/20 Mart 1889 tarihinde yapılan sevkiyatta 115 çift güvercin ve 8 sandık ağaç ve bitki fidanı Cidde üzerinden Avusturya vapurlarıyla İstanbul'a ulaştırılmıştır. Bu sevkiyatın masrafları yukarıda görüldüğü gibi 1.573 rupi 3 anna 6 paisa'dır. Kalküta şehrinden gönderilmiş olan güvercinlerin 25 çiftinin hesabı henüz ulaşmadığı için yalnız 25 çift güvercinin ücreti verilmemiştir. Masraf tutarı olan

³⁹⁸ BOA, Y. PRK. EŞA, 9/22.

³⁹⁹ BOA, Y. PRK. EŞA, 9/51.

⁴⁰⁰ BOA, Y. PRK. EŞA, 9/51.

1.573 rupi ve kûsur anna⁴⁰¹ Bu Şehbenderhane hasılatından karşılanmıştır (30 Mart 1305/ 11 Nisan 1889)⁴⁰². Ödemesi yapılmayan 15 çift güvercinin bedeli 158 ruppi 4 anna’dır⁴⁰³.

Osmanlı Devleti, Kalküta da dahil diğer muhtelif liman kentlerinde tesis etmiş olduğu şehbenderlikler ve şehbenderleri vasıtasıyla öncelikle İslam birliğine dair duyguların bu topraklarda yayılması ve güçlenmesini sağlamışlardır. Hindistan Müslümanlarının halifenin koruyuculuğu vasfıyla Sultan II. Abdülhamid Han’a kalben bağlı olmaları ve halifeye hizmet etmek amacıyla Londra’da ve Kalküta’da bir İslam Cemiyeti kurulmuştur⁴⁰⁴.

2.SRİ LANKA/SEYLAN FAHRİ ŞEBENDERLİKLERİ

2.1.SRİ LANKA İSMİ

Hindistan’ın güney doğusunda bulunan Seylan, bir ada ülkesi olarak tarih boyunca çeşitli isimlerle anılmıştır. Bu isimlerin başında “*Tamil Ülkesi*” anlamına gelen “*Serendib*” gelmektedir. Serendib “*beklenmedik (hoş)şeyler ülkesi*” anlamına gelmektedir. Bölgenin Portekiz kontrolüne girdiği dönemde “*Zeilan*” ismiyle anıldığı ve bu kelimeyle uyumlu olan “*Seylan (güzel ülke)*” tabiri, ada için kullanılan bir isim haline gelmiştir. Zikredilen isimlerle birlikte anılmasının yanında bölgenin yeraltı kaynakları bakımından zengin olması 1972 yılından itibaren “*Sri Lanka, “şâşâlı ülke”*” olarak adlandırılmasını sağlamıştır⁴⁰⁵.

Küçük bir ada devleti olan Sri Lanka, özellikle Uzak Doğu ve Çin arasında Batı Asya güzergâhındaki işlek deniz yollarında tarih boyunca gerçekleştirilen uluslararası ticaretin önemli duraklarından birisi olmuştur⁴⁰⁶.

Deniz ve okyanus ötesi yolculuklar yapan Portekizliler, tarçın başta olmak üzere pek çok baharata olan talep ve ilginin doruk noktaya çıktığı sıralarda başlayan ve aslında “*Tarçın Ülkesi bulmak*” gibi amaçlar da taşıyan Seylan kıyılarına geldiklerinde, adanın tamamının dünyanın en iyi tarçınlarıyla dolu olduğunu ve geldikleri yerin bir “*Tarçın Ülkesi*” olduğunu fark etmiştir. Söz konusu baharat başta olmak üzere,

⁴⁰¹ 1 rupinin 1/16’sına eşit bir para birimidir.

⁴⁰² BOA, Y. PRK. EŞA, 9/51.

⁴⁰³ BOA, Y.PRK. EŞA, 9/51.

⁴⁰⁴ BOA, Y. PRK. TKM, 28/56.

⁴⁰⁵ Ekrem Saltık, “Osmanlı Devleti’nin Seylan Adası ile İlişkilerine Methal”, *Türkiyat Mecmuası*, S.XXX, Y. 2-2020, s. 703.

⁴⁰⁶ Ekrem Saltık, “Efsaneyle Gerçeklik Arasında Seylan Adası ve Anonim Hatıralardan Aile Şeceresine Türk Soylu Sri Lankalılar Meselesi” *Türkiyat Mecmuası*, 32, 1, 2022, s. 97.

bölgedeki pek çok ticari ürünün tekelinin Kolombo’da yerleşik Arap tüccarların elinde olması, Portekizlileri ister istemez bu tüccarla rakip hâline getirmiştir. Asya, Çin ve Uzakdoğu güzergâhındaki deniz ticaretinin önemli bir kısmını ellerinde tutan ve VIII. yüzyıl’dan beri Seylan’da yerleşik olan Arap asıllı tüccarların sosyo-ekonomik yaşamlarına sınırlamalar getiren Portekizliler, söz konusu yerli halkı bölgedeki ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı liman kentlerinden sürerek ülkenin doğusundaki arazilere göç etmeye zorlamıştır⁴⁰⁷.

2.2.SRÎ LANKA(SEYLAN) OSMANLI İLİŞKİLERİ

Seylan ve Seylan Müslümanları, II. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti’nin dikkatini çekmiştir. Ancak bu dikkat çekime doğrudan bir irtibat kurma yerine İngiltere Elçisi Stratford Canning’in hükümete verdiği bir yazı ile gerçekleşmiştir. Canning, 18 Eylül 1825’te Seylan Adası kumandanı ve generallerden biri için talepte bulunmuştur. Talebinde Adson Hor adlı İngiltere kumandanı yanında 1 mülazım, 2 Tatar ve 2 hizmetkârıyla İstanbul’dan Boğazhisarı, İzmir, Alaşehir, Konya, Maraş, Antakya, Trablusşam, Şam, Mekke, Gazze, Süveyş, Reşid, İskenderiye, Kahire yoluyla bir yolculuk yapmak istemiştir. Yolculuğunda bazı mahallerde yanına yeterli miktarda kılavuzlar verilerek emniyet içinde yapılabilmesi için gerekli kolaylıkların sağlanması talep edilmiştir. Bu talep her ne kadar Osmanlı Devleti’nin inisiyatifi ile gerçekleşen bir teşebbüs değilse de, bu bölgeler üzerindeki İngiliz etkisini Osmanlılar nazarında göstermesi bakımından önemlidir⁴⁰⁸.

Londra Sefiri Kostaki Bey, 1863 yılında Hariciye Nezareti’ne gönderdiği bir mektupta Seylan Müslümanları ile irtibat kurulması ve Konsolos tayin edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu dönemlerde Hintistan’ın bir parçası olan Sri Lanka ile resmi bir Başşehbenderlik ihdas edilmemekle birlikte ilişkiler daha çok Kolombo ve Galle gibi fahri şehbenderlik vasıtasıyla ilerlemiştir. Kolombo’da İslâm merkezleri ile irtibatı her daim koruduğu bilinen Marikar ailesinden Müslüman Abdulmecid Hüseyin Lebbe sayesinde gayr-i resmi düzeyde Osmanlı ile irtibat devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ekonomik imkânı bulunmayan Müslümanlara ve adadaki İslâm âlimlerine ücretsiz olarak dağıtılan “*Müslim Nesen*” (Müslümanların Dostu) dergisi sayesinde Abdulmecid Marikar Efendi, Hristiyan misyonerlere büyük bir darbe vurmuştur.

⁴⁰⁷ Saltık, “Osmanlı Devleti’nin Seylan Adası ile İlişkilerine Methal”, s. 704.

⁴⁰⁸ Durmuş Akalın, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Seylan Adası Müslümanları ile Münasebetler”, *Belgi Dergisi*, S.10, 2015, s. 1363.

Ayrıca Hüseyin Lebbe Marikar'a çalışmalarında yardım eden kendisine gayri resmi konsolosluk vazifesi verildiği aktarılan diğer bir kişi de Sultan Kasan Bave'dir⁴⁰⁹.

Singapur'a 25 Mart 1901 tarihinde Osmanlı konsolosu olarak atanan Ahmed Ataullah Efendi görev yerine giderken Sri Lanka'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sürecinde Seylan'ın ileri gelenleri ile görüşen Ahmed Ataullah Efendi, Müslümanların eğitime büyük önem vermeleri gerektiğini söylemiştir. Bu doğrultuda 1882 yılında Mısır'dan sürgün gelen Ahmed Arabî Paşa'nın da öncülük ettiği Müslümanlar İslâm kolejlerinin açılmasına gayret göstermiştir⁴¹⁰.

XIX. Asrın ikinci yarısında özellik Sultan II. Abdülhamid döneminde Seylan'da Osmanlı Devleti'ni temsilen Seylan'ın iki önemli şehri Kolombo ve Galle'de Fahri şebenderlikler faaliyet göstermişlerdir⁴¹¹. Seylan'da genellikle “*muhtarlık sistemi*” olarak adlandırılan yerel bir hiyerarşi neticesinde şebender atamaları yapılmıştır. Muhtarlar hem şebender aile reisi hem de sömürge idaresi ve yerli halk arasındaki iletişimi sağlamışlardır⁴¹². Özellikle Kolombo'da yaşayan Osmanlı tebaasının isimleri Kolombo Şebenderliği tarafından defterlere kaydedilmiş ve 1886 yılında Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir⁴¹³.

Bu tür faaliyetler Sultan Abdülhamid döneminde oldukça ilerleme sağlayan başta Hint İslam Coğrafyasındaki Müslümanlar ve Osmanlı tebasının takibi kadar İslam birliği ve sömürgeye karşı yapılan faaliyetler için önem arz etmektedir.

2.3.KOLOMBO FAHRİ ŞEBENDERLİĞİ

Osmanlı Devleti'nin 1860'lı yıllardan itibaren fahri şebenderler aracılığıyla temas kurduğu Seylan Adası'yla ilişkileri, II. Abdülhamid dönemiyle birlikte değişikliğine uğramıştır. Bu dönemde yapılan şebender atamalarında, adadaki Müslüman azınlığın merkeze alındığı ve söz konusu Müslüman azınlığın sahip olduğu sosyal hiyerarşiye nüfuz edebilecek tercihler yapıldığı görülmektedir. Bu tercihler doğrultusunda görev yapan Osmanlı Devleti temsilcileri, adadaki Müslüman bir azınlığın farklı unsurlarından kişilerden seçilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin adadaki temsilciliğini yapan ve Seylan'daki Müslüman tüccar topluluğundan Moor adlı

⁴⁰⁹ Abdürrahim Akmaz, *Sri-Lanka'da İslamiyet'in Yayılışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 109.

⁴¹⁰ Akmaz, *a.g.t.*, s. 110.

⁴¹¹ BOA, A. DVNS. ŞHB.d, 2/5, 6, 34.

⁴¹² Saltık, “Osmanlı Devleti'nin Seylan Adası ile İlişkilerine Medhal”, s. 707.

⁴¹³ BOA, HR. TO, 61/121.

topluluğa mensuptur. Hatta bu topluluğun bazı unsurlarının kökenlerini Selçuklu Sultan'ı Alaaddin (Albdin)'e kadar uzandığı iddia edilmektedir. Aynı sülale, VIII. yüzyıl'da yaşadığı rivayet edilen söz konusu Türk hükümdarın, Kolombo'nun güneyinde bir tıp okulu kuran Sinhali Krallarından III. Dapula döneminde (827-843), Beruwela'ya yerleşmiş olan "ilim peşindeki" oğlu Prens Cemaleddin (Jamaldeen) ile de ünsiyet kurmaktadır. Türk bir hükümdar ve Seylan'a yerleştiği söylenen oğlu da gerçekten aynı yüzyıl'da Konya'da yaşamış bir İslam âliminin adıyla benzer fonetikte bir isim taşımaktadır. Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alaaddin Keykubat ve onun daveti üzerine Konya'ya yerleştiği söylenen Mevlâna Celalettin'i çağrıştıran, Alaeddin adlı "Türk Sultan" ve Celâleddin adlı "Rumi âlim" fikri, zaman ve mekân olarak gerçekliğe uygun olmadığı ifade edilse de⁴¹⁴ Kolombo'dan Hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla yola çıkan Müslümanların Mekke veya Medine'de Mevlevilerle ilişki kuran bir yerli veya buraya gelmiş olan bir Mevlevi dervişi vesilesi ile kalmış olabilir.

Osmanlı Devleti'nin Sri Lanka'da temsilcilikleri Kolombo ve Galle Fahri Şehbenderlikleri vasıtasıyla olmuştur. Sultan Abdülaziz döneminden itibaren Kolombo Fahri Şehbenderliği görevini Abdül Kandu (Avudu Candu) Marikar ailesi yerine getirmişlerdir. İlk olarak 7 Ocak 1864 tarihinde ailenin reisi Hüseyin Lebbe Marikar, Osmanlı padişahının fermanı ile Kolombo Fahri Konsolosu olarak tayin edilmiştir⁴¹⁵. 17 Muharrem 1297/31 Aralık 1879 tarihinde istifa ederek yerine oğlunun tayin edilmesi yönündeki tavsiyede bulunduğu iddia edilse de o bunları reddetmiştir. Hüseyin Lebbe Marikar, Londra sefaretine gönderdiği mektubunda hastalığı sebebiyle istifa ettiğini kendisinin yerine oğlu Abdül Kandu Marikar Otman Hacı'nın tayin edilmesini rica ettiği ve bu tayinin 17 Muharrem 1297/31 Aralık 1879 tarihinde gerçekleştiği gösteren bir irade mevcuttur⁴¹⁶. Ancak 18 Eylül 1880 tarihinde Londra maslahatgüzarından yazılan mektupta ise Hüseyin Lebbe'nin istifa etmediği Seylan kuvartörü tarafından onaylanmıştır. Onun adına gönderilen mektuptaki imzanın ona ait olmadığını yerine de birisini tavsiye etmediğini ifade etmiştir. Hüseyin Lebbe'nin azledilip azledilmediği ve ne sebeple oğlunun tayin edildiği araştırılarak Hüseyin Lebbe'nin görevine devam etmesine karar verilmiştir⁴¹⁷.

⁴¹⁴ Saltık, "Efsaneye Gerçeklik Arasında Seylan Adası ve Anonim Hatıralardan Aile Şeceresine Türk Soylu Sri Lankalılar Meselesi" ss. 97, 98.

⁴¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞHB. d, 2/6: HR. SFR (3), 85/3: *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s. 292: Saltık, "Osmanlı Devleti'nin Seylan Adası ile İlişkilerine Medhal", s. 703.

⁴¹⁶ BOA, İ. HR, 281/17326.

⁴¹⁷ BOA, İ. HR, 285/17745.

Resim 2: Hüseyin Lebbe Marikar'ın Bir İllüstrasyonu

Kaynak: C. Brooke Elliot K. C., *The Real Ceylon*, Asian Educational Services, Chennai 2005, s. 38.

Hüseyin Lebbe Marikar Efendi, 1891 yılında 28 sene görev yaptıktan sonra vefat etmiştir. Yerine 22 Cemaziyelevvel 1308/3 Ocak 1891 tarihinde oğlu Hüseyin Lebbe Marikar Abdülmecid Efendi tayin edilmiştir. Abdülmecid Efendi babasının döneminde şebbenderhanede çoğu konuda ona yardım etmiş ve haliyle iyi bir tecrübe kazanmıştır. Ayrıca Kolombo'da tanınmış ve itibar sahibi bir kişidir⁴¹⁸. Seylan'da yetkilendirilen Osmanlı Şebbenderlerinin aynı ailelerden çıkan kişilerin tercih edildiği görevlendirmeleri devam ederken 1903 yılına gelinmiş, Muhammed (Mohamed) Macan Markar Efendi Seylan'ın yeni Osmanlı Şebbenderi olarak atanmıştır. Ticari özellikleri üst seviyede olan ve Seylan'ın doğal kaynaklarını kullanarak zenginleşen bir şebbender ailesi, O.L.M. Markar (Odume Lebbe Macan Marikar) adlı mücevherat şirketinin sahibidir. Bu şirket 1860 yılında kurulmuş, Paris ve Londra gibi büyük Avrupa başkentlerine mücevher satmıştır⁴¹⁹.

John Capper "*Old Ceylon*" kitabında Kolombo'da Müslüman tüccarların dükkanlarının Avrupalılar tarafından en dikkat çeken unsur olduğunu vurgulayarak Marikar ailesi hakkında;

⁴¹⁸ BOA, A. DVNS. ŞHB. d, 2/34: İ. HR, 320/20638: BOA, HR. SFR (3), 382/27.

⁴¹⁹ Saltık, "Efsaneye Gerçeklik Arasında Seylan Adası ve Anonim Hatıralardan Aile Şeceresine Türk Soylu Sri Lankalılar Meselesi" s. 107.

*“Bu kokulu sokaklar boyunca, pirinç depoları, demir dükkânları ve kurutulmuş balık depoları arasında, Moorman tüccarlarının mağazaları yer alır. Bu bölgedeki Avrupalılar için cazip olan tek yerler de bu mağazalardır. Moorman dükkân sahipleri veya çarşı esnafı, öyle korkunç derecede telaffuzu zor isimlere sahiptirler ki, genel bir mutabakatla İngiliz müşterileri onları mağazalarının numaralarıyla adlandırır. Bu şekilde, isminin bir kısmı Meera Lebbe Slema Lebbe Tamby Ahamadoe Lebbe Marcair olan, ince yüzlü, buruşmuş bir Moorman, Kırk Sekiz Numara olarak bilinir”*⁴²⁰

ifadelerini kullanarak hem adanın ekonomik önemine hem de çalışma konusunu yakından ilgilendiren Marikar ailesinin İngiliz tüccar arasındaki nüfuzuna dikkat çekmektedir.

1907 yılında Mücevher şehri olarak bilinen Ratnapura yakınlarındaki bir madende, kesildikten sonra 466 karat ağırlığında olan bir safir bulunmuştur. Bu taş, ünlü Kolombo kuyumcularından O. L. M. Macan Markar tarafından, New York’tan büyük bir koleksiyoncu olan Pierpont Morgan’a satılmıştır⁴²¹. Kolombo’da, Macan Markar’ın büyük dükkânı Grand Oriental Hotel’dedir. Burada, yaklaşık iki inç uzunluğunda ve bir buçuk inç genişliğinde⁴²² büyük bir safiri görmek ve dokunmak mümkündür. Bu safir, yalnızca 30.000 sterlin gibi “mütevazı” bir fiyatla satılmaktadır⁴²³. C. Brooke Elliot bu dükkân hakkında;

*“Bu ünlü Macan Marikar firması, 1860 yılında merhum O. L. M. Macan Markar tarafından kuruldu ve ücretsiz olarak gezebileceğiniz modern bir Alaaddin’in Mağarası’na sahiptir. Burada, aileye ait değerli yadigârların bir koleksiyonunu göreceksiniz. Eski Moor atalarına ait altın takılar, değerli taşlarla süslenmiş parçalar. Bu, son derece büyüleyici ve muhtemelen benzersiz bir sergidir. Burada, eski kuyumculuk sanatının bu örneklerini saatlerce inceleyerek vakit geçirebilirim.”*⁴²⁴

ifadesini kullanarak bölgenin değerli madenler bakımından zenginliğine dikkat çekici bir bölge olduğuna vurgu yapmıştır.

⁴²⁰ John Capper, *Old Ceylon: Sketches of Ceylon Life in The Olden Time*, Ceylon Times Press, 1877, p. 155.

⁴²¹ C. Brooke Elliot K. C., *The Real Ceylon*, Asian Educational Services, Chennai 2005, p. 38.

⁴²² 2 inç=5.08 cm, 1,5 inç=3.81 cm’dir.

⁴²³ Elliot K. C., *a.g.e.*, p. 39.

⁴²⁴ Elliot K. C., *a.g.e.*, p. 39.

Resim 3: O.L.M Macan Markar Mücevher Şirketine Ait Bir Afiş

Kaynak: Saltık, “Osmanlı Devleti’nin Seylan Adası ile İlişkilerine Medhal”, s. 732.

Kolombo Fahri Şehbenderi Abdülmecid Marikar Efendi, babası ve ailesinin uzun yıllar Kolombo’da şehbenderlik vazifesi üstlendiklerini ancak bir rütbe veya nişan ile ödüllendirilmeklerini dile getirerek ailesini onurlandırmak amacıyla kendisi için onur nişanı talebinde bulunduğu raporunda:

“Bu adanın (Seylan) Müslüman sakinleri her zaman güçlü bir kuvvetle, dakik ve düzenli bir şekilde adada bulunmakta ve alçakgönüllülükle Yüce Allah'a, İmparatorluk Majesteleri'nin güvenliği, refahı, uzun ömrü ve başarısı için ve aynı zamanda imparatorluğunun genişlemesi ve dinimizin yayılması için dua etmektedir. Ekselansları'na belirtilmesi gereken husus şudur ki, merhum babası M. Hüseyin Lebbe Marikar Efendi, 25 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil ettikten sonra 1890 yılında Kolombo'da yaşamış ve vefat etmiştir. Hayatı boyunca, M. Hüseyin Lebbe Marikar veya Abdülmecid Efendi en yüce hükümdarımız Sultan ve Osmanlı İmparatorluğu'na alçakgönüllülükle sundukları hizmetlerin tanınması için bugüne kadar herhangi bir madalya, yüksek rütbe veya başka bir saygı işareti ya da yatırım almamıştır. Bu nedenle, Ekselansları'nın en içten müdahalesi aracılığıyla, Osmanlı İmparatorluğu hükümetine sunmuş olduğu alçakgönüllü hizmetlerin takdiri olarak, en yüce hükümdarımız Sultan'dan bir madalya veya başka bir nişan almasını talep etmektedir⁴²⁵. İfadelerini kullanarak onur nişanı talebini dile getirmiştir.

Abdülmecid Marikar'ın 12 yıllık şehbenderlik görevinin ardından yerine 3 Muharrem 1321/1 Nisan 1903 tarihinde Kolombo Fahri Şehbenderliği'ne Muhammed Macan Marikar Efendi tayin edilmiştir⁴²⁶. Kendisi Londra'da ikamet ettiği için

⁴²⁵ BOA, HR. SFR (3), 723/42.

⁴²⁶ BOA, İ. HR, 383/26.

muhtemelen buradaki işlerini yoluna koymuş ve atamadan 5 aydan fazla bir zaman sonra yani 12 Eylül'de göreve başlamıştır. Belki uzun süre İngiltere'de bulunduğundan belki de hem şahsi itibarı hem de Osmanlı Şehbenderi olması saikleri ile halk göreve başlamasını memnuniyetle karşılamıştır⁴²⁷. Muhammed Macan Marikar Efendi, Seylan'ın diğer önemli liman kenti Galle'de Belediye Başkan yardımcısı olarak görev almakta iken 28 yaşında doğunun en genç konsolosu olarak Osmanlı Şehbenderliği'ne atanmıştır. Eski görevini ise kardeşi İbrahim Didi'ye devretmiştir⁴²⁸. Bu genç konsolosun tayini siyasi ve ticari çatışmalar sebebiyle olsa gerek Hamidiye Cemiyeti Sekreteri Mahmud ve İngiltere İslam Cemiyeti lideri Abdullah Quilliam Efendi'yi rahatsız etmiştir. Bu konu hakkında detaylı mektuplar kaleme alarak itirazda bulunmuşlardır.

Hamidiye Cemiyeti sekreteri Mahmud, mektubunda Muhammed Macan Marikar Efendi'nin henüz 16 yaşında olduğunu iddia etmiştir. Yine Galle'de küçük bir kuyumcu çırağı olarak çalıştığını ve bu esnada saygın bir İngiliz Beyefendisiyle tanıştıktan sonra onun etki ve tavsiyesi ile Türk Konsolos yardımcılığına atandığını söylemiştir. Zengin, itibarlı ya da sosyal statü sahibi olmadığını, sık sık mücevher satmak için Galle'den Kolombo'ya seyahat ettiğini dile getirerek Kolombo Türk Konsolosu Abdülmecid Bey'in de bu atamadan memnun olmadığını ifade etmiştir. Onunla ilişki kurmanın kendi saygınlığına zarar verdiğini düşünerek istifa ettiğini ve görevi Muhammed Marikar'a devrettiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu kişinin Kolombo Konsolosluğuna atanmasının tüm zengin, saygın ve düşünceli Müslümanları kızdırdığını, gerekirse bir dilekçe ile atamaya itirazda bulunacaklarını dile getirerek: *"Kolombo'nun önde gelen eşrafi Sultan'ın yıldönümü vesilesiyle Hamidiye Medresesi'ni inşa ettiren kişilerdir. Ayrıca 1853-56 Osmanlı-Rus Savaşı'nda masrafların karşılanması amacıyla Sinne Lebbe Marikar, Bombay Başşehbenderi Hüseyin Hasib Efendi vasıtası ile bir miktar iane göndermiştir. Kolombo'da birçok zengin ve saygın müslüman varken iç bölgeden sıradan bir çocuğun öne çıkarılıp yüksek mevkilere gelmesi utanç kaynağıdır."*⁴²⁹. İfadelerini kullanmıştır. Bu atamanın durdurulmasını talep ederek Kolombo'ya İstanbul'dan bir Osmanlı Konsolosu'nun tayin edilmesini arzu ettiklerini ifade etmiştir. Bunun mümkün olmaması durumunda ise Kolombo'dan zengin ve saygın bir Müslümanın bu göreve seçilmesini talep etmişlerdir⁴³⁰. Muhmmmed Macan Marikar Efendi'nin Kolombo Fahri Konsolosluğu'na atanmasını eleştiren

⁴²⁷ BOA, İ. HUS, 179/ 48; BEO, 2038/152792.

⁴²⁸ Saltık, "Osmanlı Devleti'nin Seylan Adası ile İlişkilerine Medhal, s. 719.

⁴²⁹ BOA, HR. SFR (3), 548/7.

⁴³⁰ BOA, HR. SFR (3), 548/7.

İngiltere İslam Cemiyeti lideri Abdullah Quilliam Efendi ise yazdığı mektupta görevin kendisine verilmesini talep etmiştir ⁴³¹. Bu iddia ve talepler Osmanlı Devleti tarafından değerlendirilerek Muhammed Macan Marikar Efendi'nin Kolombo Fahri Şehbenderi olarak görevine devam etmesine mâni olmamıştır.

Muhammed Macan Markar'ın 1903 yılından 1915 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin Fahri Konsolosu olarak görev yapmıştır. Bu dönemde giydiği şehbenderlik tören üniformasını Türkiye Cumhuriyeti'nin 93. Ulusal Bayram kutlamalarında Sri Lanka'daki Türk Büyükelçisi Tunca Özçuhadar'a, Hamza Macan Markar Türk Büyükelçiliği tarafından hediye edilmiştir. Aşağıda hediye edilen şehbender üniforması ve bunu İstanbul ziyareti sırasında giyen Muhammed Macan Marikar ve Hariciye Nezareti yetkilileri ile görülmektedir⁴³².

Resim 4: Şehbender Üniformasıyla Muhammet Macan Marikar'ın İstanbul Ziyareti

Kaynak: <https://www.sundaytimes.lk/161030/plus/an-old-turkish-connection-restored-215189.html> Erişim tarihi 11.12.2024.

Yukarıdaki resimlerden ortadaki Muhammet Macan Marikar'ın Şehbender üniforması, pirinç düğmeli (hilal ve yıldız) siyah ceket ve her iki kolunda, yakasında ve arka orta kısmında geleneksel Türk işlemleri ve ipek şeritli pantolondan oluşmaktadır. Konsolosun tam kıyafetinin diğer bileşenleri yan yana yerleştirilmiş: kullanıcının bir

⁴³¹ “Kolombo Belediye Meclisi üyesi olarak sorumluluk sahibi bir pozisyonda bulunmaktayım. Bu görevim nedeniyle, hizmetlerimin seçmenlerim tarafından takdir edildiğini bilmekteyim. Eğer beni Kolombo Türk konsolosu olarak atamayı uygun görürseniz, bu görevi başarıyla yerine getirebileceğimi söylemekten memnuniyet duyarım. Son olarak, bilgi vermek isterim ki bir tüccar olarak iş yapıyorum ve konsolos gibi onursal bir unvanı sürdürebilecek bağımsız kaynaklara sahibim. Yetenek, saygınlık ve pozisyonum hakkında bilgi almak için Messrs A. Durant'a başvurmanızı rica ediyorum. Başvurumu değerlendirmeyi kabul etmenizi ve olumlu bir şekilde göz önünde bulundurmanızı rica ediyorum.”. BOA, HR. SFR (3), 548/7.24.8.1904.

⁴³² <https://www.sundaytimes.lk/161030/plus/an-old-turkish-connection-restored-215189.html> Erişim tarihi 11.12.2024.

kılıç taşımaya yardımcı olan bir brokar balteus ve biri uzun, biri kısa iki çift beyaz deri eldiven, tören kılıcı ve kınından oluşmaktadır⁴³³.

Muhamed Macan Markar, Osmanlı Devleti Konsolosu olarak geçirdiği yıllardan sonra, toplumda önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. 1924'te Yasama Meclisi'nin ilk Müslüman üyesi seçilmiş, 1931-1936 yılları arasında Devlet Konseyi'nde Batticaloa Güney seçmenleri üyesi ve İletişim ve Bayındırlık Bakanı olmuştur. 1938'de şövalye ilan edilmiştir. 1940-43 yılları arasında Kolombo Belediye Meclisi üyesi ve All Ceylon Moors Association'ın kurucu üyesi olarak görev yapmıştır. Seylan'ın ilk Parlamentosu'nda Senatör olarak atanmış ve 1952'deki ölümüne kadar bu göreve devam etmiştir. Bir kuyumcu olarak ünü adanın kıyılarının çok ötesine ulaşmış ve hatta Kraliyetin onayını bile almıştır. Kamu hayatındaki rolü ve eğitime yaptığı değerli katkıları nedeniyle Kolombo halkı tarafından minnetle anılmaktadır ve başkentte bir yola onun adı verilmiştir. (Sir Mohamed Macan Markar Mawatha). Ancak Türkiye ile bağları şüphesiz ki kalbinde hep canlılığını korumuş, zira aile evi olarak inşa ettirdiği Kollupitiya'daki köşke, Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'a ithafen "*Villa Stamboul*" adını vermiştir⁴³⁴.

Resim 5: Villa Stambol

Kaynak: Saltık, "Osmanlı Devleti'nin Seylan Adası ile İlişkilerine Medhal, s. 733.

⁴³³ <https://www.sundaytimes.lk/161030/plus/an-old-turkish-connection-restored-215189.html> Erişim tarihi 11.12.2024.

⁴³⁴ <https://www.sundaytimes.lk/161030/plus/an-old-turkish-connection-restored-215189.html> Erişim tarihi 11.12.2024.

1902 yılında Kolombo Fahri Şehbenderhanesi tarafından 20 İngiliz lirası çek Hindistan'dan Hicaz demir yolu inşaatına yapılan yardımlar kapsamında gönderilmiştir⁴³⁵. 27 Cemaziyelahir 1324/18 Ağustos 1906 yılında 47 İngiliz lirası 16 şilin gönderilmiştir⁴³⁶. Ayrıca Abdülmecid Marikar Efendi bizzat 50 İngiliz lirası bağışlamıştır. 19 Şubat 1903 tarihinde Kolombo İslam ahalisinden Hicaz demir yolu inşaatına yardımda bulunanlara altın, gümüş veya nikel madalyalar taktim edilmiştir⁴³⁷.

Kolombo'dan ayrıca Hilal-i Ahmer ianesi olarak da yardımlar toplanmıştır. Kimi zaman bu yardımların ulaşip ulaşmadığı araştırılmıştır. Bu doğrultuda 1912 yılında 1.100, 1913 yılında 333 ve 900 İngiliz lirası olmak üzere toplamda 2.333 İngiliz lirası hakkında Hariciye Nezareti'ne ulaşmayan senetler dolayısıyla ianenin akıbetini araştırılmıştır. Bu meblağın 20 Eylül 1913 tarihinde Hindistan bankasına gönderildiği, 27 Teşrinisani 1913/10 Aralık 1913 tarihinde ise Bank-ı Osmani'ye ulaştığı tespit edilmiştir⁴³⁸.

Muhammed Macar Marikar'dan sonra Kolombo Fahri Şehbenderi olarak Mardinli Mehmed Galib Efendi, görev almıştır. Baba adı Abdülkadir'dir. Diyarbakır Vilayeti Mardin şehrinde doğmuştur. Osmanlı ordusunda görev almıştır. 1921 yılında İskenderiye'de esir tutulmuştur. Esarette olduğu için Kolombo'daki tüm taşınabilir mal varlığı satışa çıkarılmıştır. Bu satıştan 3.459 rupi (920 kuruş) elde edilmiştir. Bu paranın ve özel eşyalarının bulunduğu bir paket teslim edilmek üzere Hindistan nazırı tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Emaneten Maliye Nezareti'ne aktarılmıştır⁴³⁹.

Kolombo Fahri Şehbenderleri her altı ayda bir hesap cetvellerini Hariciye Nezareti'ne göndermektedirler. Bu bağlamda Kolombo Şehbenderhanesi'nin 4 Ağustos 1327/17 Ağustos 1911 tarihinde hasılatı 3 sterlin 7 şilindir. 1912 yılında ise 1 İngiliz lirasıdır. Bu meblağa ait çekler Hariciye Veznesi'ne gönderilmiştir⁴⁴⁰.

II. Abdülhamid döneminde Kolombo'da yerel Müslümanlarla halife arasında devletin diğer İslam birliği politikalarının olumlu etkileri ve fahri şehbenderlik aracılığıyla güçlü bağlar oluşturulmuştur. Bu sayede padişahın doğum günleri ve tahta çıkış yıldönümleri kutlamaları yapılmış, Hicaz Demiryolu için yardım kampanyası

⁴³⁵ BOA, HR. TH, 297/69.

⁴³⁶ BOA, BEO, 2893/216944.

⁴³⁷ BOA, HR. SFR (3), 528/9.

⁴³⁸ BOA, HR. SFR (3), 705/23.

⁴³⁹ BOA, HR. UHM, 210/50.

⁴⁴⁰ BOA, HR. SFR (3), 632/20: HR. SFR (3), 671/45.

düzenlenmiştir. Kültürel etkileşimin sonucu olarak bu dönemde halk arasında Osmanlı kültüründen gelen fes kullanımı veya “Efendi” hitabı gibi sembolik öğeler yaygınlaşmıştır. Diğer şehbenderler gibi burada da şehbenderler İslami eğitimin ve padişahla yerel halk arasında kurulan bağın güçlenmesi için çaba sarf etmişlerdir. Kolombo’da fahri şehbender II. Abdülhamid’in 1897 yılında faaliyette geçen Hamidiye Medresesi’nin en başarılı öğrencisine hediye olarak Kur’an-ı Kerim göndermesinin bıraktığı olumlu etki üzerine bu uygulamaya her sene devam etmesini teklif etmiştir⁴⁴¹.

II. Abdülhamid, diğer alt kıta ülkelerinde olduğu gibi Seylan’daki eğitim öğretim faaliyetleriyle de yakından ilgilenmiştir. Ancak II. Abdülhamid’in bu ilgisi, o dönemde Güney Asya’da yaşanan sosyo-kültürel ve siyasi eğilimlerden bağımsız olarak ortaya çıkmamıştır. Zira ülkelerinin bir İngiliz sömürgesi olmasının ardından, Hintli Müslümanlarla ortak hareket etmeye başlamış olan Seylan Müslümanları da Güney Asya’daki diğer Müslümanların yaptığı gibi XIX. yüzyılın sonuna doğru kendi aralarında örgütlenerek yaşadıkları yerlerde irili ufaklı yeni camiler inşa etmeye ve sömürge hükümetlerinin kontrolünde olan eğitim kurumlarına alternatif olabilecek medreseler açmaya başlamıştır. Bu bağlamda genellikle Hristiyan misyonerlerinin elinde olan Seylan’daki yerel eğitim ihtiyacı açısından önemli bir alternatif olarak Kolombo’da kurulan “*El-Medresetü’l-Hayriyyeti’l-İslamiyye*” adlı okulun, yeni bir binaya taşınma sürecinin ardından⁴⁴², II. Abdülhamid’in 25. yıl (gümüş jübile) kutlamaları onuruna adı el-Medresetü’l-Hamidiyye (Hamidiye Medresesi) olarak adı değiştirilmiştir⁴⁴³. Kolombo Yeni Moor Caddesi’ndeki medresenin yeni binasının temeli Ağustos 1900 tarihinde Osmanlı Şehbenderi Abdülmecid Marikar’ın katılımıyla atılmıştır. Bu binanın arazisi ve inşaat masrafları bir emlak komisyoncusu da olan Nureddin Hacıyar tarafından bağışlanmıştır⁴⁴⁴.

Kolombo Hamidiye Medresesi, 20 Nisan 1901’deki kuruluşunun dördüncü yıldönümünün kutlanması vesilesiyle bir kutlama tertibetmiştir. Fahri sekreter Bay S. L. Muhammed Hacıyar, tarafından yayımlanan duyuruya istinaden, halk öğleden sonra saat 3’ten biraz önce gelmeye başlamış ve saat 3:30 itibarıyla geniş salon tıklım tıklım dolmuştur. Tören, Osmanlı Konsolosu Muhammed Macan Marikar Efendi’nin başkanlığında başlamıştır. Sekreter, okulun, Sultan II. Abdülhamid’in tahtının yarım

⁴⁴¹ Bostan, *a.g.e.*, s. 229.

⁴⁴² Saltık, “Osmanlı Devleti’nin Seylan Adası ile İlişkilerine Methal” s. 716.

⁴⁴³ BOA, HR. SFR. (3), 725/2.

⁴⁴⁴ Saltık, “Osmanlı Devleti’nin Seylan Adası ile İlişkilerine Methal.” s. 717, 718.

asrını kutlama amacıyla kurulduğunu belirtmiştir. Konuşmalar, Abdul Kader ve S. L. M. Levena Marikar, Hâkim M. B. Abdul Kader ve Seyed Akil Bil Seyed Hassen Beyler tarafından yapılmıştır. Toplantı dua ile sona ermiştir. Hafif atıştırmalıklar sunulmuştur. Bu toplantıya ada eşrafından çok sayıda kişi katılmıştır⁴⁴⁵. Bu törende başarılı öğrencilere saat, zincir, yarım İngiliz altını ve Kur'an-ı Kerim gibi çeşitli ödüller verilmiştir. Ödül alan öğrenciler ve ödülleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 16. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri⁴⁴⁶

Ödül alanların isimleri	Ödülleri			
Birinci sınıf	Saat	Zincir	Yarım altın (yarım İngiliz altını)	30 cüz Kur'an
A. L. Abdul Kuddoos	+	+	+	+

Tablo 16. (Devam) Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri

U. L. M. M. Uvyse		+	+	+
K. M. H. Mohammed Junide		+	+	+

Kaynak: BOA, HR. SFR (3), 725/2.

Tablo 17. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri⁴⁴⁷

İkinci sınıf	Saat	Zincir	Yarım altın (yarım İngiliz altını)	30 cüz Kur'an
A. L. M. Mohammed Muhsin	+	+	+	+
S. L. Mohammed Ghouse	+		+	+
N. M. H. Mohammed Rouhu	+		+	+
N. M. Mohammed Mohideen			+	+
A. M. Abdul			+	+

⁴⁴⁵ BOA, HR. SFR. (3), 725/2. Toplantıya katılanlar arasında: Seyed Akil bin Seyed Hassen/ Seyyid Hasan oğlu Seyyid Akil, Messrs. S. L. Abdul Latheef Lebbe/ Abdüllatif lebbe, Alim M. L. M. H. Abdul Rahman, S. L. M. Abdul Hameed Lebbe, Avukat M. Abdul Kader, C. L. Mohideen Abdul Kader, I. L. M. H. Noordeen Hadjar, Alim O. L. M. Ahamedo Lebbe Marikar, A. L. Abdul Karim, S. L. Naina Marikar Hajjar, S. L. Madar Lebbe, C. M. Meera Lebbe Marikar, Hadjie Ibrahim bin Ahamed, N. D. H. Abdul Caffor bulunmuştur. BOA, HR. SFR. (3), 725/2.

⁴⁴⁶ BOA, HR. SFR (3), 725/2.

⁴⁴⁷ BOA, HR. SFR (3), 725/2.

Rahman				
W. L. H. Ramees			+	+
M. A. Mohammed Ameen			+	+
M. B. Mohammed Makeen			+	+
S. M. B. Adam Bawa			+	+
M. L. Mohammed Hasheem			+	+
K. L. M. Mohammed Sadeek				+
M. I. L. Mohammed Maharooof				+
A. K. L. Shareef				+

Tablo 17. (Devam) Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri

A. R. Abbas Ali				+
K. L. Samsudeen				+
A. H. Thuvan Samoon				+
U. L. Mohammed Saly				+
N. Mohammed Haniffa				+
K. B. Samsudeen				+
S. Mohammed Fleel				+
H. H. Mohideen				+
A. H. Abdul Hassen				+

Kaynak: BOA, HR. SFR (3), 725/2.

Tablo 18. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri⁴⁴⁸

Üçüncü sınıf	5 cüz kuran	30 cüz Kur'an
Mohammed Aboobuckar	+	+
M. I. L. Mohammed Nahuman		+
K. T. Mohammed		+

⁴⁴⁸ BOA, HR. SFR 83), 725/2.

Abdul Kader		
-------------	--	--

Kaynak: BOA, HR. SFR (3), 725/2.

Tablo 19. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri⁴⁴⁹

Dördüncü sınıf	2 cüz kuran	5 cüz Kur'an
I. P. Mohammed Yoosoof		+
M. R. Mohammed Ameen		+
A. R. Mohammed Shihabuthdeen		+
S. D. Mohammed Jawufaar		+
M. H. Abdul Azez		+
K. I. I. Mohideen Pitche		+
M. A. K. Abdul Raheem		+
M. B. Mohammed Shareef		+
A. K. Abdul Jabbar		+
A. H. Mohammed Areef		+

Kaynak: BOA, HR. SFR (3), 725/2.

Tablo 20. Ödül Kazananların İsimleri ve Ödülleri⁴⁵⁰

Öğretmenler:	5 cüz kuran	Şemsiye
Sayed Abdulla Ibnu Sayed Mohammad Retai	+	+
Abdul Majeed Lebbe	+	+
Ibrahim Lebbe	+	+
A. M. Jacob Pillai	+	

Kaynak: BOA, HR. SFR (3), 725/2.

Kolombo’da müslüman çocukların eğitimi için tesis edilmiş olan “Hamidiye Medresesi” heyeti tarafından 13 Rebiyülahir 1331/22 Mart 1913 tarihinde kendilerinin şevk ve gayretlerini desteklemesi için mektebin mütalaa salonuna asılmak üzere Padişahın bir resminin gönderilmesi istenmiştir.⁴⁵¹

Kolombo’daki Hamidiye Medresesi’nin sonraki faaliyetlerini takip eden II. Abdülhamid, okula devam eden başarılı talebeleri “altın yaldızlı” Kur’ân-ı Kerîm gibi çeşitli hediyelerle ödüllendirerek, okulun eğitim faaliyetlerine katkıda bulunmuştur. Hamidiye Medresesi sonraki yıllarda aralarında çeşitli üst düzey yöneticiler, bürokratlar ve bakanların yanı sıra bir de devlet başkanının bulunduğu çok sayıda mezun vermiştir, ardından II. Abdülhamid’in vefatından birkaç yıl sonra, 1921 yılında Hameedia Boys’

⁴⁴⁹ BOA, HR. SFR (3), 725/2.

⁴⁵⁰ BOA, HR. SFR (3), 725/2.

⁴⁵¹ BOA, Y. A. HUS, 451/138.

English School (Hamidiye İngiliz Erkek Okulu) adını almıştır. Bu dönemde The Ceylon Moslem Educational Society Ltd. (Seylan Müslüman Eğitim Derneği) tarafından devralınan Hamidiye Mektebi, sonraki yıllarda Hameed Al Husseinie Maha Vidyalaya adını alarak çok sayıda bina ve adres değiştirecek, nihayet günümüzde Kolombo'da Hamid el Hüseyin Koleji adıyla eğitim vermekte olan ulusal bir eğitim kurumu halini almıştır⁴⁵².

Kolombo'da 1897 yılından 1921 yılına kadar faaliyet gösteren Hamidiye Medresesi, II. Abdülhamid'e saygı ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığı sağlaması bakımından önemli bir kurumdur

2.4. GALLE FAHRİ ŞEBBENDERLİĞİ

Galle'deki Osmanlı Şebbenderliği, Hüseyin Lebbe'nin de atandığı 1864 yılından beri fahri olarak Sultan Bawa Jaman tarafından yürütülmüştür. Sultan Bawa'nın fahri şebbenderlik görevi, Aralık 1873 yılında yeğeni Haji Abdullah bin Sultan Bawa ile el değiştirmiş⁴⁵³ ve Bawa'lardan sonra 29 Şaban 1298/27 Temmuz 1881 tarihinde Hacı Ali Didi tayin edilmiştir⁴⁵⁴. Bir tüccar olarak bölgede nüfuz sahibi olmasının da etkisiyle, sömürge yönetimiyle yakın ilişkiler içerisinde olan Hacı Ali Didi'nin bir süre sonra sağlığının bozulmasıyla yerine oğlu Hacı İbrahim Didi tayin edilmiştir. Bu atamalar İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı Lord (II. Earl) Granville'e bildirilmiştir⁴⁵⁵. 1881 yılında Galle'de yapılan fahri şebbender tayini sırasında Londra Elçisi Kostaki Musurus bu görev için Lord Stanley tarafından tavsiye edilen kişinin şebbenderlik görevinin yanında Müslümanların Hac yolculuklarını kolaylaştırarak da ayrıca faydalı olacağına dair düşüncesini belirtmiştir. Bu hassasiyetten Bölgedeki şebbenderlerin ticari fonksiyonlarının dışında Müslümanların dini ihtiyaçlarını da karşılayabilmelerinin Osmanlı yetkilileri tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır⁴⁵⁶.

4 Kasım 1892 tarihinde Galle Fahri Şebbenderi Abdülhamid Didi'dir. Kendisi özel ve acil bir iş sebebiyle görev yerinden ayrıldığında görevini vekâleten oğlu İbrahim Didi'ye devretmiştir⁴⁵⁷. Galle Şebbenderliği'nin 1900 yılında Hacı İbrahim Didi, Osmanlı Şebbenderi olarak görevine devam etmiştir. Hacı İbrahim Didi'nin aynı

⁴⁵² Saltık, "Osmanlı Devleti'nin Seylan Adası ile İlişkilerine Methal", s. 718.

⁴⁵³ Saltık, "Osmanlı Devleti'nin Seylan Adası ile İlişkilerine Methal." ss. 708, 709.

⁴⁵⁴ BOA, A. DVNS. ŞHB. d, 2/5.

⁴⁵⁵ Saltık, "Osmanlı Devleti'nin Seylan Adası ile İlişkilerine Methal." ss. 708, 709.

⁴⁵⁶ Bostan, *a.g.e.*, ss. 228-229.

⁴⁵⁷ BOA, HR. SFR. (3), 507/19.

zamanda Osmanlı Şehbenderliği yaptığı sıralarda, Maldiv Adalarında, başbakanlık dâhil çeşitli üst düzey görevlerde yer almıştır⁴⁵⁸. Galle Fahri Şehbenderliği de muhtemelen I. Dünya Savaşı'na kadar faaliyetlerine devam etmiştir.

3.KARAÇİ FAHRİ ŞEBENDERLİĞİ

3.1.KARAÇİ ŞEHİR TARİHİ

Karaçi, Hint Okyanusu'nun Sind Sahillerinde ve İndus Deltası'nda küçük bir balıkçı köyü olarak XVIII. yüzyılda kurulmuştur. Burada *Kulaçi* halkı yaşamaktadır. Bu isimlendirimeden hareketle bölgeye *Caranjee*, *Crochey*, *Krotchey*, *Currachee* ve *Kurrache* isimlerinin verildiği düşünülmektedir⁴⁵⁹. Karaçi'ye en yakın en eski arkeolojik alan, şehrin yaklaşık 6 mil kuzeybatısında, Mongho Pir tepelerinin bir kısmından hâlâ zayıf bir şekilde akan Orangi Nehri kıyısındaki Orangi'de bulunmaktadır⁴⁶⁰. Büyük İskender'in İndus zaferlerinin ardından geriye Las Bela üzerinden döndüğü, o sırada donanması komutan Nearchus komutasında, muson fırtınalarının etkisiyle Karaçi civarında bir yerde duraklamak zorunda kalmıştır. Bu yer, “*İskender'in Limanı*” olarak anılmaktadır ve belki de Karaçi hakkında sahip olunan en eski tarihsel referanstır. Karaçi ile ilişkilendirilen bir başka Yunan ismi Krokola'dır⁴⁶¹.

Yunanlılardan sonra Sind bölgesi, Tatarlar ve Beyaz Hunlar'ın kontrolü altına girmiştir. Sindliler genellikle yumuşak toprakların sakinleri olarak tanımlanmaktadırlar; bu yüzden çok fazla direniş göstermemiş ve sayısız istilacıya kolayca boyun eğmişlerdir. Bu nedenle, 711 yılında Sind, Muhammed bin Kasım'ın önderliğindeki Araplar tarafından kolayca fethedilmiştir. Muhammed bin Kasım hem karadan hem denizden ordularını getirmiş ve eski Makran ticaret yolunu kara ordusu için, Arap Denizi'ni ise donanması için kullanmıştır. O dönemde, Karaçi değil, İndus Deltası'nın doğusunda birkaç mil mesafede bulunan Debal, en gelişmiş limandır. Araplar, Hinduları birçok savaşta yenilgiye uğrattıktan sonra, İndus Nehri'nin bir kolu içinde yer alan Mansura gibi yeni şehirler kurarak fethedilen bu topraklardaki otoritelerini güçlendirmiştir⁴⁶².

⁴⁵⁸.Saltık, “Osmanlı Devleti'nin Seylan Adası ile İlişkilerine Methal.” ss. 708, 709.

⁴⁵⁹ Enver Konukçu, “Karaçi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 384.

⁴⁶⁰Manec B. Pithawalla D. Sc. F. G. S., *An Introtaction to Karachi: Its Environs and Hinterland*, The Times Press, Karachi 1950.p. 12.

⁴⁶¹ Pithawalla D. a.g.e., p. 13.

⁴⁶² Pithawalla D. a.g.e., s. 13.

Araplar, Sind'e İslam kültürünü tanıtan ilk topluluk olmuştur. Pek çok yerli, aralarında Sind lordları ve Racalarının da bulunduğu kişiler, İslam'a geçmiştir. Arapların etkisi, Sind dili üzerinde büyük bir rol oynamış; dilin yazı sistemi Arap alfabesi, kelime hazinesi ise büyük ölçüde Sanskritçe olmuştur. Sind kısa sürede Müslüman çoğunluklu bir eyalet haline gelmiştir ve bu durum o zamandan beri devam etmektedir. Arapların etkisi, Sindhi dili, İslam dini ve Arap kültürü gibi üç büyük mirasıyla üç yüzyıl sürmüştür; ancak sonraki bin yıl boyunca Sind Racaları, Afganlar ve Babürler gibi Müslüman hükümdarların hâkimiyeti altında kalmıştır. Zaman zaman yerel liderler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir; çünkü bölgenin doğası, özellikle Sind'in çöl bölgeleri, bu liderlerin sığınabileceği yerler sağlamıştır. Sind eyaletinin tarihi, Sumra ve Summa hanedanları gibi, soy olarak Rajput kökenli ama dini olarak Müslüman olan ailelerin halk hikâyeleri ve Sufi efsaneleriyle zengindir. Arghunlar ve Kalhoralar, eyaletin sonraki hâkimleri olmuştur. Kalhora Dönemi sırasında, Karaçi bir ticaret merkezi haline gelmiş ve 1729 yılında Han Nehri üzerindeki Kharak Bundar tüccarları daha erişilebilir bir liman aramak zorunda kaldığında, Karaçi ticaret açısından yeni bir ivme kazanmıştır. XVIII. yüzyıl'ın sonlarına gelindiğinde bölge 15.000 nüfuslu bir liman kenti haline gelmiştir. Daha sonra, Kalhora lideri tarafından Karaçi, Kalat Hanı'na bırakılmış; ancak 1795 yılında, son yerel yöneticiler olan Talpur Mirleri, Karaçi'yi Kalat Hanı'ndan geri almıştır⁴⁶³. 1795 yılında Talpur emiri Feth Ali Han, Manora burnuna bir kale yaptırarak şehrin ehemmiyetini vurgulamıştır. Şehir 1839 yılında İngilizlerin hâkimiyeti altına girmiştir⁴⁶⁴.

Karaçi, Pakistan sınırları içerisinde İndus deltasının en uç noktasında konumlanan bir liman şehridir. Sir Charles Napier tarafından 1843 yılında limanı kurulmuştur. İlk dönemlerinde sadece bir balıkçı köyü olan Karaçi, zamanla Hintli tüccarların etkisiyle “*küçük çamur barakalar ve düz çamur çatılı evler*”i olan bir kasaba haline gelmiştir⁴⁶⁵.

İngilizler, burada tesis etmiş oldukları çeşitli kurumlar ile buradaki sömürge ürünlerini İngiltere'ye aktardıkları bölgenin aktif limanı konumuna getirmişlerdir. 1878 yılında ise Multan, Pencap ve Delhi Demiryolu ağı Karaçi'ye ulaşmıştır. 1896 yılında

⁴⁶³ Pithawalla D. *a.g.e.*, p. 14.

⁴⁶⁴ Konukçu, *a.g.m.*, s. 384.

⁴⁶⁵ Pithawalla D. *a.g.e.*, p. 1.

Süveyş Kanalı'nın açılmasına binaen Karaçi Limanı ticari hayatta faaliyet göstermeye başlamıştır böylelikle XX. yüzyıl'ın en önemli limanlarından biri haline gelmiştir⁴⁶⁶.

Karaçi Limanı ticari açıdan gelişmekte olan önemine mukabil Osmanlı Devleti'nin burada bir temsilci bulundurmasını sağlamıştır.

3.2.KARAÇİ FAHRİ ŞEHBENDERLERİ

Hem ticari hem dini hem de limanın Osmanlı ile olan irtibatı önem kazanmasının akabinde 29 Safer 1302/18 Aralık 1884 tarihinde bölge eşrafından Sind İslam Cemaati'nin reisi, Hasan Ali Efendi Osmanlı fahri şebenderi olarak tayin edilmiştir⁴⁶⁷. Hasan Ali Efendi, vazifesine başlamasından sonra Osmanlı-Rus Savaşına para yardımı toplanması için öncülük etmiş, kendisi de şahsi yardımda bulunmuştur⁴⁶⁸. Hasan Ali Efendi'ye Osmanlı ile olan yakın irtibatı ve özellikle yardım toplanması için yaptığı samimi gayretlerinden dolayı 12 Zilkade 1306/10 Temmuz 1889 tarihinde dördüncü rütbe Mecîdî Nişanı verilmiştir⁴⁶⁹. Ardından 6 yıl sonra ise 3 Safer 1312/6 Ağustos 1894 tarihinde Karaçi'de bir medrese ve camii yapımında göstermiş olduğu yararlıklarından dolayı üçüncü rütbeden Mecîdî Nişanı takdim edilmiştir⁴⁷⁰. 23 Zilkade 1314/25 Nisan 1897 tarihli bir belgeye göre vefat etmesi durumunda ise sahip olduğu bakır madalya beratının oğlu veya torununa intikal etmesi uygun görülmüştür⁴⁷¹.

Hasan Ali Efendi'nin 1895 yılında vefatının ardından büyük oğlu Ali Mehmed Bey, Karaçi Fahri Şebenderliği'nin kendisine verilmesini talep etmiştir. Talep dilekçesinde Hindistan'ın Haydarabad bölgesinde sahip olduğu nüfuz ve itibarı da vurgulanmıştır. Ayrıca babası döneminde yaptıklarından dolayı liyakati de bilindiğinden 13 Cemaziyelevvel 1313/1 Kasım 1895 tarihinde Karaçi Fahri Şebenderi olarak tayin edilmiştir⁴⁷². Osmanlı Devleti'nin bu atamasına rağmen Ali Mehmed Efendi'nin Karaçi adliyesinde görevli olması bahane edilerek İngiltere Hükümeti tarafından tayini onaylanmamıştır. Bu sebeple fahri şebenderlik görevine devam etmesi uygun olmadığı için azledilmiştir. Onun yerine 1.000 kuruş maaş, 1.000 kuruş tahsisat ve 500 kuruş hane kirası alarak 25 Safer 1314/5 Ağustos 1896 tarihinde Umur-ı Şebenderi

⁴⁶⁶ Enver Konukçu, *a.g.m.*, s. 384.

⁴⁶⁷ BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 2/25: *Salname-i Hariciye II. Defa 1306*, s. 292

⁴⁶⁸ BOA, HR. SFR (3), 331/8; HR. SFR (3), 335/72; HR. SFR (3), 335/79; HR. SFR (3), 342/25.

⁴⁶⁹ BOA, HR. TH, 91/14.

⁴⁷⁰ BOA, BEO, 470/35177.

⁴⁷¹ BOA, BEO, 956/71680.

⁴⁷² BOA, HR. TH, 163/102: İ. HR.349/31: BEO, 711/53252.

Kalemi'nden Hüseyin Kami Efendi yeni şehbender olarak tayin edilmiştir⁴⁷³. Henüz 24 yaşında şehbender olarak tayin edilen Hüseyin Kami Efendi, Edebiyye Medresesi'nde eğitim almıştır. Farsça, Urduca ve Fransızca 'ya hakimdir. Bu kadar genç bir yaşta Karaçi Şehbenderi olarak tayin edilmesinde kuşkusuz Urduca'ya hâkim olması önemli bir etken olmuştur⁴⁷⁴.

Hüseyin Kami Efendi de Hindistan'da görev alan diğer Osmanlı şehbenderleri gibi iane toplanması konusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Hindistan'ın Boja şehrinde Vekil Gazetesi'nin sahibi Mehmed İsa Efendi tarafından Hüseyin Kami Efendi'ye yaralı askerler ve şehir aileleri için toplam 1.655 ruble para yardımı toplamıştır. Lakin bu yardım paralarının akıbeti tartışma konusu olmuştur⁴⁷⁵. Yapılan araştırma sonucunda Hüseyin Kami Efendi, 29 Receb 1316/13 Aralık 1898 tarihinde izinli olarak İstanbul'da olduğu için yerine Mirza Cafer Bey'i vekil bıraktığını ve bu meblağı kendisine teslim ettiğini gösteren senetlerini Umur-u Şehbenderi Müdüriyeti'ne gönderdiğini bildirmiştir. Ancak Mirza Cafer Bey bu sırada vefat etmiştir. Bu paranın tahsili için Hüseyin Kami Efendi, komisyona birçok defa davet edilmesine rağmen katılmamıştır. Karaçi Şehbender Vekaletinden ayrıldığı için artık Hariciye Nezareti ile irtibatı kalmadığı ve nerede yaşadığı bilinmediği için konu hakkında gerekeni nezaretin yapacağı bildirilmiştir. (28 Şevval 1316/11 Mart 1899)⁴⁷⁶.

Hüseyin Kami Efendi, görevi esnasında Hindistan bölgesinde gizli bir seyahate çıkmıştır. Bunun amacı Afganistan sınırlarında yaşayan kabilelerin İngilizlere karşı isyanları hakkında teferruatlı bilgi elde etmek ve bu sırada Cuma hutbesinde padişahın adını zikretmenin yasaklandığı yönündeki istihbaratı tahkik etmektir. Seyahati sırasında Kadiyan'ı ziyaret eden Kami Bey burada Kadiyaniliğin⁴⁷⁷ kurucusu Mirza Gulam

⁴⁷³ BOA, BEO, 825/61844: BEO, 924/69228; İ. HR, 352/47.

⁴⁷⁴ BOA, İ. HR, 352/47.

⁴⁷⁵ BOA, BEO, 1242/93148.

⁴⁷⁶ BOA, BEO, 1280/95988.

⁴⁷⁷ Kadiyânilik: Mirza Gulâm Ahmed'in adına izâfetle Mirzâiyye, ortaya çıktığı yere nisbetle Kadiyâniyye adıyla anılır. Gulâm Ahmed'in 4 Kasım 1900 tarihinde yayımladığı bildiriyle Hz. Peygamber'in ismine işaret etmek üzere Ahmediyye olarak ilân edilmiş, bu tarihten itibaren hem kendileri hem de Batılılar bu adı kullanmışlardır. Müslüman âlimler ise bu adlandırmanın Gulâm Ahmed'in kendisine işaret etmek üzere yapıldığını belirterek Kadiyâniyye'yi tercih etmiş ve yakın dönem mezhepler tarihi literatüründe daha çok bu isimle yer almıştır. Bkz: Ethem Ruhi Fığlalı, "Kadiyanilik", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: XXIV, İstanbul 2001, s. 137. Gulam Ahmed, 1839'da doğmuş 1908'de vefat etmiştir. İngiliz emperyalizminin bir aleti olarak Hindistan'da İngiliz çıkarlarına hizmet etmiş, adına izafeten Ahmediye ya da memleketine izafeten Kadyanilik denilen sözde mezhebi meydana çıkararak, cihada ve her türlü isyana karşı olan ve Haccı önemsiz sayan, İngilizlerin Müslüman çoğunluğun olduğu yerlerde güvenli işler için hep tercih edecekleri insanlar yetiştirmesini sağlamıştır. Nitekim şehbenderlikler vasıtasıyla Osmanlı Hilafetinin nüfuzu yayılmaya devam ederken Aligarhlılar ve

Ahmed ile iletişimde bulunmuş ve kendisinden Osmanlı Devleti için dua etmesini istemiştir. Mirza Gulam Ahmed duaların Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmayacağını, Türklerin doğru yolda ilerlemeleri gerektiğini ifade ederek kendisinden ayrı olanların mahvolmaya mahkûm olduğunu dile getirmiştir. Bu tavırlardan rahatsız olan Kami Bey, Gulam Ahmed'i Nemrud ve Deccal olarak nitelendirmiştir⁴⁷⁸. Gulam Ahmed'in Osmanlı Devleti'ne karşı düşünceleri bölgedeki müslümanları Osmanlı Devleti'ne ve halifelğe bağlılığını da olumsuz etkilemiş olabilir.

Hüseyin Kami Efendi, 1897 yılında Yunan savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin zaferinin kutlanması amacıyla Karaçi'de büyük bir miting düzenlemiştir. Onun bu faaliyeti İngiliz-Hindistan hükümeti tarafından kabul edilemez bir eylem olarak nitelendirilmiştir. Bir Osmanlı şehbenderi olarak siyasi faaliyetlerde bulunması büyük bir tepkiye sebep olmuş ve Bâb-ı Âlî'ye bu eylemleri sonucunda Hüseyin Kami Bey'in Karaçi'de göreve devam etmesinin mümkün olmayacağı vurgulanmıştır⁴⁷⁹.

Hüseyin Kami Bey'in görev yerinde bulunmadığı sırada şehbender vekili Cafer Mirza 2 Mart 1313/14 Mart 1897 tarihinde Basra'ya giden bir Arap vapuruna yol tezkeresi ve İngiltere'ye giden *Leydi* adındaki bir gemiye sıhhiye patente vizesi vermiştir. Bunun yanında elli hacı Cidde'ye gitmek için beklemiştir⁴⁸⁰.

Doktor Cafer Mirza'nın vefatı üzerine 15 Nisan 1314/27 Nisan 1898 tarihinde şehbenderhaneye ait evrak ve defterler Cafer Mirza'nın evinde muhafaza edilmiştir. Bu evrakların Bombay Başşehbenderhanesi'ne gönderilmesi düşünülmüştür. Ayrıca bunların taşınması için gereken posta masrafı gibi giderleri Bombay Şehbenderi'nin karşılayacağını temin etmiştir⁴⁸¹.

Doktor Cafer Mirza'nın yerine 17 Cemaziyevvel 1316/3 Ekim 1898 tarihinde Karaçi Şehbenderhanesi Kançıları Mehmed Abbas Han Lodi Efendi tayin edilmiştir⁴⁸². Mehmed Abbas Lodi Efendi vize işlemlerinde usulsüz mühür uygulaması sebebiyle

Kadyaniler dışındaki ulemanın II. Abdülhamid'in halifeliğinin meşruiyetini kabul ederek ona biat ettiklerini söylemek pek de yanlış olmaz. Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsûsanın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 14.

⁴⁷⁸ Özcan, a.g.e., s. 164.

⁴⁷⁹ Özcan, a.g.e., s. 165.

⁴⁸⁰ BOA, HR. İD, 2101/58.

⁴⁸¹ BOA, HR. SFR. (3), 473/54

⁴⁸² Mehmed Abbas Han Lodi, 5 Mayıs 1298/17 Mayıs 1882 tarihinde müteveffa Şehbender Hasan Ali Efendi zamanından itibaren şehbenderhanede kançılar sıfatıyla hizmet ettiğini dile getirerek eski Karaçi Şehbenderi Hüseyin Kami Efendi'yi referans göstermiş ve görevini sadakatle yerine getirmesinin mükafatı olarak Hariciye Nezareti'nden Karaçi Şehbenderi olarak atanmayı istemiştir. BOA, BEO, 1207/90456; HR. SFR. (3), 473/54.

görevinden azledilmiştir. Bu sebeple şehbender vekili ihtiyacının giderilmesi için yerine yeni bir vekil tayini gündeme gelmiştir⁴⁸³ Bombay Şehbenderliği bu görev için meslekten yetişmiş bir şehbender vekili tayin edilmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bunun üzerine daha önceden Bender Buşir Şehbenderliği görevini yerine getiren Fethullah Efendi uygun görülmüştür. Fethullah Efendi, 20 Zilhicce 1321/8 Mart 1904 tarihinde 1.800 kuruş maaş, 500 kuruş tahsisat ve 700 kuruş hane kirası ile hasılatı ne kadar az olursa olsun devletten bir şey talep etme hakkı olmamak kaydıyla Karaçi Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir⁴⁸⁴.

Bu dönemde Karaçi Fahri Şehbenderliği'nin Başşehbenderlik statüsüne yükseltilmesi düşünülmüş ancak hazine tarafından muvazzaf bir şehbenderliğin giderlerine karşılayacak bütçe ayrılması söz konusu olmadığı için merkezden meslekte yetişmiş birinin tayini uygun görülmemiştir. Bunun üzerine Karaçi'de Müslüman ahaliden birinin fahri şehbenderlik için başvuruda bulunması beklenmiştir. Bu başvuru 13 Kânunusani 1323/26 Ocak 1908 tarihinde Hacı Mehmed Mevlüd adında bir şahıstan gelmiştir.⁴⁸⁵

Karaçi Fahri Şehbenderi Hacı Mehmed Mevlüd Efendi, Hicaz Demiryolu'na iane olması için hem şahsi yardımda bulunmuş hem de bölge halkı üzerindeki nüfuzu sayesinde Hindistan Müslümanlarından iane toplamıştır. Göstermiş olduğu hizmetlerden dolayı 13 Cemaziyelahir 1328/22 Haziran 1910 tarihinde beşinci rütbe Osmanî Nişanı'na layık görülmüştür⁴⁸⁶. Aşağıdaki tabloda Karaçi Şehbenderlerinin isimleri görev tarihleri ve görev süreleri verilmiştir.

⁴⁸³ BOA, HR. SFR. (3), 514/53.

⁴⁸⁴ Fethullah Efendi, göreve tayin edildiğinde 32 yaşındadır. 1289/1872-73 yılında İran'ın Sine şehrinde doğmuştur. Sine'de yaşayan ve tüccardan Süleymaniye sancağına bağlı Pençvin Kasabası halkından Aka Mehmed'in oğludur. Arapça, Farsça ve Türkçe eğitim almıştır. 1306/1888-89 yılında maaşsız olarak kâtip sıfatıyla Sine Şehbenderhanesi'nde çalışmaya başlamıştır. Şevval 1318/1901 yılında 1.200 kuruş maaş ile Bender Buşir Şehbenderliği Vekâletine tayin edilmiştir. 13 Teşrinievvel 1319/26 Ekim 1903 tarihinde dört ay süreyle mazûl olmuştur. 13 Teşrinievvel 1319/26 Ekim 1903 tarihinde görevinden ayrılmıştır. BOA, BEO, 2290/171693. Fethullah Efendi'nin Karaçi Şehbenderliğine tayin edilmesi Hariciye Nezareti tarafından uygun görülmemiştir. Çünkü Fethullah Efendi'nin tecrübesi sadece Bender Buşir Şehbender Vekilliği ile sınırlı kalmıştır. Tecrübesi Karaçi için yeterli görülmemiştir. Karaçi sadece ticaret yeri değil aynı zamanda Osmanlı tebaası Müslüman nüfusun yoğun olduğu bir bölgedir. Daha tecrübeli birinin tayin edilmesi uygun bulunmuştur. BOA, BEO, 2356/176664: 2453/183908.

⁴⁸⁵ BOA, HR. TH, 357/99.

⁴⁸⁶ BOA, HR. SFR. (3), 728/20.

Tablo 21. Karaçi Fahri Şehbenderleri

Karaçi Fahri Şehbenderi	Görev Tarihleri	Görev süreleri
Hasan Ali Efendi	1884-1895	11 yıl
Ali Mehmed Bey	1895-1896	1 yıl
Hüseyin Kami Bey	1896-1896	10 ay
Doktor Cafer Mirza	1898-1899	1 yıl
Mehmed Abbas Han Lodi Efendi	1899-1904	5 yıl
Fethullah Efendi	1904-1904	Görev yapmamıştır.
Hacı Mehmed Mevlüd	1908-1910	2 yıl

Kaynak: A. DVNS. ŞHB. d, 2/25: İ.HR, 349/31: BEO, 2356/61844: BEO, 1207/90456: BEO, 2356/176664: HR. TH, 357/99.

4.MADRAS FAHRİ ŞEHBENDERLİĞİ

Madras şehrinin ismi iki farklı teoriye dayanmaktadır: Birincisi şehrin isminin en eski haritalarda görülen “*Madrasapanam*”dır. Bu isim bölgeye yerleşen Müslüman denizcilerin aynı isimde bir medrese kurmuş olmalarına dayanmaktadır. İkicisi ise “*Mandaradzu*” ya da “*Mandarajapattan*” adındaki bir yerel lidere dayandırılmaktadır. 1996 yılında ise şehre *Chennai* adı verilmiştir⁴⁸⁷.

Madras’da bir Fahri Şehbenderlik tesis edilmesinin gerekliliği konusunu Bombay Başşehbenderi İsmail Zühdü Bey, Londra Sefareti ve Hariciye Nezareti’ne gönderdiği arzuhalley ile dile getirmiştir. Ona göre Hint Müslümanları ve Osmanlı Devleti arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek ve Hindistan’ın ticari ürünlerinden faydalanmak için Madras’da fahri şehbenderlik açılması gerekmektedir. Bu fahri şehbenderlik için maaş, tahsisat veya hane kirası gibi devlet hazinesinden herhangi bir gider olmaksızın Madras’ın yerli halkı ve tüccar arasından bir şehbender seçilerek fahri şehbenderlik açılabilceği görüşünü vurgulamıştır⁴⁸⁸.

Yapılan değerlendirmeler ve yerel teşvikler sonrasında ve Hariciye Nezareti’nin de onayı ile Madras’da bir fahri şehbenderlik tesis edilmiştir. Tesisinde bil itibar yerel halktan Abdullah Badaşi Sahib ailesi yıllarca bu görevi yerine getirmiş olup anılan

⁴⁸⁷ Azmi Özcan, “Madras”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXVII, İstanbul 2003, s.310.

⁴⁸⁸ BOA, HR. SFR. (3), 335/78.

ailenden Mehmed Abdullah Badaşı Bahadır Han Sahib ilk şehbenderdir⁴⁸⁹. Tespitin ardından Bombay Başşehbenderi Mehmed Kadri Bey, 1 Ağustos 1305/13 Ağustos 1889 tarihinde Madras Fahri Şehbenderliği'ne Mehmed Abdullah Badaşı Bahadır Han'ın tayin edildiğini Londra Sefareti'ne bildirmiş ve beratı gelinceye kadar memuriyetinin tanınması gerekliliğini hatırlatmıştır⁴⁹⁰. 9 Teşrinisani 1305/21 Ocak 1890 tarihinde Mehmed Abdullah Badaşı Bahadır Han'ın tayin beratı gönderilmiştir⁴⁹¹.

Mehmed Abdullah Badaşı Bahadır Han, 2 yıl süren görevinin ardından 13 Haziran 1307/25 Haziran 1891 tarihinde vefat etmiştir. Vefat haberi biraderi şehbender vekili Abbüşşekür Badaşı tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir⁴⁹². Bunun üzerine Bombay Başşehbenderi Mehmed Kadri Bey, biraderinin vefatında şehbenderhaneyi vekaleten idare eden Abbüşşekür Badaşı'nın fahri şehbender olarak atanmasının uygun olduğunu, Badaşı ailesinin Müslümanlar arasında hem varlıklı hem de itibar sahibi bir aile olarak tanındığını ve bu görevi layıkıyla yerine getirmeye muktedir olduklarını ifade etmiştir. (11 Temmuz 1307/23 Temmuz 1891)⁴⁹³.

Ondan iki sonra Abdüşşekür Badaşı Efendi, 17 Safer 1309/22 Eylül 1891 tarihinde Madras Fahri Şehbenderi tayin edilmiştir⁴⁹⁴. Bir yıl gibi kısa bir süre görevini icra ettikten sonra vefat eden Hacı Abdüşşekür Badaşı Efendi'nin yerine diğer biraderi Mehmed Abdülaziz Badassi 1 Cemaziyelevvel 1310/21 Kasım 1892 tarihinde tayin edilmiştir⁴⁹⁵.

Tablo 22. Madras Fahri Şehbenderleri

Madras Şehbenderi	Görev Tarihleri	Görev süreleri
Mehmed Abdullah Badaşı Bahadır Han	1889-1891	2 yıl
Abbüşşekür Badaşı	1891-1892	1 yıl
Mehmed Abdülaziz Badaşı	1892-1899	7 yıl

Kaynak: BOA, HR.SFR. (3), 427/9; HR.SFR. (3), 353/54; A. DVNS. ŞHB. d, 2/38, A. DVNS. ŞHB. d, 2/42.

⁴⁸⁹ BOA, HR. SFR. (3), 427/9.

⁴⁹⁰ BOA, HR. SFR. (3), 353/50.

⁴⁹¹ BOA, HR. SFR. (3), 353/54.

⁴⁹² BOA, HR. SFR. (3), 372/21.

⁴⁹³ BOA, HR. SFR. (3), 383/26.

⁴⁹⁴ BOA, A. DVNS. ŞHB. d, 2/38.

⁴⁹⁵ BOA, A. DVNS. ŞHB. d, 2/42; HR. SFR. (3), 397/32.

Madras’da başta fahri şebenderler olmak üzere birçok Müslümanın Hicaz Demiryolu inşası için iane topladıkları ve Osmanlı Devleti ile manevi bağlarını korumaya gayret ettikleri görülmektedir. Ayrıca Madras halkından Hicaz demiryolu yapımında görev almak isteyenler de bulunmuştur. Bu yardımlar ve katılmak isteyenlerin isimleri şebenderhanede kayıtlarında mevcuttur⁴⁹⁶. Ayrıca Hacı Mehmed Badaşı Sahib Osmanlı-Rus Savaşında 100.000 rupi ianeyi İstanbul’a göndermiştir. Bu hizmetinden dolayı kendisine üçüncü rütbe Mecîdî Nişanı verilmiştir. Kendisinden sonra Madras fahri şebenderi olan oğlu Abdülaziz Badaşı Sahib de Dârûlaceze için 1.500 rupi iane göndermiştir. Bundan dolayı 18 Şubat 1309/31 Mart 1894 tarihinde babasının üçüncü rütbe Mecîdî Nişanı kendisine devredilmiştir.⁴⁹⁷. Aynı zamanda Hacı Abdülaziz Badaşı Sahib 7 Receb 1320/23 Ekim 1902 tarihinde yine Hicaz demir yolu inşası için Hindistan’dan toplamış olduğu ianeden dolayı altın madalyaya layık görülmüştür⁴⁹⁸.

Osmanlı Devleti ile Madras arasındaki ticari ilişkiler beklenen seviyede olmamış ki bu ilişkilerin gelişmemesinin sebebi olarak gemilere yüklenen malların taşıma ücreti olarak adlandırılan “*navlun*”un fazla olması gösterilmiştir⁴⁹⁹. Madras’da ticareti yapılan mallar arasında sigara bulunmaktadır. Bu mallardan biri olan iki sandık sigara 8 Kânunusani 1298/14 Ocak 1883 tarihinde Kahire’ye gönderilmek üzere Madras şebenderhanesi tarafından vize edilmiştir.⁵⁰⁰. Söz konusu sigara ihracatı Madras şebenderhanesi tarafından tasdik edilmiştir⁵⁰¹.

Şebenderlik faaliyetlerinin 1914 yılında durdurulmasının ardından Madras şebenderhanesine ait eşya ve evrakın muhafazası için İsveç Sefareti’ne düzenli olarak kira ödenmiştir. Bu bağlamda 1923 yılı Mart ayının başlangıcından 1924 yılının Şubat ayı sonuna kadar söz konusu eşya ve evrakın muhafazası için kiralanan depo ücreti olan 15 İngiliz lirası (126 lira 75 kuruş) Hariciye Vekâleti tarafından Osmanlı Bankası aracılığıyla İsveç Sefareti’ne gönderilmiştir⁵⁰². 4 Mart 1924 tarihinde kontrat yenilenerek bu ücret ödenmiştir⁵⁰³.

⁴⁹⁶ BOA, BEO, 1549/116150; BEO, 1552/11638.

⁴⁹⁷ BOA, HR. SFR. (3), 427/9; İ. TAL, 106/107; BEO, 762/57127.

⁴⁹⁸ BOA, İ. TAL, 288/33.

⁴⁹⁹ BOA, HR. TH, 179/29.

⁵⁰⁰ BOA, HR. İD, 2104/41.

⁵⁰¹ BOA, HR. İD, 2104/44.

⁵⁰² BOA, HR. İM, 73/38.

⁵⁰³ BOA, HR. İM, 98/66; HR. İM, 117/55; HR. İM, 135/41; HR. İM, 135/102.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti, Güney Asya ile hem ticari hem de manevi bağlarını kuvvetlendirmek amacıyla 1848 yılından itibaren dış temsilcilikler ihdas etmiştir. Bu temsilciliklerden ilki Hindistan'ın Bombay şehrinde bölge halkından Hacı Habib Yusuf'un tayin edilmesiyle faaliyetlerine başlayan Bombay Osmanlı Şehbenderliği'dir. Bombay Şehbenderliği, 1869 yılında muvazzaf başşehbenderlik statüsüne çıkarılarak merkezden Artin Ârâm Efendi'nin tayin edilmesiyle yeniden düzenlenmiştir. Hindistan'da Bombay Başşehbenderliği dışında Kalküta, Madras, Kolombo, Galle ve Karaçi gibi ticari bakımdan önemli liman kentlerinde fahri şehbenderlik tesis edilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyalarda güç ve otoritesi sağlanmıştır. Kalküta'da bir fahri şehbenderlik tesisi Bombay Başşehbenderliği'nin fahri statüde faaliyete başladığı dönem ile aynı tarihte yani 1848 yılında, Hacı Mehmed adında Müslüman bir tüccarın bu göreve tayin edilmesi ile faaliyetlerine başlamıştır. Sri Lanka/Seylan bölgesinin Kolombo şehrinde Abdül Kandu (Avudu Candu) Marikar ailesi Sultan Abdülaziz döneminden itibaren Seylan'da fahri şehbender olarak Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. Bu ailenin reisi Hüseyin Lebbe Marikar 7 Ocak 1864 tarihinde Osmanlı padişahının fermanı ile Kolombo Fahri Konsolosu olarak 28 yıl bu görevi yerine getirmiştir. Kolombo'ya yakın bir mevkide bulunan Galle şehrine ilk olarak 1881 yılında Hacı Ali Didi, ardından 1892'de Abdülhamid Didi ve son olarak da İbrahim Didi tayin edilmiştir. Hindistan'ın Karaçi şehrinde 1884 yılında Karaçi'de ikamet eden ve Sind İslam cemaatinin reisi olan Hasan Ali Efendi fahri şehbender olarak tayin edilmiştir. Son olarak tespit edilen fahri şehbenderlik Hindistan'ın Madras şehrinde dir. Madras'da Abdullah Badaşi Sahib ailesinin şehbenderlik görevini üstlendiği görülmektedir.

Arşiv kayıtlarında Bombay Başşehbenderliği'nin 1848 yılında faaliyetlerine başladığı tespit edilmiştir. Ancak 1856 yılında fahri şehbender olarak göreve atanan Mirza Ali Han, babası Muhammed Bahadır Han'ın, II. Mahmud (1808-1839) döneminde Bombay ve Kalküta'da şehbenderlik yaptığını ifade etmesi Bombay'da şehbenderlik faaliyetlerinin çok daha önce başlamış olabileceği fikrini düşündürmektedir.

Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik kurumunun işleyişi hakkında 1298/1880 yılında “*Şehbenderlere Ait Nizamname-i Dâhili*” adındaki şehbenderlik nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnamede şehbenderlerin görev ve sorumlulukları, atama

kriterleri ve göreve mugayir durumlarında karşılaşılabilecekleri cezalar yer almıştır. Şehbenderlik Nizamnâmesi'nde, başşehbenderlerin ticaretle uğraşmalarını kesinlikle yasaklamıştır. Ticaretle uğraştığı tespit edilen şehbenderleri ise görevinden azletmek suretiyle cezalandırmıştır. Tespit edilen bulgular doğrultusunda Bombay Başşehbenderlerinden Mehmed Kadri Bey, 11 yıl süren görevinden hakkında çıkan ticarete karıştığı yönündeki iddiaların araştırılması ve tespit edilmesi sonucunda görevinden azledilmiştir. Şahsiyet kaydında yer almayan bu olay, kaydının Bombay Başşehbenderliği görevine tayin edilmeden önce yazılmış olması ve sonraki yıllara ait bilgilerin kayıt altına alınmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Bombay Başşehbenderlerinden Celal Münif Bey, 1911 yılında İngiltere Kralı ve Hindistan İmparatoru'nun Delhi'de taç giyme merasimine katılarak hediye takdiminde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ni resmî törenlere katılmak suretiyle diplomatik alanda temsil etmiştir.

Bombay'da görev alan son Başşehbender Halil Halid Bey, 1914 yılı başlarında Badşahi Camii'ne Osmanlı Sultanı tarafından gönderilen bir halıyı, Hindistanlı Müslümanlara şükranlarını ifade etmek için takdim etmiştir. Halil Halid Bey'in Bombay'da cami yardımları ile ilgilenmesi İngiliz memurları tarafından kaba bir muamele ile engellenmeye çalışılmış ve kendisinin Bombay dışına çıkmaması uyarısında bulunulmuştur.

Bombay Başşehbenderleri ve kançılara memurlarının tayininde Tercüme Odası'nda yetişmiş, İngilizce veya Urduca dillerine hâkim olan, Hariciye Nezareti'nde görev almış, yurt dışında sefarethane veya şehbenderhanede görev almış, dini ve milli değerlere sahip olan tecrübeli memurların görevlendirilmesine özden gösterilmiştir. Bombay Şehbenderhanesi Kançıları olarak iki kez görevlendirilen Afgani Mahmud Bey, bölgeyi tanınması ve dile olan hakimiyeti sebebiyle tayin edilmiştir.

Bombay Başşehbenderleri'nin görevleri süresince yapmış oldukları faaliyetler içerisinde Hindistan'da sahte para basımı ve kalpazanlıkla mücadele de bulunmaktadır. Osmanlı sikkelerinden “*Adli*” adındaki altının sahtesinin üretildiği 1285/1868-69 yılında İngiltere, sahte para basanların yakalanması için Bombay'a talimat vermiştir. Yapılan tahkikat sonucunda yakalanan failler sahte para basmadıklarını, kadınlar için ziynet eşyası imal ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bombay Şehbenderliği bölgedeki kalpazanları tespit ederek paralarının üretilmesine engel olunması ve Osmanlı Devleti'ne girmesinin

engellenmesi amacıyla gerekli tedbirleri almıştır. Bombay Şehbenderhanesi muhasebesinde dahi kalp akçe bedeli olarak bazı dönemlerde harcamalar yapıldığı görülmektedir. Bu masraf adli altının sahtesini üretenlere karşı verilen mücadelenin göstergesidir.

İngilizler'in Hindistan'ı sömürge altına almasıyla ticaret ve seyahat edebilmek için pasaport uygulaması zorunluluğu gelmiştir. Hatta Osmanlı tüccar ve tebaası Bombay Başşehbenderliği'nden aldıkları pasaporta rağmen seyahat ve ticarete birtakım engellemelere maruz kalmışlardır. Osmanlı tebaasından es-Seyyid Ahmed adında bir şahıs 20 Mart 1281/1 Nisan 1865 tarihinde Madras'a gitmek için Bombay Başşehbenderliği'nden pasaport aldığı halde yolda İngiliz Hükümeti polisi tarafından çevrilmiştir. Kendisi bu yolculuğunda epeyce zorluk yaşadığından Madras'a geçebilmesi için 30 Receb 1281/29 Aralık 1864 tarihinde bir ruhsat verilmiştir. Es-Seyyid Ahmed bu defa ruhsata rağmen demiryolu polisi tarafından çevrilmiş ve tutuklanmıştır. Keza Osmanlı tebaasından Arap kökenli İslam bin Hızır adında bir kişi Haydarabat'a gitmek üzere demir yolundan Bombay'dan hareket etmiştir. Yanında bulunan ticaret ürünlerini de demiryolu şirketine kaydettirdiği halde polis tarafından tutuklanmıştır.

Bu çalışmada ayrıca şehbenderhane muhasebesine dair kayıtlar ilk defa ele alınmıştır. Bombay Başşehbenderhanesi'nin 1292-1299/1876-1883 yıllarında ait 7 yıllık muhasebe kayıtlarına bakıldığında maaşların ve giderlerin genellikle kuruş olarak ifade edilmesinin yanında şehbenderliğin bulunduğu ülkenin para birimleri olan ruble, florin, frank, İngiliz lirası gibi paraların da kullanıldığı görülmektedir. Bu minvalde ilgili muhasebe kayıtlarında başta Osmanlı Devleti'nin kullanmış olduğu para birimleri olan kuruş, Osmanlı lirası ve paranın yanında İngiliz müstemlekesi olan Hindistan'da kullanılan para birimlerinden İngiliz Lirası, peni, şilin ve tabi ki Hindistan'ın para birimleri olan rupi, paisa, anna'nın kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Hindistan'dan ithal ettiği ticari ürünleri arasında baharat, bitki fidanları ve bazı hayvanlar da bulunmaktadır. 8 Mart 1305/20 Mart 1889 tarihinde Hindistan'da bulunan güvercinlerin türü ve cinsi belirtilerek her birinden üç çift tedarik edilmiştir. Bu güvercin türleri aranmak suretiyle değil ancak tesadüfen birisinin elinde mevcut olduğu haberi alındığı taktirde temin edilebilmektedir. Bu sebeple bu tür güvercinlerin temini zaman aldığı için güvercinlerin takdimi ve gönderilmesi bir süreliğine ertelenmiştir. Kuş alım-satımı ve meraklısı fazla olduğu için önceden sipariş

edilmesi gerekmektedir. Hindistan'ın itibarlı tüccarlarından Cidde'de İrade-i Mahsusa Vekili Abdullah Arap Efendi'nin Cidde üzerinden İstanbul'a gidişi fırsatı değerlendirilerek kuşların şehbenderhane hizmetlilerinden Hacı İsmail'in eşliğinde İstanbul'a gönderilmesi sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Seylan'daki temsilciliğini yapan ve Seylan'daki Müslüman tüccar topluluğundan Moor adlı topluluğa mensuptur. Hatta bu topluluğun bazı unsurlarının kökenlerini Selçuklu Sultan'ı Alaaddin'e kadar uzandığı iddia edilmektedir. Ekrem Saltık, "Efsaneyle Gerçeklik Arasında Seylan Adası ve Anonim Hatıralardan Aile Şeceresine Türk Soylu Sri Lankalılar Meselesi" makalesinde detaylı olarak ele aldığı bu konu hakkında Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubat ve onun daveti üzerine Konya'ya yerleştiği söylenen Mevlâna Celalettin'i çağrıştıran, Alaeddin adlı "Türk sultan" ve Celâleddin adlı "Rumi âlim" fikri, zaman ve mekân olarak gerçekliğe uygun olmadığı ifade etmişse de Kolombo'dan Hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla yola çıkan Müslümanların Mekke veya Medine'de Mevlevilerle ilişki kuran bir yerli veya buraya gelmiş olan bir Mevlevi dervişi vesilesi ile kalmış olabilir. Bu konu gerek Kolombo gerekse İngiliz arşivleri ve kaynakları kullanılarak tahlil edilebilir.

Osmanlı Devleti'ni Seylan'da Macan Markar ailesi temsil etmiştir. Bu aile ticari özellikleri üst seviyede olan ve Seylan'ın doğal kaynaklarını kullanarak zenginleşen bir şehbender ailesi, O.L.M. Markar (Odume Lebbe Macan Marikar) adlı mücevherat şirketinin sahibidir. John Capper "*Old Ceylon*" adlı eserinde Kolombo'da Müslüman tüccarların dükkanlarının Avrupalılar tarafından en dikkat çeken unsur olduğunu vurgulayarak Marikar ailesi hakkında "*Bu kokulu sokaklar boyunca, pirinç depoları, demir dükkânları ve kurutulmuş balık depoları arasında, Moorman tüccarlarının mağazaları yer alır. Bu bölgedeki Avrupalılar için cazip olan tek yerler de bu mağazalardır. Moorman dükkân sahipleri veya çarşı esnafı, öyle korkunç derecede telaffuzu zor isimlere sahiptirler ki, genel bir mutabakatla İngiliz müşterileri onları mağazalarının numaralarıyla adlandırır. Bu şekilde, isminin bir kısmı Meera Lebbe Slema Lebbe Tamby Ahamadoe Lebbe Marcair olan, ince yüzlü, buruşmuş bir Moorman, Kırk Sekiz Numara olarak bilinir. İfadelerini kullanarak hem adanın ekonomik önemine hem de çalışma konusunu yakından ilgilendiren Marikar ailesinin İngiliz tüccar arasındaki nüfuzuna dikkat çekmektedir.*"

Kolombo Fahri Şehbenderi Hüseyin Lebbe Marikar'ın, 1879 yılında oğlu Abdül Kandu Marikar Otman Hacı'ya görevini devrettiği yönünde iddialar olsa da kendisi bunu kabul etmemiştir. 1903 yılında yerine Muhammed Macan Marikar Efendi tayin edilmiştir. Bu tayinat hakkında çeşitli spekülasyonlar ortaya çıksa da bunların kaynağının İngiliz sömürge idarecileri olduğu düşünülünce elbette Müslümanlar arasında bu denli itibar sahibi ailenin görevi sürdürmesini engellemek amaçlı ve kendi kontrolünde olan kişileri bu mühim göreve atamak istemeleri gayet olağandır.

Seylan'ın Kolombo şehrinde Müslüman çocukların eğitimi için tesis edilmiş olan “Hamidiye Medresesi” heyeti 20 Nisan 1901'deki kuruluşunun dördüncü yıldönümü vesilesiyle bir kutlama tertibetmiştir. Bu törende başarılı öğrencilere saat, zincir, yarım altın ve kuran-ı kerim gibi çeşitli ödüller verilmiştir. 13 Rebiyülahir 1331/22 Mart 1913 tarihinde kendilerinin şevk ve gayretlerini desteklemesi için mektebin mütalaa salonuna asılmak üzere Padişahın bir resminin gönderilmesi istenmiştir. Kolombo'da 1897 yılından 1921 yılına kadar faaliyet gösteren Hamidiye Medresesi, II. Abdülhamid'e saygı ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığı sağlaması bakımından önemli bir kurumdur.

Güney Asya'da şehbenderlik faaliyetleri I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile 1914 yılında durdurulmuştur. Bundan dolayı Madras Şehbenderhanesine ait eşya ve evrakın muhafazası için İsveç Sefareti'ne düzenli olarak kira ödenmiştir. Bu bağlamda 1923 yılı Mart ayının başlangıcından 1924 yılının Şubat ayı sonuna kadar söz konusu eşya ve evrakın muhafazası için kiralanan depo ücreti olan 15 İngiliz Lirası (126 lira 75 kuruş) Hariciye vekâleti tarafından Osmanlı Bankası aracılığıyla İsveç Sefareti'ne gönderilmiş. 4 Mart 1924 tarihinde kontrat yenilenerek bu ücret ödenmiştir.

Güney Asya'da Osmanlı Devleti'ni temsil eden muvazzaf ve fahri şehbenderliklerin faaliyetleri I. Dünya Savaşı sebebiyle son bulmuştur. Kapatılan şehbenderhanelere ait evrak, eşya ve malzemelerin akıbeti ise bölgedeki diğer devletlerin şehbenderlik veya konsolosluklarına bırakılmıştır. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere belli bir kira ödemek suretiyle bunların muhafazasını sağlamıştır. Yerinde görme imkânı olmadığı için koruma altında oldukları umut edilmektedir. Hindistan'da bir saha çalışması yapılarak Bombay, Madras, Kalküta, Galle ve Kolombo'daki Şehbenderhanelerden günümüze kalan Osmanlı mirası tespit edilmelidir.

Güney Asya çalışmaları bağlamında, farklı disiplinlerin iş birliği yapması gerekmektedir. Hindistan tarihi çalışmalarında Hindoloji ve Tarih bölümlerinin, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji, Psikoloji ve Din Bilimleri gibi bölümlerle iş birliği, çalışmaları zenginleştirecektir. Ayrıca farklı dillerde yapılan Hindistan çalışmaları Türkçe'ye çevrildiğinde, çalışmaların perspektifini genişletecek ve onlara farklı bir boyut kazandıracaktır. Bununla birlikte tarihsel, sosyal ve kültürel bağlantıların daha net bir şekilde ortaya konmasını sağlayacaktır. Bu konudaki araştırmaları yürütecek araştırmacıların akademik olarak yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, daha donanımlı tarihçilerin ve akademisyenlerin yetiştirilmesi, alan çalışmalarına büyük katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada Güney Asya bölgesi ve Hindistan özelinde faaliyet gösteren muvazzaf ve fahri şehbenderlikler ele alınmıştır. Bu çalışmadan hareketle bölgede açılması planlanan fakat çeşitli sebeplerle faaliyete geçemeyen şehbenderlikler ele alınarak bu çalışma sahası genişletilebilir. Ayrıca Portekiz ve İngiliz sömürgelerine maruz kalan bölgenin ülkelerin arşiv kaynakları veya kronik eserleri incelenerek daha derin bir çalışma yapılabilir. Bunun için akademik yeterlilik ve başta yerel diller olmak üzere kaynak diline hâkim olan araştırmacılara ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3981/298513; 4019/ 301396; 643/48182; 1722/129087; 3451/258808; 4185/313872; 447/33496,1; 1274/95535; 1372/102891; 959/71924; 1393/104408; 1834/137507; 1866/139933; 1915/143561; 2177/163231; 2670/200187; 3941/295569; 3621/27151; 3915/293570; 4581/343523; 1551/116298; 4185/313872; 3394/254519; 3621/27151; 1925/144370; 2792/209383; 2869/215113; 2901/217547; 2901/217547; 2937/220211; 2085/156369; 2168/162571; 2227/ 167021; 1568/117585; 1627/122003; 2227/167021; 3376/253127; 4007/300462; 2957/221715; 4164/312239; 3527/264460; 4400/329926; 4419/331369; 4085/306326; 4164/312239; 820/61468; 864/64735; 1557/116771; 279/20851;321/ 23376; 326/24404; 1164/87276; 1173/87905; 727/54489; 1173/87905; 4151/311278; 4159/311857; 4162/312089; 4204/315233; 2038/152792; 470/35177; 956/71680; 711/53252; 825/61844, 924/69228; 1242/93148; 1280/95988; 2290/171693; 4292/321829; 2356/176664; 2453/183908; 1207/90456; 1549/116150; 1552/116358; 762/57127; 1078/80792; 3516/263672.
- BOA, Bab-ı Asâfi Mektubi Kalemi (A.MKT.), 145/47.
- BOA, Bab-ı Asâfi Şehbenderlik Defterleri (A. DVNS. ŞHB.d.), No. 1, (A. DVNS. ŞHB.d.), No.2, (A. DVNS. ŞHB.d.), No. 3.
- BOA, Dahiliye Hukuk Müşavirliği (DH. HMS.), 15/65.
- BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT). 383/73;
- BOA, Dahiliye Memur Sicil Zarfları (DH.SAİD.MEM.), 6/8.
- BOA, Dahiliye Mütenevvvia (DH. MTV.) 4/52.
- BOA, Dahiliye Sicil-i Ahval Defterleri (DH. SAİDd.) 4/8; 47/257; 10/38; 10/381; 78/59; 78/59; 1/990.
- BOA, Hariciye Hukuk Kısmı (HR.H.) 253/3; 253/15; 253/17; 253/18; 253/30; 253/31; 253/41; 253/57.
- BOA, Hariciye İdare (HR.İD.)626/4; 626/2; 626/13; 626/8; 76/114; 77/50; 94/39; 94/40; 94/39; 116/49; 625/66; 625/75; 625/69; 625/70; 625/72; 625/71; 625/74; 625/73; 625/76; 625/97; 625/78; 625/81; 625/80; 625/82; 625/83; 625/92; 625/87; 625/86; 625/88; 625/89; 625/94; 625/92; 625/96; 625/90; 625/98; 625/102; 625/99; 625/101; 2101/58; 2104/41; 2104/44.
- BOA, Hariciye İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.) 235/112; 111/43; 135/21; 226/66; 227/68; 106/52; 73/38; 98/66; 117/55.; 135/41; 135/102.
- BOA, Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT.) 257/48; 547/46; 690/ 65; 697/ 65; 700/ 69; 758/50; 779/18; 886/69; 804/53; 805/50.
- BOA, Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR. SFR.) 3 302/17; 311/25; 345/69; 697/21; 545/116; 319/111; 1/323; 335/78; 382/27; 723/42; 548/7; 528/9; 705/23; 632/20; 671/45; 507/19; 331/8; 335/72; 335/79; 342/25; 514/53; 728/20; 473/54; 335/78; 427/9; 353/50; 353/54; 372/21; 383/26; 397/32; 427/9; 725/2.
- BOA, Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR. SFR. 4.) 662/65.
- BOA, Hariciye Sicil-i Ahval (HR. SAİD.) 18/22; 2/3-3; 2/3-3,4; 2/3-5; 2/3; 10/15; 18/22; 19/19; 14/7; 15/7; 4/6.
- BOA, Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.) 2240/1-24.
- BOA, Hariciye Tahrirat (HR. TH.) 70/19; 69/9; 297/6; 91/14; 163/102; 357/99; 179/29.
- BOA, Hariciye Tercüme Odası (HR. TO) 61/121.

BOA, Hariciye Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdüriyeti (HR. UHM.) 210/50.
BOA, İrade Dahiliye (İ. DH.) 904/71831; 1260/98956.
BOA, İrade Hariciye (İ.HR.) 327/21160; 327/21160; 128/6504; 128/650; 190/10649; 242/14354; 246/14630; 246/14616; 335/21532; 275/16711; 283/17514; 286/17864; 299/ 18953; 290/18220; 298/ 18875; 421/13; 293/18450; 293/18450; 293/18450; 303/ 19209; 367/65; 431/46; 368/57; 370/17; 429/37; 431/3; 293/18450; 327/21160; 3981/298513; 4019/ 301396; 281/17326; 285/17745; 320/20638; 383/26; 2893/216944; 349/31; 352/47; 303/19209;
BOA, İrade Hususi (İ.HUS.) 84/78.
BOA, İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM.) 30/833; 29/830.
BOA, İrade Mesail-i Mühimme/Bab-ı Asafı Amedi Kalemi (İ.MSM). 29/830: A.AMD.4/25. A.AMD.4/25.
BOA, İrade Taltifat (İ.TAL.) 8/80; 81/56; 103/39; 259/34; 475/31; 106/107; 288/33; 131/48.
BOA, İrade Tekauit Sandığı (İ.TKS.) 21/21.
BOA, Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB. İ.) 67/27; 81/166; 56/44.
BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) 15/63; 8/6.
BOA, Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.) 4/76.
BOA, Yıldız Hususi Maruzat (Y.A. HUS.) 411/5; 199/47; 179/ 48; 451/138.
BOA, Yıldız Parakende Elçilik, Şehbenderlik, Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.) 27/68; 9/22; 9/51.
BOA, Yıldız Resmi Maruzat (Y.A., RES.) 30/27.
BOA, Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y., PRK., TKM.), 28/56.
BOA., Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB. İ.), 81/166.

Telif Eserler

ABALI, Muhittin. *II. Meşrutiyet Döneminde Hindistan Müslümanlarının Osmanlı ile Münasebetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2023.
AHMAD, Sayyid Maqbul. “Bombay”, *DİA*, C.VI, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.280.
AKALIN, Durmuş. “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Seylan Adası Müslümanları ile Münasebetler”, *Belgi Dergisi*, Sayı:10, 2015, ss. 1361-1392.
AKDEMİR, M. Sadık. “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu’da İran Şehbenderlikleri” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017/2, Sayı: 39, ss. 40-67.
AKMAZ, Abdürrahim. *Sri-Lanka’da İslamiyet’in Yayılışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
AKPINAR, Mahmut. *Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik Müessesesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001.
AKPINAR, Mahmut. *XIX. yy. da Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2017, Cilt: XXXI, Sayı: 2, ss.128-144.
AKYILDIZ, Ali. “Meclis-i Âyân”, *DİA*, C. XXVIII, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 243-244.
ARIK, Tuğrul. *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
ARTUK, İbrahim. “Adli Altın”, *DİA*, C. I, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 389.

- ASLAN, Taner. “Halil Halid Bey’in Basra Körfezi ve Havalisine Dair Raporu: Tespitler ve Çözüm Önerileri”, *Researcher: Social Science Studies*, C. VI, Sayı: 4, ss. 407-430.
- AVCI, Meral. “Tayland”, *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 189-191.
- BAĞIŞ, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar-Berath Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.
- BALADEZ, Fabio. *The Image Of The Turks and Muslim in The Sixteenth Century Portuguese Choronicles*, Fatih University, Instutie of Social Acienes, Master of Arts in History, January 2015, pp. 23-78.
- BALCI, Sezai. “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisân Mektebi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2008, C. XVII, Sayı: 44, s.78-97.
- BALCI, Sezai. *Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- BOSTAN, Zeynep. *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri II. Abdülhamit Döneminde Diplomasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021.
- CAPPER, John. *Old Ceylon: Sketches of Ceylon Life in The Olden Time*, Ceylon Times Press, 1877.
- ÇAKILCI, Diren “Osmanlı Devleti’nde Uluslararası Telgraf İş birliği: Sicilyateyn/İtalya Örneği”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, Sayı: 25-26, Yıl, 2014, ss. 51-82.
- ÇAKILCI, Diren. “Batavya’da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galip Bey ve Layihası”, *International Journal of Eurasia Social Science*, Vol: VIII, Issue: 28, 2017, ss. DCCXXVI-DCCXLIX.
- ÇAKILCI, Diren. “Hindistan’da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği”, *Türkiyat Mecmuası*, C.25, 2015, ss. 81-106.
- ÇAKILCI, Diren. “II. Abdülhamit’in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı’nda Kuşluk-ı Hümâyûn Teşkilatı”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 68, İstanbul 2018, ss.57-100.
- ÇAKILCI, Diren-BERBEROĞLU, Emirhan. “II. Abdülhamit’in Egzotik Bitki Merakı: Hindistan ve Endonezya’dan Temin Edilen Türler”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. IV, Sayı: 12, 2017, ss. 178-202.
- ÇAKMAK, Aydın. *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- DABBAĞOĞLU, Kadir. “Tahvil-Bono ve Hisse Senedi Yatırımlarının Raporlanması”, *Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Sayı: 19, 2010, ss. 53-68.
- DAEİ, Masoumeh. “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı- İran Ticari İlişkilerinde Osmanlı Şehbenderlik Raporlarına Yansıyan Ahlaki Değerler”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C.III, Sayı: 5, Mart 2016, ss.92-98.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2010.
- Düstur*, “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dahilidir”, Tertip 1, C.II (Zeyl), İstanbul 1298.
- EDVARDES, S. M. *Census of India Bombay (Tawn & Island) Part IV. History*, Vol: X, Ted at the “Times of India” Press, Bombay 1901.
- ELLIOT K. C, C. Brooke. *The Real Ceylon*, Asian Educational Services, Chennai 2005.

- EMECEN, Feridun. “Bâlâ”, *DİA*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, ss.554.
- ENGİNÜN, İnci. “Abdülhak Hamit Tarhan”, *DİA*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 207-210.
- ENGİNÜN, İnci. *Abdülhak Hamit’in Hatıraları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- ERİNÇ, Sırrı. “Cava”, *DİA*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 554.
- EROL, Yasemin Zahide. *Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi. “Kadiyânîlik”, *DİA*, Cilt: XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 137-139.
- GENÇ, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- GÖK, Yeliz. *Hintli Hacıların Yaşadığı Sıkıntılar Sirkat ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Önlemler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2020.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı. “Malaka”, *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı. “Tayland”, *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss. 466-467.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı. *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2003.
- GÖR, Emre. “1881 Tarihli Şehbenderler Nizamnamesi Üzerine bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, C. II, Sayı: 1, Mayıs 2019, ss.70-85.
- GÜLER, Mustafa-TAŞPINAR, Sevgi. “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Malay Müslümanlarının Hac Serüvenleri”, *Prof. Dr. Ali Özek’in Hatırasına Armağan*, (Ed. Bedreddin Çetiner), İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 2023, ss. 239-267.
- GÜNEŞ, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., C.II, Ankara, 1996.
- GÜRSOY, Belkıs Altunış. “Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü”, *Bilig*, 2006, S: 36, ss.139-165.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. “Bombay Şehbenderi Hüseyin Hasib’in 1876 Tarihli Bir Mektubu”, *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, C. XII, Ankara 1973-1974, ss.259-265.
- Halil Halid, *İngilizlerin Osmanlı’yı Yok Etme Siyaseti Musul, Kerkük, Musul, Arabistan*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008.
- Halil Halid, *The Diary of a Turk*, Adam and Charles Black, London 1903.
- <https://authentic-indonesia.com/blog/know-more-about-borneo-dayak-tribe/> (Erişim tarihi: 14.10.2024)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Djelal_Munif_Bey (Erişim Tarihi 07/02/2025)
- <https://ereglihaberleri.com/haber/6981638/halil-halid-bey-kimdir> (Erişim Tarihi: 07/02/2025)
- <https://ipekyolu.org/blog/tayvan-hakkinda-genel-bilgiler/> (Erişim tarihi: 13.10.2024)
- <https://lugatim.com/> (Erişim tarihi: 14.01.2023)
- <https://metaboles.blogspot.com/2020/01/hindistandan-pakistana-lahor-kenti-ve.html> (Erişim tarihi 10.01.2025)
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi 25.09.2024)
- <https://ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim tarihi: 28.10.2024)
- <https://www.biyografiler.com/kimdir/abdulhak-hamit-tarhan> (Erişim Tarihi 05/02/2025)

- <https://www.eurostaryurtdisiegitim.net/sakkiz/> (Erişim tarihi: 17.01.2025)
- <https://www.sundaytimes.lk/161030/plus/an-old-turkish-connection-restored-215189.html> (Erişim tarihi: 11.12.2024)
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Elçi”, *DİA*, C. XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 3-15.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Mahreç”, *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 387-388.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet. *Teşkilât-ı Mahsûsa’nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- KILIÇ, Musa. “Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik Kurumu”, *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, (Ed. Mehmet Alaaddin Yalçıkaya-Uğur Kurtaran), Ankara 2018, ss. 95-115.
- KILIÇ, Selda. Bombay Şehbenderi Ali Galip Bey’in Hind Adaları ile İlgili İzlenimleri”, *DTCF Dergisi*, C. LX, Sayı: 2, Y. 2020, ss. 638-652.
- KONUĞÇU, Enver. “Karaçi”, *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 383-384.
- ÖZAY, Mehmet. *Açe Darusselam Sultanlığı*, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.
- ÖZCAN, Azmi. “İslamcılık”, *DİA*, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss.70-71.
- ÖZCAN, Azmi. “İttihad-ı İslam”, *DİA*, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, ss.470-475.
- ÖZCAN, Azmi. “Madras”, *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.310.
- ÖZCAN, Azmi. *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- PİTHAWALLA D, Manec B. Sc. F. G. S., *An Introtaction to Karachi: Its Environs and Hinterland*, The Times Press, Karachi 1950.
- RIZVI, Saiyid Athar Abbas. “Kalküta”, *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss.265-267.
- Salname-i Hariciye*, I. Defa1301-1302, Matba-i Ebu’l-feth, Kontatiniyye 1302.
- Salname-i Hariciye*, II. Defa1306, Matbaa-i Osmanî, Kontatiniyye 1306.
- Salname-i Hariciye*, III. Defa 1318, İstanbul 1318, Matbaa-i Osmanî, Dersaadet 1318.
- Salname-i Hariciye*, IV. Defa1320, Âlim Matbaası- Ahmed İhsan ve Şürekası, Dersaadet 1320.
- SALTIK, Ekrem. “Efsaneyle Gerçeklik Arasında Seylan Adası ve Anonim Hatıralardan Aile Şeceresine Türk Soylu Sri Lankalılar Meselesi” *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, Sayı: 32, 2022, ss. 93-115.
- SALTIK, Ekrem. “Osmanlı Devleti’nin Seylan Adası ile İlişkilerine Medhal”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XXX, Y. 2-2020, ss. 699-733.
- SAVAŞ, Ali İbrahim. “Konsolos”, *DİA*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002, ss.178-180.
- SHAMSHAD, Ali *Indian Muslims and the Ottoman Empire (1876-1924)*, Aligarh Muslim University Departmant of History by Inflıbnet Centre, 1990.
- SOYLUER, Serdal. “Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne Yardım Kampanyalarının Osmanlı Basınına Yansımaları”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 13, Yıl: 2008, ss. 91-117.

- ŞAHİNER, Yakup. “Halil Halid Bey ve “Rodos Fethinde Sultan Süleyman’ın Tedabiri Siyasiyesi” Adlı Risalesi”, *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 7, Sayı: 13, ss. 224-245.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.
- ŞİRİN, İbrahim-KILIÇ, Musa. “Halil Halid Efendi ve Londra Sefaretine Dair Bir Layiha”, *OTAM*, C.XXVIII, Sayı: 18, 2005, ss. 395-411.
- TEKİN, Aladdin. *Endonezya’da Hollanda Sömürgeciliği ve Bu Dönemde Endonezya-Osmanlı İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2015.
- TETİK, Zübeyir. *Osmanlı Devleti’nin Batavya Baş Şehbenderleri ve Faaliyetleri (1883-1908)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 1019.
- TIZLAK, Fahrettin. “Osmanlı Japon İlişkilerinin Başlangıcı ve Ertuğrul Faciası”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 133, Ağustos 2001, ss. 39-52.
- UZUN, Mustafa. “Halil Halid Bey”, *DİA*, C. XV, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 313
- YAVUZ, Hasan. Osmanlı Devleti Zamanında, Hac Yollarında Urban Saldırıları ve Alınan Önlemler, *Bitlis İslamiyat Dergisi*, C.5, Sayı: 1, Haziran 2023, ss. 40-53.

EKLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Ek 1: Mirza Ali Han'ın Bombay Şehbenderliğine Tayin Talebi	139
Ek 2: Abdülhak Hamit (Tarhan) Bey'in Bombay Başşehbenderliği'ne Tayin Edilmesi.....	139
Ek 3: Bombay Başşehbenderi Abdülhak Hamit (Tarhan) Bey	141
Ek 4: Ali Galip Bey Ali Galip Bey (doğ. 1268/1852-öl. 1337/1918).....	142
Ek 5: Ali Galip Bey Ali Galip Bey'in Hin Adalarına Dair Layihasından Bir Varak	143
Ek 6: Celal Münif Bey'in Bombay Başşehbenderi Tayin Edilmesi	144
Ek 7: Bombay Başşehbenderi Celal Münif Bey	144
Ek 8: Bombay Başşehbenderi Halil Halid Bey	146
Ek 9: Halil Halid Bey Bombay Başşehbenderi Tayin Edilmesi	147
Ek 10: Konyalı Yusuf Adındaki Şahsın Emvâl-i Metrûkesi Meselesi	148
Ek 11: 1299/1881 Yılı Bombay Başşehbenderliği Muhasebesi	149
Ek 12: Kalküt'dan İstanbul'a Gönderilen Güvercin ve Fidanlara Harcanan Meblağ.....	150
Ek 13: Hüseyin Lebbe Marikar'ın Kolombo Fahri Şehbenderi Tayini	151
Ek 14: Galle Fahri Şehbenderi Hacı Ali Didi	152
Ek 15: Karaçi Fahri Şehbenderliği Hasan Ali Efendi	153
Ek 16: İsmail Zühtü Bey'in Madras, Kalküta, Karaçi ve Kolombo'da Fahri Şehbenderlik Arzuhalı	154
Ek 17: Kolombo Hamidiye Medresesinde Ödül Töreni	155
Ek 18: Kolombo Hamidiye Medresesinde Ödül Töreni	156

Ek 1: Mirza Ali Han'ın Bombay Şehbenderliğine Tayin Talebi

هغه قوميا نيا ننگه باوجود ملور رنډه بوبياړه مقيم مودو مورو عجيبي جاذبه بيله سربيزه الابح سعي نشود تايننگ لويه ابشي تاخيډ مودو مينوا محمد علي محمد هادي علافدين
ايا له وگړنه اولويه شغلې مودو تاج محمد

بجوابه مقیم دولت علیه شهر ری مؤخرًا فوقه ادرج و مأموریت الحاقه هذه اچیش قاض اولدیغینه مغیرت نکرده که عوضه عذرنامه قومیه و کوشا قشون لایحه مینویسم
سلطانه بنه سفیر ندره سه توسط ایشیکان حالت یه منونه اولدیغی دیاردر بجهنمی سزده طلب و انصاف یتکلمم معاضه احد غرض و مراد بنجه اولیویه بکرم
ریشه واقعا یاجیه اولدیغی تأیید ایرد و چنانکه سلطانه محمود ضامه حضرت سزده یارده دولت علیه شهر ری ادریشینه بجهنمی مغیرت عذرنامه مینویسم
راحتخانه عذرنامه اولدیغی قلم ایرم

انگلیزہ دونوں تاجات مجلس کا ہی موجب اس وجہ تھات جہاں پہلے سرگزیدہ الاسلامی سی کانفرنس پر کی گئی تھی اور ماہانہ قومی کونسل کے لئے یہ بھی ضروری تھا۔

[illegible]

فوندره بخاره شینه بیه کزینور اعلیٰ شہی کا فونہ تانینک دردی تاچیل سورخا انگلترہ دولکے تجارہ مجلسی کابی عسویا سورخہ تاننہ دولکے طرداول
تجارتے صورت تجرید

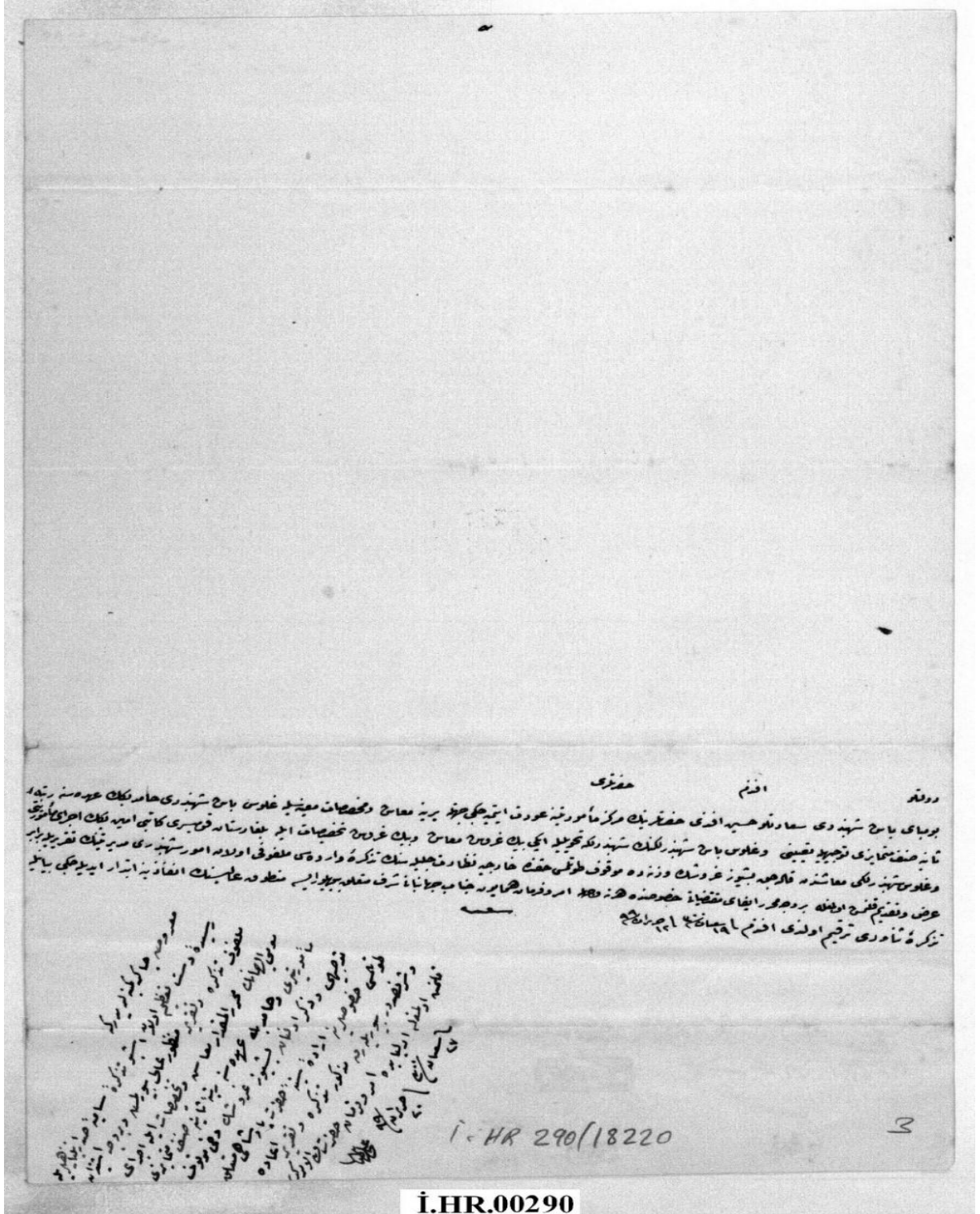
نخستین آنکه صورتی از هر یک از اینها
میزان علم خانک بویاری که در وقت غیبت ایشان
واقع میگردید. اول دعوت و تشویق
اولی آنکه در وقت غیبت ایشان
واقع میگردید. اول دعوت و تشویق
اولی آنکه در وقت غیبت ایشان

i-HR 128/6504

İ.HR.00128

Kaynak: BOA, İ. HR. 128/6504.

Ek 2: Abdülhak Hamid (Tarhan) Bey'in Bombay Başşehbenderliği'ne
Tayin Edilmesi

Kaynak: BOA, İ. HR. 29/18220.

Ek 3: Bombay Başehbenderi Abdülhak Hamid (Tarhan) Bey

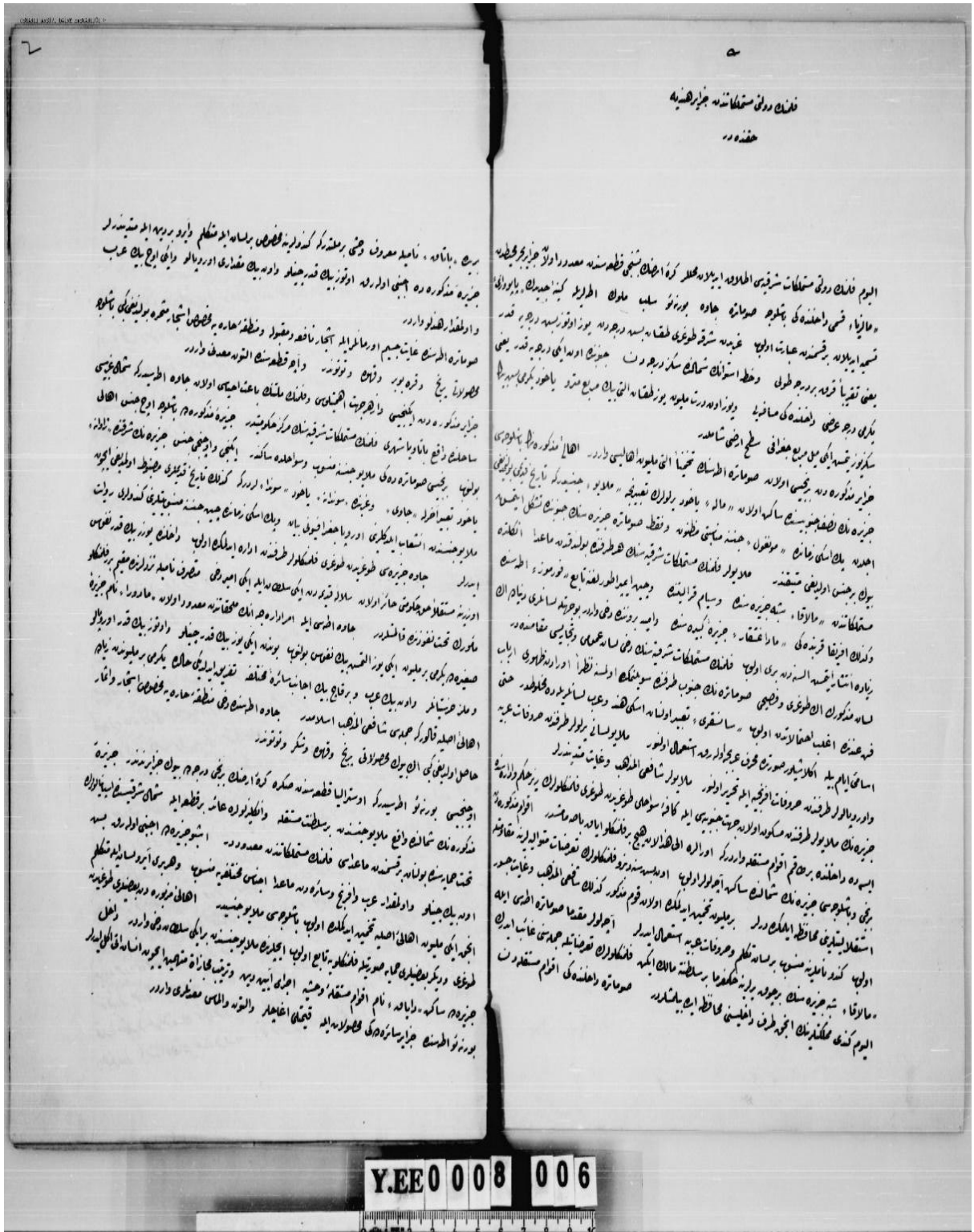
Kaynak: <https://www.biyografiler.com/kimdir/abdulhak-hamit-tarhan> Erişim Tarihi
05/02/2025

Ek 4: Ali Galib Bey (doğ. 1268/1852-öl. 1337/1918)

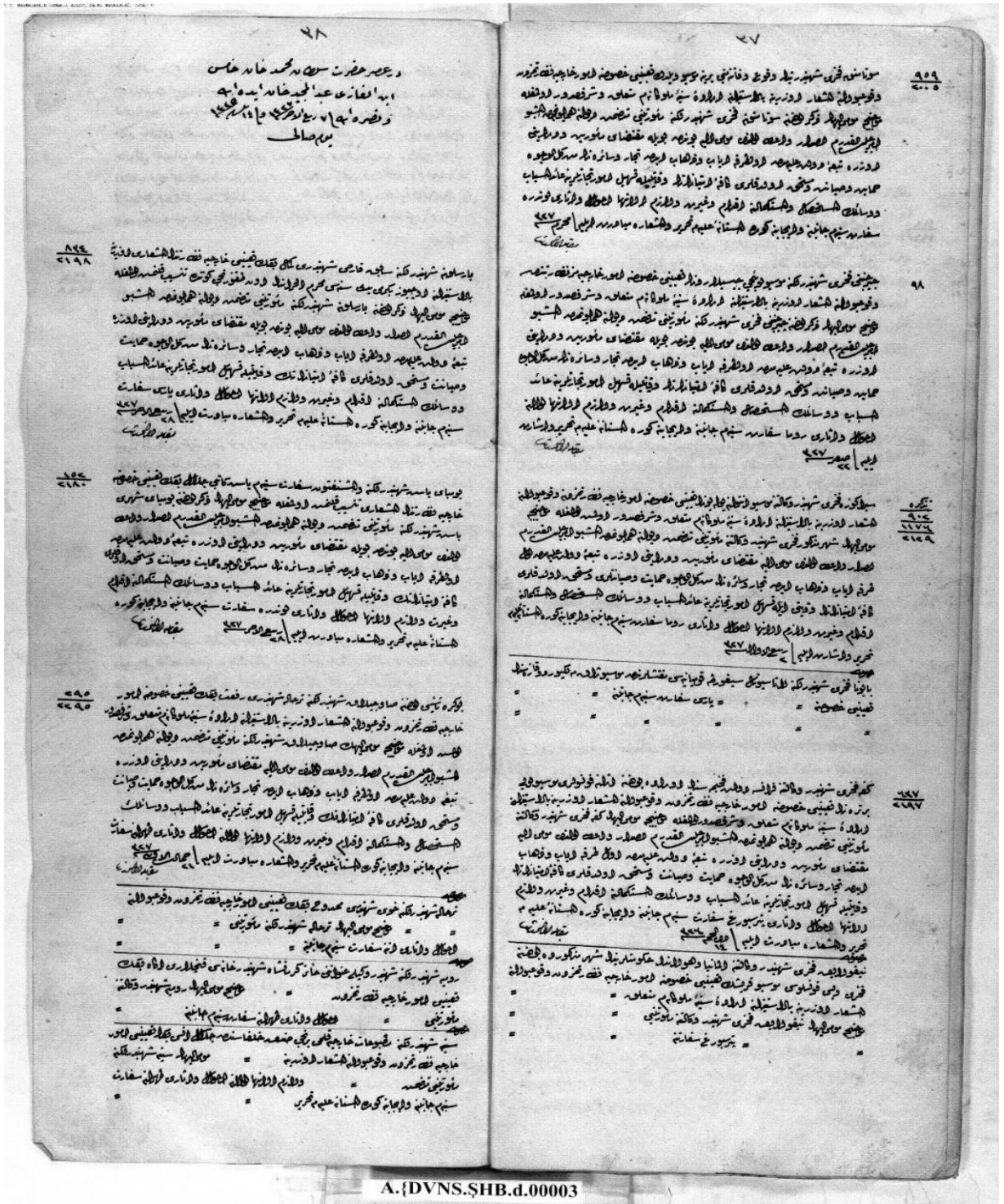
Kaynak: Diren Çakılcı, “Batavya’da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galip Bey ve Layihası”, *International Journal of Eurasia Social Sciencez*, Vol: VIII, Issue: 28, 2017, s. DCCXXXVI.

Ek 5: Ali Galib Bey'in Hint Adalarına Dair Layihâsından Bir Varak

Kaynak: BOA, Y.EE, 8/6,2.

Ek 6: Celal Münif Bey'in Bombay Başşehbenderi Tayin Edilmesi

Kaynak: BOA, A.DVNS.SHB.d.,3/38

Ek 7: Bombay Başehbenderi Celal Münif Bey

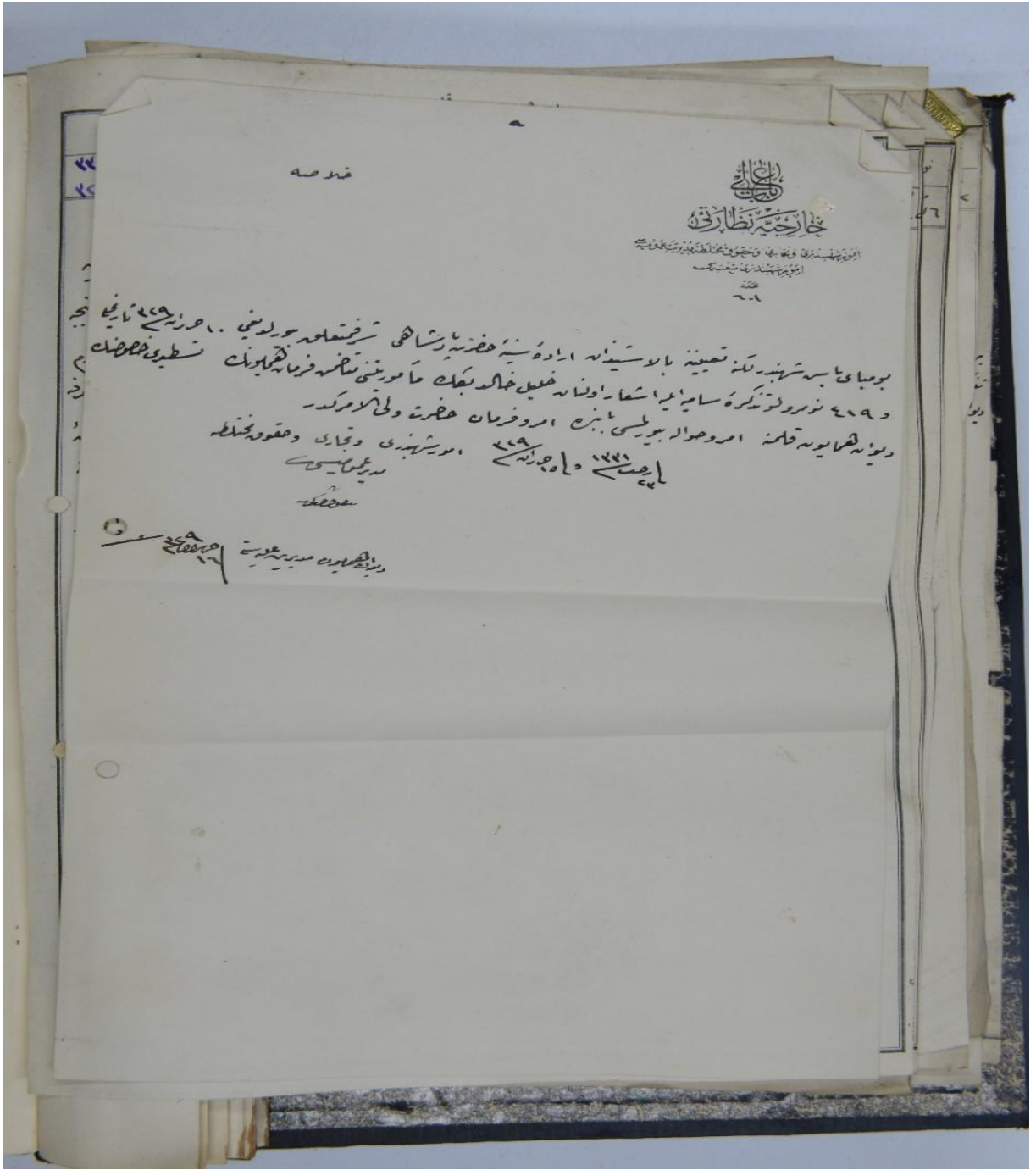
Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Djelal_Munif_Bey Erişim Tarihi 07/02/2025.

Ek 8: Bombay Başehbenderi Halil Halid Bey

Kaynak: <https://ereglihaberleri.com/haber/6981638/halil-halid-bey-kimdir> Erişim
Tarihi: 07/02/2025.

Ek 9: Halil Halid Bey Bombay Başşehbenderi Tayin Edilmesi

Kaynak: BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 2975/56, 58.

Ek 10: Konyalı Yusuf Adındaki Şahsın Emvâl-i Metrûkesi Meselesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

درمعارف جریده حوادث ۴۴، نمره ۲ - روزنامه سنح قونیلی یوسف نامیخ برزاقی هندستان عورنام محلی بود و وقایع و وقایع
اموال متروک شده و آنکه ظاهراً ویران اوزره اعلانی شهر بریدن
صورتی در

قونیله اهلیت یوسف نامیخ برزاقی بوندن ایلنه اوقم هندستان واقع عورمملکت کیدری حکمداری طرفه مظهر غنی و کرم
اولیه و برمدت اقامت فخره محلی اوردیای غنیمت و هبه طرفی سیر و سیاحت ایدری و ایلنه مقدره و علوم متنوعه
تحصیلی ایلدی بیه مملکت نبره یه عورت ایلدی حکمدار تالیه طرفه عورم سنه خانله رتبه سی و معارف عمومی نظایر
احاد ایلنه اولیغی و سیاحتی دار هندستان اوزره کتاب و علوم و معارف متنوعه دار رسائی کینه تالیف ایلدی
اوزرجه اعتبار و شهرت و انوری مال و ثروت کیه ایلدی و تسمیه بیه یاتی متجاوز بولدیغی حاله بوکره دفاتر ایدری
یک جود نقد و اموال و انشی قلمه و اوزرجه دارتی اولدیغی ظاهراً ویران اوزره امانه حفظ ایلدی
ایدی بویای غنی سنح کولمدر

OSMANLI ARŞİVİ		
HR.H		
253	18	4

HR.H.00253.00018.004

Kaynak: BOA, HR.H. 253/18,4.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA) ◆

149

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ♦

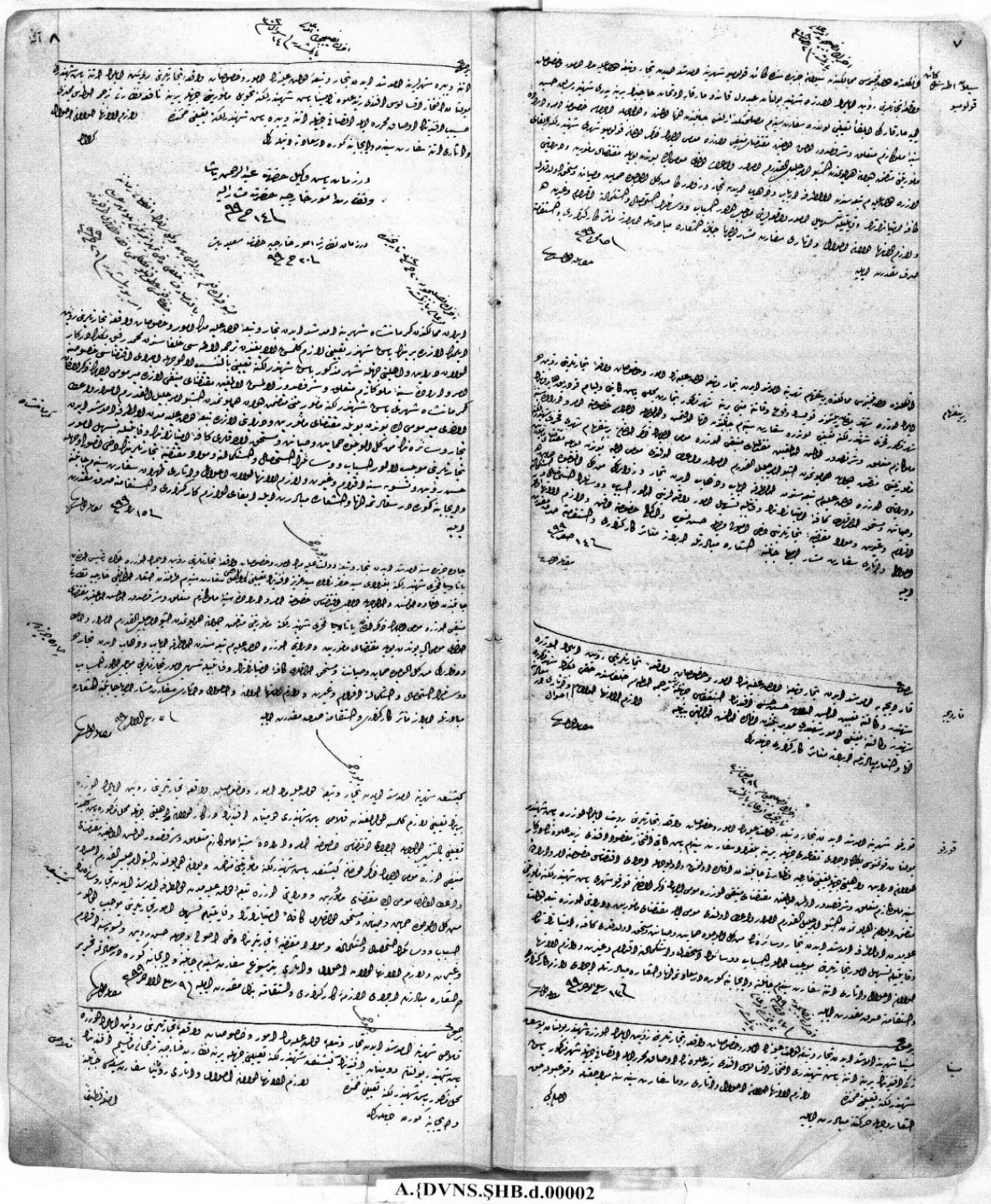
Y. PRK.ESA

$$9 \overline{) 51}$$

1

150

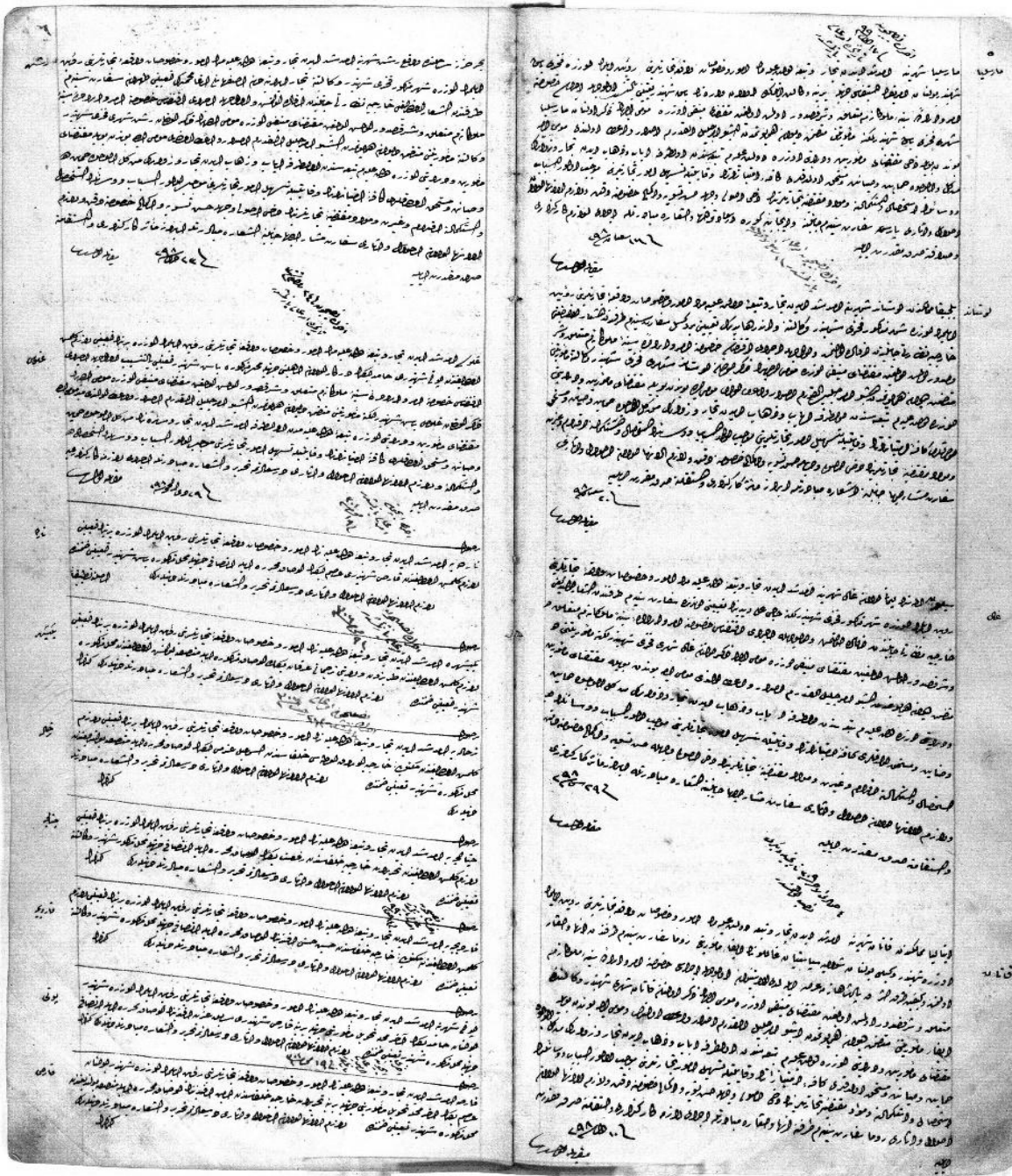
Ek 13: Hüseyin Lebbe Marikar'ın Kolombo Fahri Şehbenderi Tayini

A.[DVNS.ŞHB.d.00002

Kaynak: BOA, A. DVN. ŞHB. d., 2/34,

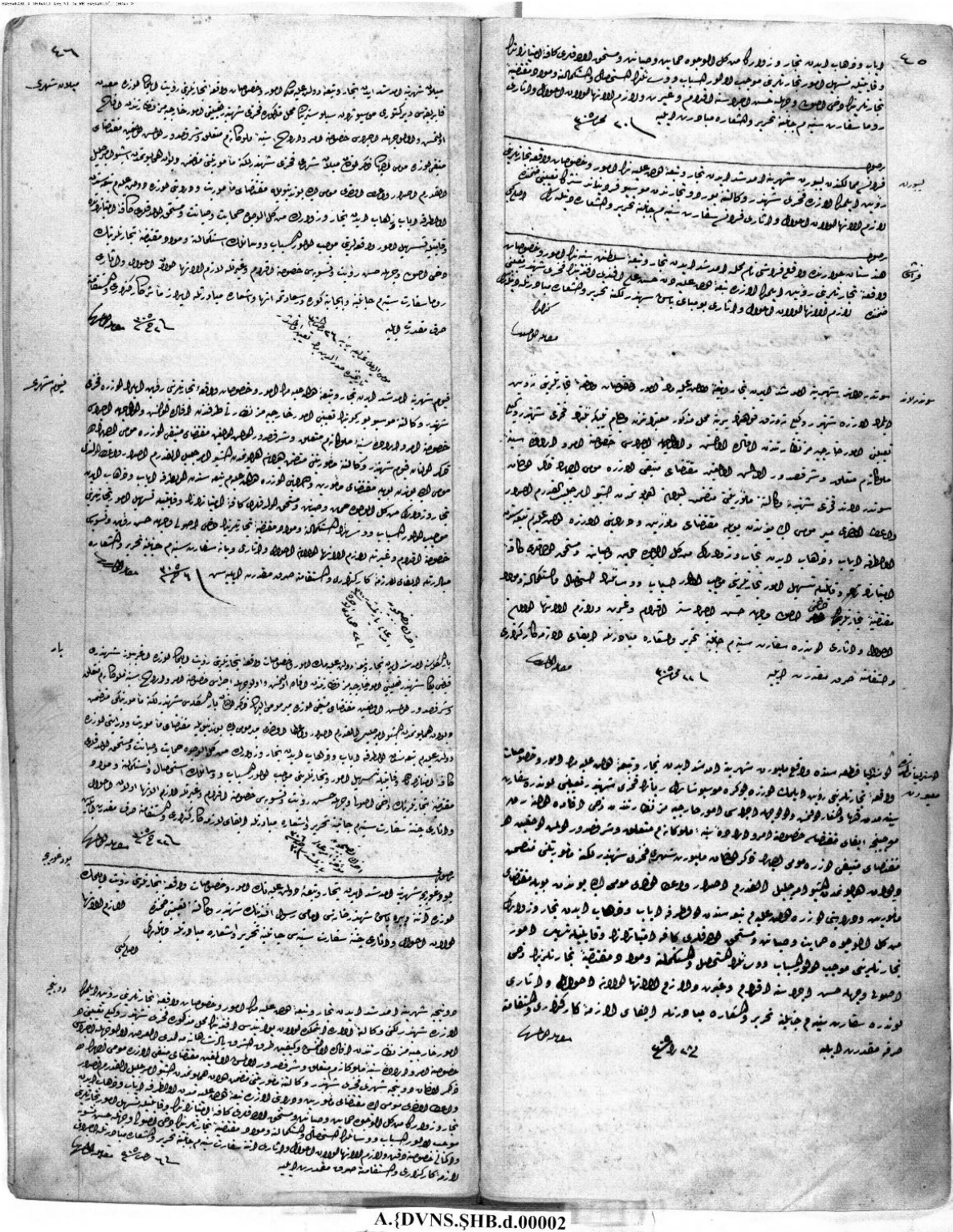
Ek 14: Galle Fahri Şehbenderi Hacı Ali Didi

A.{DVNS.ŞHB.d.00002

Kaynak: BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 2/5,

Ek 15: Karaçi Fahri Şehbenderliği Hasan Ali Efendi

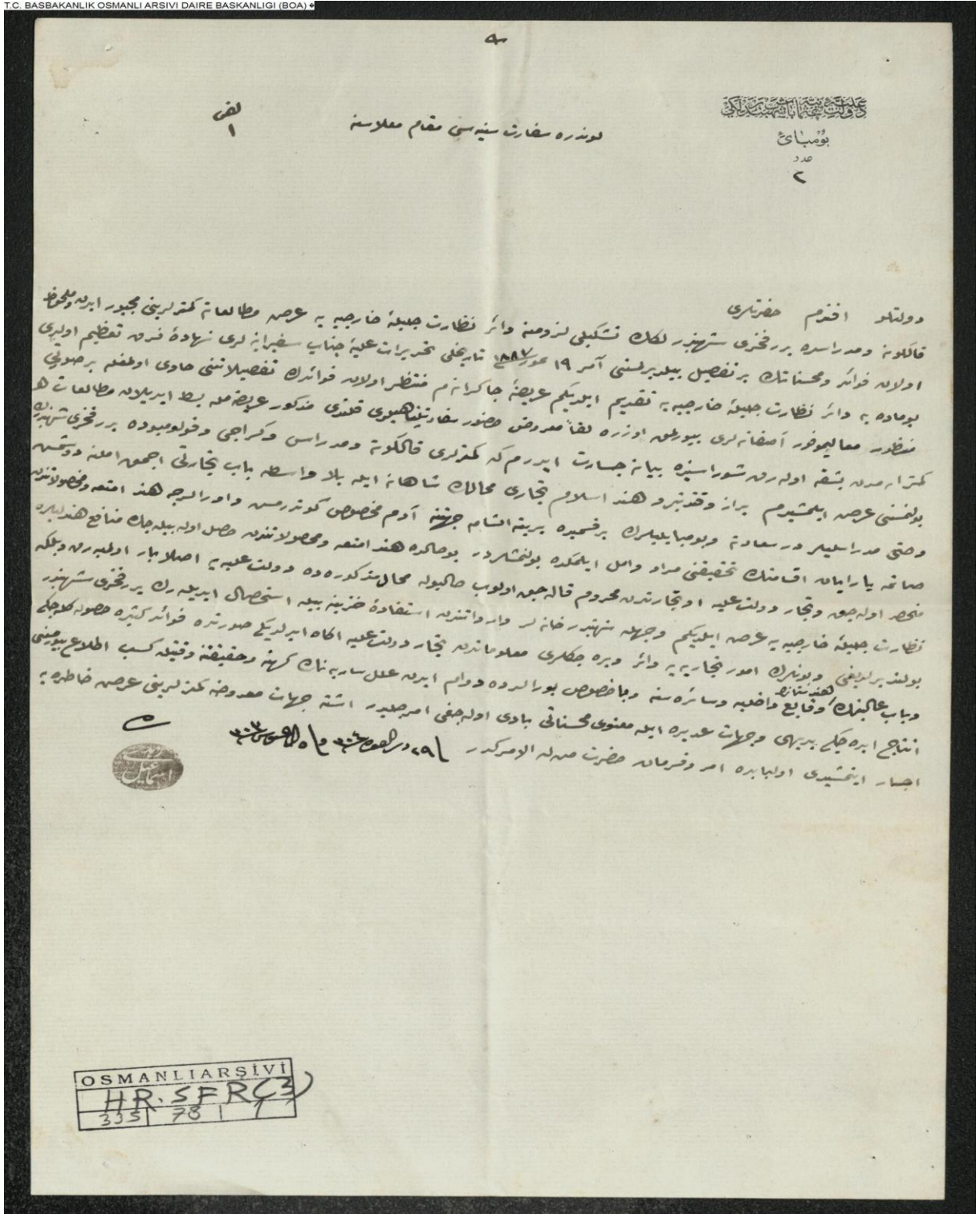

A.{DVNS.ŞHB.d.00002

Kaynak: BOA, A. DVNS. ŞHB. d. 2/25,

Ek 16: İsmail Zühtü Bey'in Madras, Kalküta, Karaçi ve Kolombo'da Fahri Şehbenderlik Arzuhali

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

HR.SFR.3.00335.00078.001

Kaynak: BOA, HR. SFR. (3), 335/78, 1.

Ek 17: Kolombo Hamidiye Medresesinde Ödül Töreni

EL MADRASETHUL HAMEEDEEYAH SCHOOL.

SUNDAY last was the Prize distribution day for the boys of the Mohammeden School at New Moor Street, Colombo, called **EL MADRASETHUL HAMEEDEEYAH**. It was also the occasion of the celebration of the fourth anniversary of its establishment which was on the 20th day of April, 1901. Pursuant to notice issued by the Honorary Secretary Mr. S. L. Mahamood Hadjiar, J. P., people began to pour in a little before 3 o'clock in the afternoon and by 3-30 p. m. the spacious hall was full to overflowing when the proceedings commenced with Mr. Mohammed Mackan Marikar, Effendi-Turkish Consul, in the chair. The first item of business was the reading of the report for the past year. The Secretary before proceeding with it observed that as the School was founded in Commemoration of the Jubilee of His Imperial Majesty Sultan Abdul Hameed II. Its foundation having been laid on Thursday the 30th day of August, 1900, the twentyfifth anniversary of His Majesty's Accession to the Ottoman Throne, it was the desire of the Managers that its anniversary celebrations should be presided over by His Majesty's representative in Ceylon and it gave them great pleasure to find this representative in the person of Mr. Mohammed Mackan Marikar, Effendi. The report was then read. It dealt chiefly with the success achieved by the boys in the examination both by Government and Alims. It also contained an account of the finances of the school which appeared to depend chiefly on donations. After the reading of the report the Prizes were given away by the Chairman.

The Prize winners were as follows :—

FIRST CLASS.

A. L. Abdul Kuddoos.	Watch, chain, half Sovereign and 30 Juzu Kuruaan
U. L. M. M. Uvyse	Do do do
K. M. H. Mohammed Junide	Do do do

SECOND CLASS.

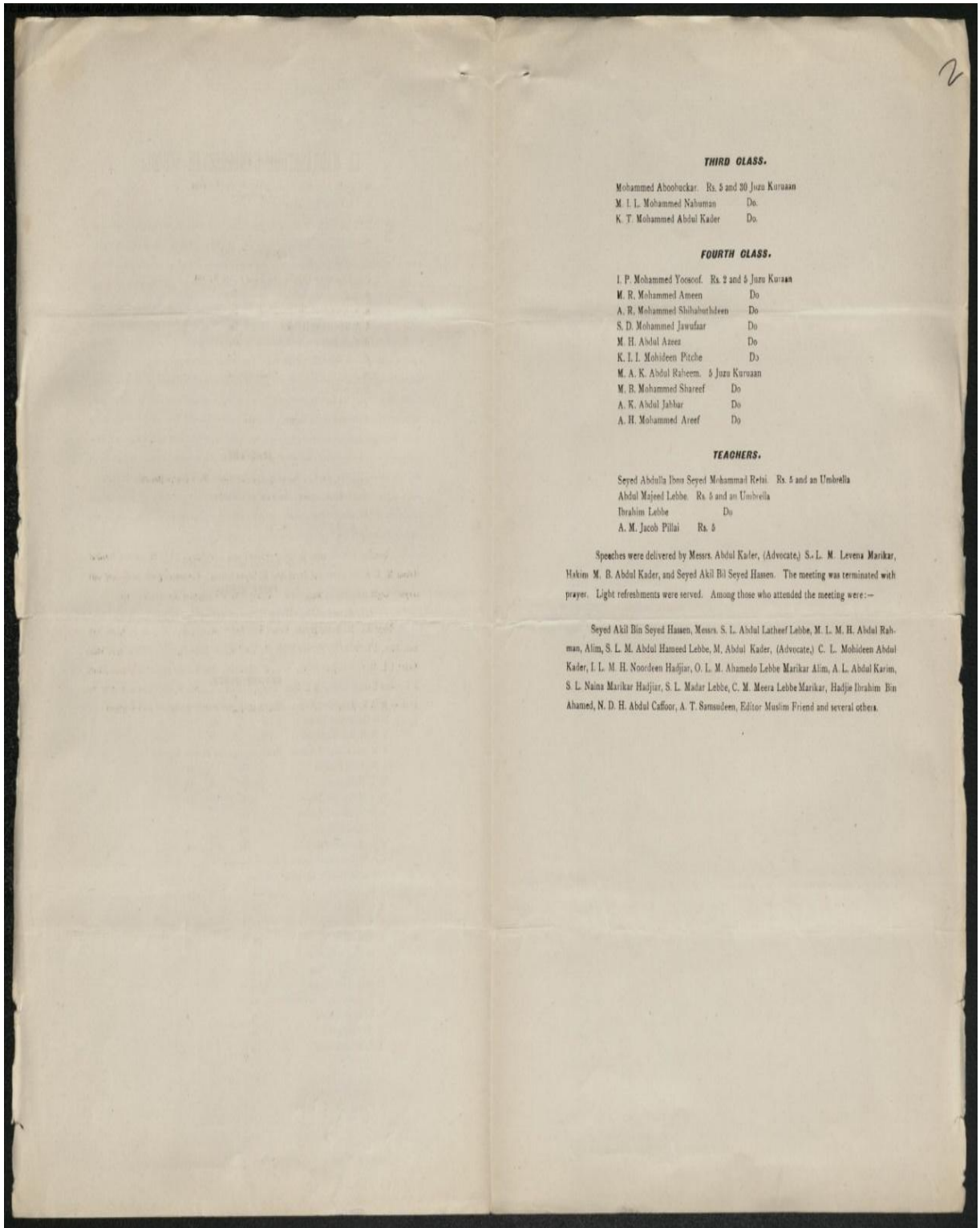
A. L. M. Mohammed Muhsin.	Watch, chain, half Sovereign and 30 Juzu Kuruaan
S. L. Mohammed Ghouse	Do do do
N. M. H. Mohammed Rouhu	Do do do
N. M. Mohammed Mohideen.	Half Sovereign and 30 Juzu Kuruaan
A. M. Abdul Rahman	Do do
W. L. H. Ramees	Do do
M. A. Mohammed Ameen	Do do
M. B. Mohammed Makeen	Do do
S. M. B. Adam Bawa	Do do
M. L. Mohammed Hasheem	Do do
K. L. M. Mohammed Sadeek.	30 Juzu Kuruaan
M. I. L. Mohammed Maharooof	Do
A. K. L. Shareef	Do
A. R. Abbas Ali	Do
K. L. Samsudeen	Do
M. B. Abdul Wahab	Do
A. H. Thuvan Samoon	Do
U. L. Mohammed Saly	Do
N. Mohammed Haniffa	Do
K. B. Samsudeen.	Do
S. Mohammed Fleel	Do
H. H. Mohideen	Do
A. K. Abdul Hassen	Do

OSMANLIARSIVI
HR-SFR (3)
725/2/7
2012 (2 shf bag)

HR.SFR.3.00725.00002.007

Kaynak: BOA, HR. SFR. (3), 725/2, 7.

Ek 18: Kolombo Hamidiye Medresesinde Ödül Töreni

HR.SFR.3.00725.00002.007

Kaynak: BOA, HR. SFR. (3), 725/2, 7.